ESARIS OPERA

II

COMMENTARII

DE BELLO CIVILI

CVM LIBRIS DE BELLO

ALEXANDRINO AFRICO HISPANIENSI

SCRIPTORUM CLASSICORUM

BIBLIOTHECA OXONIENSIS

OXONII

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

LONDINI ET NOVI EBORACI

APUD HENRICUM FROWDE

C. IVLI CAESARIS

[Opera];

COMMENTARIORVM

[Vol. 2]

PARS POSTERIOR QVA CONTINENTVR

LIBRI III DE BELLO CIVILI

CVM LIBRIS INCERTORVM AVCTORVM DE BELLO ALEXANDRINO AFRICO HISPANIENSI

RECENSVIT BREVIQVE ADNOTATIONE CRITICA INSTRVXIT

RENATVS DV PONTET

E COLLEGIO SANCTAE ET INDIVIDVAE TRINITATIS APVD OXONIENSES

OXONII

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO

OXONII
Excudebat Horatius Hart
Typographus academicus

PRAEFATIO

CVM in Commentariis de Bello Civili C. Iuli Caesaris, item ceterorum qui eos supplementis auxerunt, deficiant omnes codices eius familiae cui notam integrae apposuit Carolus Nipperdey, restat ut eis codicibus largius utamur qui, ut interpolati, in recensendis commentariis de Bello Gallico non nisi supplementi loco adhibendi videbantur. Quorum e turba exstant melioris notae sex hi:

D = codex Laurentianus Ashburnhamianus 33, saec. X (alii noni, alii undecimi esse iudicant).
F = codex Florentinus Riccardianus 541, saec. XI vel XII ineuntis.
L = codex Mediceus Laurentianus 8 plut. 68, saec. XI–XII.
T = codex Paris. Lat. 5764 (Thuaneus), saec. XI.
U = codex Vaticanus 3324 (Ursinianus), saec. XI–XII.
V = codex Vindobonensis 95, saec. XII exeuntis [1].

Horum codicum cum satis constat nullum ex alio transcriptum esse, tum lacunarum habita ratione vel luce clarius

[1] Adhibentur etiam quibusdam locis ubi veram servasse lectionem videntur libri inferioris notae hi:
λ = codex Leidensis 38 D, saec. XII, ex Thuaneo transcriptus, non numquam optime emendatus.
Δ = codex Dresdensis 122, saec. XIV, qui ab *L* pendet, ex *D* correctus videtur.
δ = codex Dresdensis 83, saec. XIV, ab *D* pendens.
Ceteri recentioris aetatis vel inferioris notae codices ita perscripto plerumque nomine significantur ut facile agnoscantur.

patet omnis ex uno fonte derivatos esse. Quorum de cognatione ut non ferat huius editionis ratio ut curiosius inquiramus, licet tamen breviter adnotare codices *LUF* (praesertim *UF*), item *TV*, saepius inter se consentire; saepissime autem quinque illos *LUFTV* ex hac parte stare, ex illa codicem *D*. At cum reputabimus quanta in commentariis de Bello Gallico huius codicis exstiterit cum codicibus familiae integrae similitudo, facile apparebit quanti faciendus sit: immo multo maiore apud nos libros de Bello Civili relegentis ingravescebat auctoritate, cum qui plurimis locis veram servasse memoriam per se videretur, tum quod sescentis locis de quibus dubitari potuit eadem ratione a ceteris discrepare sentiebamus qua in commentariis de Bello Gallico ab interpolatis dissentiebat et cum integris faciebat. Quapropter nobis videbatur recte ab Aluredo Holder plurimi factus esse.

Huic codici simillimus exstat *E*=codex Torrentii, de quo non inutile est pauca addere. Codex est recentioribus editoribus fere ignotus, nuper etiam defletus quasi nondum collatus esset, prioribus vero optime notus, ut Francisco Oudendorp teste utar, qui eum ad editionem suam anno MDCCXXXVI praefatus ita describit: '*Lovaniensis*, e societate Iesu, qui olim Laevini Torrentii fuerat, et a Cl. I. Lipsio, qui *Torrentianum* vocat, collatus ad Ed. Plantinianam: unde varias lectiones descripsit Marquardus Gudius. Dein eiusdem codicis collationem instituit illustrissimus Nicolaus Heinsius ad Ed. Parisinam; et ex eo celeberrimus Iacobus Perizonius ad Ed. Elzevirianam una cum *Heinsianis* emendationibus, et alii docti viri ad Edd. alias. Hic codex est sexcentorum, vel plurium, ut putant, annorum. Peritissimus tamen harum elegantiarum spectator et iudex, Heinsius

Gronovio scribit, vix credi posse, quam pauca bonae notae inde deprompserit. Deficit in c. XXXIII. B. Africani.'

Hunc Aluredus Holder cum in Belgis frustra quaesisset Londini in Museo Britannico repertum collatumque dicit se fratrem germanum codicis Ashburnhamiani agnovisse. Quem cum diligentissime in libris de Bello Civili contulisset, ipse in libris de Bello Alexandrino et de Bello Africano quoad exstat totum perlegi, quae notanda videbantur notavi, admiratus quam recte de hoc codice iudicasset olim Heinsius.

Ceterorum praeter hunc librorum lectiones ex eis quas commemoraverunt Duebner, Kraner, Hoffmann, Kuebler, Woelfflin, Meusel, Menge, Holder quique hos adiuverunt excerpsi: a quibus tanta diligentia excussi sunt libri ut vix uno alterove loco adhuc dubites quid in unoquoque scriptum vel sit vel esse videatur. In primis ab eo cui Bellum Hispaniense recognoscendum erat habenda est et referenda gratia Bernardo Kuebler, qui emendationes et coniecturas summi viri Theodori Mommsen plurimas a se privatim receptas pie curaverit ut integras publici iuris faceret.

De ratione huius editionis ea quae breviter ad partem priorem praefatus sum non opus erat repetere nisi ut dicerem me etiam magis (siquidem potui) voluisse in his libris integram servare codicum memoriam, ubi ipse Caesar nudam illam rectamque orationem minus curasse videretur, ceteris vero sermonem usque corruptiorem alii ex alio tradentibus normam qualemcumque tibi finxisses Caesarianam frustra adhiberes.

RENATVS DV PONTET.

Scribebam Ventae Belgarum mense Decembri A. S. MDCCCC.

SIGLA

D = cod. Laurentianus Ashburnhamianus 33
E = cod. Brit. Mus. Add. 10084
F = cod. Florent. Riccardianus 541
L = cod. Mediceus Laurentianus 8 plut. 68
T = cod. Paris. Lat. 5764
U = cod. Vatican. Lat. 3324
V = cod. Vindobonensis 95
Δ = cod. Dresdensis 122
δ = cod. Dresdensis 83
λ = cod. Leidensis 38 D
l = cod. Mediceus Laurentianus 6 plut. 68 (saec. xiii, ab *L* pendens)
r = ed. princeps Romana A. S. 1469
D^1, D^2 = manus prima, secunda codicis *D*
D corr. = correctio manu prima facta
D var. = varia lectio in *D* adnotata

$$X = \begin{cases} D' = \begin{cases} D \\ E \end{cases} \\ \beta = \begin{cases} L' = \begin{cases} L \\ U' = \begin{cases} U \\ F \end{cases} \end{cases} \\ T' = \begin{cases} T \\ V \end{cases} \end{cases} \end{cases}$$

C. IVLI CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMVS

. . . LITTERIS [a Fabio] C. Caesaris consulibus redditis **1**
aegre ab his impetratum est summa tribunorum plebis
contentione ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad
senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt con- 2
sules de re publica infinite. L. Lentulus consul senatui
rei publicae se non defuturum pollicetur, si audacter ac
fortiter sententias dicere velint; sin Caesarem respiciant 3
atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint tem-
poribus, se sibi consilium capturum neque senatus aucto-
ritati obtemperaturum; habere se quoque ad Caesaris
gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam 4
loquitur Scipio: Pompeio esse in animo rei publicae non
deesse, si senatus sequatur; si cunctetur atque agat lenius,
nequiquam eius auxilium, si postea velit, senatum implora-
turum.

Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur **2**
Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompei mitti videbatur.

INSCRIPTIONES: *De civili bello.* D: *Incipit liber nonus* D′U′: *belli civilis* U′: *Incipit liber primus belli civilis* (*civilis belli* V) T′.

I-XXXIII. 3 tri- *def. L* 1 *lacunam indicavit Glandorp* a Fabio *del. Vossius* 5 infinite *Hotomannus*: in civitate *X* 6 rei *X*: reique *r* 17 aderat *X*: aberat *Victorius*

2 Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus,
ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad
senatum referri quam dilectus tota Italia habiti et exercitus
conscripti essent, quo praesidio tuto et libere senatus quae
3 vellet decernere auderet; ut M. Calidius, qui censebat ut
Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset
armorum causa: timere Caesarem ereptis ab eo duabus
legionibus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad
urbem Pompeius videretur; ut M. Rufus, qui sententiam
4 Calidi paucis fere mutatis rebus sequebatur. Hi omnes
5 convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Len-
tulus sententiam Calidi pronuntiaturum se omnino negavit,
6 Marcellus perterritus conviciis a sua sententia discessit. Sic
vocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis amico-
rum Pompei plerique compulsi inviti et coacti Scipionis
sententiam sequuntur: uti ante certam diem Caesar exer-
citum dimittat; si non faciat, eum adversus rem publicam
7 facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius,
tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribu-
8 norum. Dicuntur sententiae graves; ut quisque acerbis-
sime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis
Caesaris collaudatur.

3 Misso ad vesperum senatu omnes qui sunt eius ordinis
a Pompeio evocantur. Laudat promptos atque in posterum
2 confirmat, segniores castigat atque incitat. Multi undique
ex veteribus Pompei exercitibus spe praemiorum atque
ordinum evocantur, multi ex duabus legionibus quae sunt
3 traditae a Caesare arcessuntur. Completur urbs, clivus,
4 comitium tribunis, centurionibus, evocatis. Omnes amici

6 ne qua *r*: neque *X* 7 ereptis *Nipperdey*: correptis *X* 9 ut β: at *D′* qui β: *om. D′* 10 rebus *X*: verbis *r* 21 crudelissimequa β: *om. D′* 24 promptos *Pantagathus*: Pompeius *X* 25 segniores *r*: seniores *X* 28 clivus *Linker, Menge*: et ius *X*: ut per iustitium *coniecit Hoffmann* 29 tribunis centurionibus evocatis *Oudendorp*: tribunos (tr. *U′T′*) pl. centurio evocat *X*

consulum, necessarii Pompei atque eorum qui veteres inimi-
citias cum Caesare gerebant in senatum coguntur; quorum 5
vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur,
plerisque vero libere decernendi potestas eripitur. Polli- 6
cetur L. Piso censor sese iturum ad Caesarem, item
L. Roscius praetor, qui de his rebus eum doceant; sex dies
ad eam rem conficiendam spati postulant. Dicuntur etiam 7
ab non nullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur
qui voluntatem senatus ei proponant.

Omnibus his resistitur omnibusque oratio consulis, **4**
Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiae
Caesaris incitant et dolor repulsae. Lentulus aeris alieni 2
magnitudine et spe exercitus ac provinciarum et regum
appellandorum largitionibus movetur seque alterum fore
Sullam inter suos gloriatur, ad quem summa imperi redeat.
Scipionem eadem spes provinciae atque exercituum impellit, 3
quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbi-
tratur, simul iudiciorum metus, adulatio atque ostentatio
sui et potentium, qui in re publica iudiciisque tum plurimum
pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus 4
et quod neminem dignitate secum exaequari volebat, totum
se ab eius amicitia averterat et cum communibus inimicis
in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo
adfinitatis tempore iniunxerat Caesari; simul infamia dua- 5
rum legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad
suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma
deduci studebat.

His de causis aguntur omnia raptim atque turbate. Nec **5**
docendi Caesaris propinquis eius spatium datur nec tribunis
plebis sui periculi deprecandi neque etiam extremi iuris
intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas

10 oratio] *spatium undecim litterarum in rasura T* 18 adulatio atque *X*: adulatio *post* et *Vielhaber* 28 raptim *EV*: ruptim *DL'T*

2 tribuitur, sed de sua salute septimo die cogitare coguntur,
quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni
plebis *post* octo denique mensis variarum actionum respi-
3 cere ac timere †consuerant†. Decurritur ad illud extremum
atque ultimum senatus consultum, quo nisi paene in ipso
urbis incendio atque in desperatione omnium salutis latorum
audacia numquam ante discessum est: dent operam con-
sules, praetores, tribuni plebis, quique *pro* consulibus sunt
4 ad urbem, ne quid res publica detrimenti capiat. Haec
senatus consulto perscribuntur a. d. VII. Id. Ian. Itaque
V primis diebus quibus haberi senatus potuit, qua ex die
consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, et de
imperio Caesaris et de amplissimis viris, tribunis plebis,
5 gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim
ex urbe tribuni plebis seseque ad Caesarem conferunt. Is
eo tempore erat Ravennae exspectabatque suis lenissimis
postulatis responsa, si qua hominum aequitate res ad otium
deduci posset.

6 Proximis diebus habetur extra urbem senatus. Pompeius
eadem illa quae per Scipionem ostenderat agit; senatus
virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit:
2 legiones habere sese paratas X; praeterea cognitum comper-
tumque sibi alieno esse animo in Caesarem milites neque
eis posse persuaderi uti eum defendant aut sequantur.
3 Statim de reliquis rebus ad senatum refertur; tota Italia
dilectus habeatur; Faustus Sulla propere in Mauretaniam
mittatur; pecunia uti ex aerario Pompeio detur; refertur
4 etiam de rege Iuba, ut socius sit atque amicus. Marcellus

3 post *add. Dinter* octo β: octavo *V corr.*: orto *D'* menses variarum β: mense suarum *D'* 4 consuerant *l*: consuerat *cett.*: *vix retinendum videtur* 7 discessum *X*: descensum *edd.* 8 pro *add. Pantagathus* sunt *om. T'* 10 Itaque β: iisque *E*: ique *D* 16 lenissimis *Beroaldus*: levissimis *X* 19 Pompeius . . . senatus *om. D'* 25 Statim *U var. F*: Statῆ saltē (*hoc del. m. 2*) *l*: ut statim saltim *V*: saltem. *UT*: *om. D'*: *vulgo* sequantur saltem. 25–27 tota . . . refertur *om. D'*

consul passurum in praesentia negat; de Fausto impedit
Philippus, tribunus plebis. De reliquis rebus senatus con- 5
sulta perscribuntur. Provinciae privatis decernuntur, duae
consulares, reliquae praetoriae. Scipioni obvenit Syria,
L. Domitio Gallia. Philippus et Cotta privato consilio prae-
tereuntur, neque eorum sortes deiciuntur. In reliquas
provincias praetores mittuntur. Neque exspectant, [quod 6
superioribus annis acciderat,] ut de eorum imperio ad popu-
lum feratur, paludatique votis nuncupatis exeunt. Con- 7
sules, †quod ante id tempus accidit numquam, ex urbe
proficiscuntur lictoresque habent in urbe et Capitolio privati
contra omnia vetustatis exempla†. Tota Italia dilectus 8
habentur, arma imperantur, pecuniae a municipiis exiguntur,
e fanis tolluntur, omnia divina humanaque iura permi-
scentur.

Quibus rebus cognitis Caesar apud milites contionatur. **7**
Omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat;
a quibus deductum ac depravatum Pompeium queritur
invidia atque obtrectatione laudis suae, cuius ipse honori et
dignitati semper faverit adiutorque fuerit. Novum in rem 2
publicam introductum exemplum queritur, ut tribunicia
intercessio armis notaretur atque opprimeretur quae superi-
oribus annis armis esset restituta. Sullam nudata omnibus 3
rebus tribunicia potestate tamen intercessionem liberam
reliquisse; Pompeium, qui amissa restituisse videatur bona, 4
etiam quae ante habuerint ademisse. Quotienscumque sit 5
decretum darent operam magistratus ne quid res publica
detrimenti caperet, qua voce et quo senatus consulto popu-
lus Romanus ad arma sit vocatus, factum in perniciosis

1 consul *Madvig*: non *D*: n̄ *Eβ*   7 quod superioribus annis acciderat *del. Nipperdey*   11 et *Manutius*: ex *X*   privati *D′*: privatim *β*   quod ante id tempus accidit numquam *post* exeunt *Doberenz*: *Mommsen retinet*, *addito* antequam *post* numquam, *deinde* lictoresque *in* lictores, privati *in* paludatos *mutatis*   22 notaretur *X*: vetaretur *Madvig*   25 bona *Victorius*: dona *X*

legibus, in vi tribunicia, in secessione populi, templis locis-
6 que editioribus occupatis; atque haec superioris aetatis
exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet;
quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum
quidem [nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum,
7 nulla secessio facta]. Hortatur, cuius imperatoris ductu
VIIII annis rem publicam felicissime gesserint plurimaque
proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque
pacaverint, ut eius existimationem dignitatemque ab inimicis
8 defendant. Conclamant legionis XIII., quae aderat, milites
—hanc enim initio tumultus evocaverat, reliquae nondum
convenerant—sese paratos esse imperatoris sui tribunorum-
que plebis iniurias defendere.

8 Cognita militum voluntate Ariminum cum ea legione
proficiscitur ibique tribunos plebis qui ad eum confugerant
convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat et subsequi
2 iubet. Eo L. Caesar adulescens venit, cuius pater Caesaris
erat legatus. Is reliquo sermone confecto cuius rei causa
venerat habere se a Pompeio ad eum privati offici mandata
3 demonstrat: velle Pompeium se Caesari purgatum, ne ea
quae rei publicae causa egerit in suam contumeliam vertat.
Semper se rei publicae commoda privatis necessitudinibus
habuisse potiora. Caesarem quoque pro sua dignitate
debere et studium et iracundiam suam rei publicae dimit-
tere neque adeo graviter irasci inimicis, ut cum illis nocere
4 se speret rei publicae noceat. Pauca eiusdem generis addit
cum excusatione Pompei coniuncta. Eadem fere atque
eisdem verbis praetor Roscius agit cum Caesare sibique
Pompeium commemorasse demonstrat.

9 Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere vide-
bantur, tamen idoneos nactus homines per quos ea quae
vellet ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam

5, 6 nulla . . . facta *del. Nipperdey* 25 ut *T*: ne *l*: *om. D'L'V*
28 verbis *Clarke*: rebus *X*

Pompei mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque
ad eum postulata deferre, si parvo labore magnas contro-
versias tollere atque omnem Italiam metu liberare possint.
Sibi semper primam fuisse dignitatem vitaque potiorem. 2
Doluisse se quod populi Romani beneficium sibi per contu-
meliam ab inimicis extorqueretur ereptoque semestri im-
perio in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi
proximis comitiis populus iussisset. Tamen hanc iacturam 3
honoris sui rei publicae causa aequo animo tulisse; cum
litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus dis-
cederent, ne id quidem impetravisse. Tota Italia dilectus 4
haberi, retineri legiones II, quae ab se simulatione Parthici
belli sint abductae, civitatem esse in armis. Quonam haec
omnia nisi ad suam perniciem pertinere? Sed tamen ad 5
omnia se descendere paratum atque omnia pati rei publicae
causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exer-
citus dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus
e civitate tollatur, libera comitia atque omnis res publica
senatui populoque Romano permittatur. Haec quo facilius 6
certisque condicionibus fiant et iure iurando sanciantur, aut
ipse propius accedat aut se patiatur accedere; fore uti per
colloquia omnes controversiae componantur.

Acceptis mandatis Roscius cum Caesare Capuam per- **10**
venit ibique consules Pompeiumque invenit; postulata
Caesaris renuntiat. Illi deliberata *re* respondent scriptaque 2
ad eum mandata per eosdem remittunt, quorum haec erat
summa: Caesar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, 3
exercitus dimitteret; quae si fecisset, Pompeium in Hi-
spanias iturum. Interea, quoad fides esset data Caesarem 4
facturum quae polliceretur, non intermissuros consules
Pompeiumque dilectus.

5 populi Romani beneficium *Aldus*: p̄ beneficio *X* per contumeliam *U′T′*: contumelia *Dl* 17 omnes *ante* in *U′* 18 e *U′T′*: a *D′l* 25 re *add. Gruter* 26 eosdem *Hotomannus*: eos *D′l′V*: *om.* *T*

11 Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar Arimino exce-
deret atque in provinciam reverteretur, ipsum et provincias
et legiones alienas tenere; exercitum Caesaris velle dimitti,
2 dilectus habere; polliceri se in provinciam iturum neque
ante quem diem iturus sit definire, ut, si peracto consulatu
Caesaris non profectus esset, nulla tamen mendaci religione
3 obstrictus videretur; tempus vero colloquio non dare neque
accessurum polliceri magnam pacis desperationem adferebat.
4 Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v Arre-
tium mittit; ipse Arimini cum duabus subsistit ibique
dilectum habere instituit; Pisaurum, Fanum, Anconam
singulis cohortibus occupat.

12 Interea certior factus Iguvium Thermum praetorem co-
hortibus v tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvi-
norum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus
2 cohortibus quas Pisauri et Arimini habebat mittit. Cuius
adventu cognito diffisus municipi voluntati Thermus co-
hortis ex urbe reducit et profugit. Milites in itinere ab eo
3 discedunt ac domum revertuntur. Curio summa omnium
voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis confisus
municipiorum voluntatibus Caesar cohortis legionis XIII. ex
praesidiis deducit Auximumque proficiscitur; quod oppi-
dum Attius cohortibus introductis tenebat dilectumque toto
Piceno circummissis senatoribus habebat.

13 Adventu Caesaris cognito decuriones Auximi ad Attium
Varum frequentes conveniunt; docent sui iudici rem non
esse; neque se neque reliquos municipes pati posse C. Cae-
sarem imperatorem, bene de re publica meritum, tantis
rebus gestis oppido moenibusque prohiberi: proinde habeat

1 Erat iniqua condicio *β*: iniqua condicione *D′* 3 alienas *X*: absentem *Paul* 5 si peracto consulatu Caesaris non *Nipperdey*: si peracto cōs. Caesaris cons. *β*: si peracto Caesaris consulatu (coñs. *D*) *D′*: si pacto consulatu Caesar *Hoffmann* 6 profectus *El*: prefectus *DU′T′* 10 *post* duabus *add.* legionibus *X*, *delevit Davies* 13 Iguvium *Aldus nepos*: iguium *β*: itiguium *D′* 16 Arimini *l*[2]: Arimino *X* 17 voluntati *l*: voluntatis *X*

rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione per- 2
motus Varus praesidium quod introduxerat ex oppido educit
ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Caesaris con- 3
secuti milites consistere coegerunt. Commisso proelio 4
deseritur a suis Varus, non nulla pars militum domum dis-
cedit; reliqui ad Caesarem perveniunt, atque una cum eis
deprensus L. Pupius, primi pili centurio, adducitur qui
hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompei antea du-
xerat. Caesar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, 5
Auximatibus agit gratias seque eorum facti memorem fore
pollicetur.

Quibus rebus Romam nuntiatis tantus repente terror **14**
invasit ut, cum Lentulus consul ad aperiendum aerarium
venisset ad pecuniamque Pompeio ex senatus consulto pro-
ferendam, protinus aperto sanctiore aerario ex urbe profu-
geret. Caesar enim adventare iam iamque et adesse eius
equites falso nuntiabantur. Hunc Marcellus collega et 2
plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie 3
eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas
a Caesare acceptas in Apulia hibernorum causa disposuerat.
Dilectus circa urbem intermittuntur; nihil citra Capuam 4
tutum esse [omnibus] videtur. Capuae primum sese con-
firmant et colligunt dilectumque colonorum qui lege Iulia
Capuam deducti erant habere instituunt; gladiatoresque,
quos ibi Caesar in ludo habebat, ad forum productos Len-
tulus libertatis *spe* confirmat atque his equos attribuit et se
sequi iussit; quos postea monitus ab suis, quod ea res 5
omnium iudicio reprehendebatur, circum familiaris con-
ventus Campaniae custodiae causa distribuit.

Auximo Caesar progressus omnem agrum Picenum per- **15**

7 L. Pupius D' : s̄l Pupius β 9 At *post* duxerat X : *del. Jurin* 21 circa *Nipperdey* : contra $D'U'TV^2$: $\in$ V^1 : Intra l 22 omnibus *om.* D' sese r : esse X 26 spe *add. Herzog* 28 familiares X : familias *Rubens* 30 Auximo Caesar progressus D' : Maximo Caesar progressu β

currit. Cunctae earum regionum praefecturae libentissimis
animis eum recipiunt exercitumque eius omnibus rebus
2 iuvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus consti-
tuerat suaque pecunia exaedificaverat, ad eum legati veniunt
quaeque imperaverit se cupidissime facturos pollicentur.
3 Milites imperat: mittunt. Interea legio XII. Caesarem con-
sequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur.
Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui
Caesaris adventu cognito profugit ex oppido cohortisque
secum abducere conatus magna parte militum deseritur.
4 Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum
missum a Pompeio in agrum Picenum confirmandorum
hominum causa. A quo factus Vibullius certior quae res
in Piceno gererentur milites ab eo accipit, ipsum dimittit.
5 Item ex finitimis regionibus quas potest contrahit cohortis
ex dilectibus Pompeianis; in his Camerino fugientem Lu-
cilium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio
6 habuerat, excipit; quibus coactis XIII efficit. Cum his ad
Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus per-
venit Caesaremque adesse cum legionibus duabus nuntiat.
7 Domitius per se circiter XX cohortis Alba ex Marsis et
Paelignis finitimis ab regionibus coegerat.

16 Recepto Firmo expulsoque Lentulo Caesar conquiri
milites qui ab eo discesserant, dilectumque institui iubet;
ipse unum diem ibi rei frumentariae causa moratus Cor-
2 finium contendit. Eo cum venisset, cohortes V praemissae
a Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui
3 erat ab oppido milia passuum circiter III. Ibi cum ante-
cursoribus Caesaris proelio commisso celeriter Domitiani
4 a ponte repulsi se in oppidum receperunt. Caesar legioni-
bus traductis ad oppidum constitit iuxtaque murum castra
posuit.

16 Lucilium *Glandorp*: ulcillem *D'*: ucillum *β* 23 expulsoque] Asculoque expulso *Oudendorp*

Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos 17
regionum magno proposito praemio cum litteris mittit qui
petant atque orent ut sibi subveniat: Caesarem duobus
exercitibus et locorum angustiis facile intercludi posse
frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortisque 2
amplius XXX magnumque numerum senatorum atque equi-
tum Romanorum in periculum esse venturum. Interim 3
suos cohortatus tormenta in muris disponit certasque cuique
partis ad custodiam urbis attribuit; militibus in contione 4
agros ex suis possessionibus pollicetur, XL in singulos iugera
et pro rata parte centurionibus evocatisque.

Interim Caesari nuntiatur Sulmonensis, quod oppidum 18
a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere ea facere
quae vellet, sed a Q. Lucretio senatore et Attio Paeligno
prohiberi, qui id oppidum VII cohortium praesidio tenebant.
Mittit eo M. Antonium cum legionis XIII. cohortibus V. Sul- 2
monenses simul atque signa nostra viderunt, portas aperue-
runt universique, et oppidani et milites, obviam gratulantes
Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se deiece- 3
runt. Attius ad Antonium deductus petit ut ad Caesarem
mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die
quo profectus erat revertitur. Caesar eas cohortis cum 4
exercitu suo coniunxit Attiumque incolumem dimisit.

Caesar primis diebus castra magnis operibus munire et
ex finitimis municipiis frumentum comportare reliquasque
copias exspectare instituit. Eo triduo legio VIII. ad eum 5
venit cohortesque ex novis Galliae dilectibus XXII equites-
que ab rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera
castra ad alteram oppidi partem ponit; his castris Curionem
praefecit. Reliquis diebus oppidum vallo castellisque cir- 6
cumvenire instituit. Cuius operis maxima parte effecta
eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur. Lit- 19

10 XL *X*: quaterna *edd.* 16 XIII. *Vossius*: VIII. *X* 30 circummunire *cod. Petav.*

teris perlectis Domitius dissimulans in consilio pronuntiat
Pompeium celeriter subsidio venturum hortaturque eos ne
animo deficiant quaeque usui ad defendendum oppidum
2 sint parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis
3 colloquitur consiliumque fugae capere constituit. Cum
vultus Domiti cum oratione non consentiret atque omnia
trepidantius timidiusque ageret quam superioribus diebus
consuesset multumque cum suis consiliandi causa secreto
praeter consuetudinem colloqueretur, concilia conventusque
hominum fugeret, res diutius tegi dissimularique non potuit.
4 Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculum
deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate
Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si
5 qua fuisset facultas, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne
fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

20 Divulgato Domiti consilio milites qui erant Corfini primo
vesperi secessionem faciunt atque ita inter se per tribunum
militum centurionesque atque honestissimos sui generis
2 colloquuntur: obsideri se a Caesare; opera munitionesque
prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe
atque fiducia permanserint, proiectis omnibus fugae consi-
3 lium capere; debere se suae salutis rationem habere. Ab
his primo Marsi dissentire incipiunt eamque oppidi partem
quae munitissima videretur occupant, tantaque inter eos
dissensio exsistit ut manum conserere atque armis dimicare
4 conentur; post paulo tamen internuntiis ultro citroque
missis, quae ignorabant de L. Domiti fuga cognoscunt.
5 Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publi-
cum circumsistunt et custodiunt legatosque ex suo numero
ad Caesarem mittunt: sese paratos esse portas aperire
quaeque imperaverit facere et L. Domitium vivum in eius
potestatem tradere.

16 primo *V*: prima *D'L'T* 17 tribunos *Beroaldus* 31 in eius potestatem] eius potestati *T'*

Quibus rebus cognitis Caesar, etsi magni interesse arbi- **21**
trabatur quam primum oppido potiri cohortisque ad se in
castra traducere, ne qua aut largitionibus aut animi confir-
matione aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod 2
saepe in bello parvis momentis magni casus intercederent,
tamen veritus ne militum introitu et nocturni temporis li-
centia oppidum diriperetur, eos qui venerant collaudat atque
in oppidum dimittit, portas murosque asservari iubet. Ipse 3
in eis operibus quae facere instituerat milites disponit, non
certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consue-
tudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter
se atque omnem munitionem expleant; tribunos militum et 4
praefectos circummittit atque hortatur non solum ab eru-
ptionibus caveant sed etiam singulorum hominum occultos
exitus asservent. Neque vero tam remisso ac languido 5
animo quisquam omnium fuit qui ea nocte conquieverit.
Tanta erat summae rerum exspectatio ut alius in aliam 6
partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfinien-
sibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret,
qui quosque eventus exciperent.

Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum **22**
vigiliis custodibusque nostris colloquitur: velle, si sibi fiat
potestas, Caesarem convenire. Facta potestate ex oppido 2
mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt
quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de 3
salute sua orat atque obsecrat ut sibi parcat veteremque
amicitiam commemorat Caesarisque in se beneficia exponit,
quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum 4
venerat, quod provinciam Hispaniam ex praetura habuerat,
quod in petitione consulatus erat sublevatus. Cuius oratio- 5
nem Caesar interpellat: se non malefici causa ex provincia

9 in *cod. Havn.*: *om. X* 15 asservent *D'lT'*: observent *U'* vero *Faernus*: eo *X* 17 summae *Lipsius*: summa *X* 18 *post* animo *add.* quisquā *D'* 26 agit *post* sua *add. Bentley*

egressum sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet, ut tribunos plebis in ea re ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret, ut se et populum Romanum factione
6 paucorum oppressum in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus ut in oppidum reverti liceat petit: quod de sua salute impetraverit fore etiam reliquis ad suam spem solacio; adeo esse perterritos non nullos ut suae vitae durius consulere cogantur. Facta potestate discedit.

23 Caesar, ubi luxit, omnis senatores senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci iubet.
2 Erant quinque senatorii ordinis, L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Caecilius Rufus, Sex. Quintilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea filius Domiti aliique complures adulescentes et magnus numerus equitum Romanorum et
3 decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnis productos a contumeliis militum conviciisque prohibet; pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis;
4 dimittit omnis incolumis. HS LX, quod advexerat Domitius atque in publico deposuerat, allatum ad se ab IIIIviris Corfiniensibus Domitio reddit, ne continentior in vita hominum quam in pecunia fuisse videatur, etsi eam pecuniam publicam esse constabat datamque a Pompeio in stipen-
5 dium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet atque eo die castra movet iustumque iter conficit VII omnino dies ad Corfinium commoratus, et per finis Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

24 Pompeius his rebus cognitis quae erant ad Corfinium gestae Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundi-

2 in ea re *X*: in sua re l^2: iniuria *Lipsius* 10 illuxit *l* 12 quinque senatorii ordinis *Davies*: quinquaginta ordines *X* 18 a parte *Vascosanus*: apte *Eβ*: aperte *D* 21 IIIIviris *Mommsen lapides secutus*: iis (his *EV*) viris *X* 24 esse publicam *U*

sium. Copias undique omnis ex novis dilectibus ad se 2
cogi iubet; servos, pastores armat atque eis equos attri-
buit; ex his circiter CCC equites conficit. L. Manlius 3
praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus
praetor Tarracina cum tribus; quae procul equitatum Cae-
saris conspicatae, cui praeerat Vibius Curius, relicto praetore
signa ad Curium transferunt atque ad eum transeunt. Item 4
reliquis itineribus non nullae cohortes in agmen Caesaris,
aliae in equites incidunt. Reducitur ad eum deprensus
ex itinere N. Magius Cremona, praefectus fabrum Cn.
Pompei. Quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: 5
quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit
atque ipse Brundisium sit venturus, interesse rei publicae
et communis salutis se cum Pompeio colloqui; neque vero
idem profici longo itineris spatio, cum per alios condi-
ciones ferantur, ac si coram de omnibus condicionibus
disceptetur.

His datis mandatis Brundisium cum legionibus VI per- **25**
venit, veteranis III et reliquis, quas ex novo dilectu con-
fecerat atque in itinere compleverat; Domitianas enim
cohortis protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Repperit 2
consules Dyrrachium profectos cum magna parte exercitus,
Pompeium remanere Brundisi cum cohortibus XX; neque 3
certum inveniri poterat, obtinendine Brundisi causa ibi
remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare ex ulti-
mis Italiae partibus regionibusque Graeciae in potestate
haberet atque ex utraque parte bellum administrare posset,
an inopia navium ibi restitisset; veritusque ne ille Italiam 4
dimittendam non existimaret exitus administrationesque
Brundisini portus impedire instituit. Quorum operum 5
haec erat ratio: qua fauces erant angustissimae portus,

3 Manlius] mãlius *β*: mallius *D'* 10 N. *Perizonius*: ·cn· *X* 13 ipse *Ciacconius*: ad se *X* 14 et *l*: ut *D'U'T'* salutis causa *D'* 19 III *β*: IIII *D'* et *cod. Petav.*: at *L'*: ut *T*: cũ *D'* 25 ex ultimis *D'*: extremis *β*

moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat,
6 quod his locis erat vadosum mare. Longius progressus,
cum agger altiore aqua contineri non posset, ratis duplices
quoquo versus pedum XXX e regione molis collocabat.
7 Has quaternis ancoris ex IIII angulis destinabat, ne flucti-
8 bus moverentur. His perfectis collocatisque alias deinceps
9 pari magnitudine ratis iungebat. Has terra atque aggere
integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impe-
diretur; a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis
10 protegebat; in quarta quaque earum turris binorum tabula-
torum excitabat, quo commodius ab impetu navium incen-
diisque defenderet.

26 Contra haec Pompeius navis magnas onerarias, quas
in portu Brundisino deprenderat, adornabat. Ibi turris
cum ternis tabulatis erigebat easque multis tormentis et
omni genere telorum completas ad opera Caesaris appelle-
bat, ut ratis perrumperet atque opera disturbaret. Sic
cotidie utrimque eminus fundis, sagittis reliquisque telis
2 pugnabatur. Atque haec Caesar ita administrabat, ut con-
diciones pacis dimittendas non existimaret; ac tametsi
magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum
mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res saepe
temptata etsi impetus eius consiliaque tardabat, tamen
3 omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Cani-
nium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scriboni
Libonis, mittit ad eum colloqui causa; mandat ut Libonem
de concilianda pace hortetur; in primis ut ipse cum Pom-
4 peio colloqueretur postulat; magnopere sese confidere
demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore ut aequis
condicionibus ab armis discedatur; cuius rei magnam par-
tem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram,
5 si illo auctore atque agente ab armis sit discessum. Libo

8 ne *r*: et re *D'*: *om.* *β*   25 necessariumque *edd.*: necessarium *codd.*: *del. Holder*

a colloquio Canini digressus ad Pompeium proficiscitur.
Paulo post renuntiat, quod consules absint, sine illis non
posse agi de compositione. Ita saepius rem frustra tempta-
tam Caesar aliquando dimittendam sibi iudicat et de bello
agendum.

Prope dimidia parte operis a Caesare effecta diebusque **27**
in ea re consumptis VIIII, naves a consulibus Dyrrachio
remissae, quae priorem partem exercitus eo deportaverant,
Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Caesaris 2
permotus sive etiam quod ab initio Italia excedere con-
stituerat, adventu navium profectionem parare incipit et,
quo facilius impetum Caesaris tardaret, ne sub ipsa pro- 3
fectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos
plateasque inaedificat, fossas transversas viis praeducit
atque ibi sudis stipitesque praeacutos defigit. Haec levi- 4
bus cratibus terraque inaequat; aditus autem atque itinera
duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis
trabibus atque eis praeacutis praesepit. His paratis rebus 5
milites silentio navis conscendere iubet, expeditos autem ex
evocatis, sagittariis funditoribusque raros in muro turribus-
que disponit. Hos certo signo revocare constituit, cum 6
omnes milites navis conscendissent, atque eis expedito loco
actuaria navigia relinquit.

Brundisini Pompeianorum militum iniuriis atque ipsius **28**
Pompei contumeliis permoti Caesaris rebus favebant. Ita- 2
que cognita Pompei profectione concursantibus illis atque
in ea re occupatis vulgo ex tectis significabant. Per quos
re cognita Caesar scalas parari militesque armari iubet, ne
quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub
noctem navis solvit. Qui erant in muro custodiae causa 3
collocati eo signo quod convenerat revocantur notisque

14 fossas *Er*: ac fossas *β* inaedificatae fossas *D* 20 *post* evocatis *add.* cum *Koechly* 28 neque rei *D′* 29 dimittant *D′* 31 notis *r*: noctis *X*

4 itineribus ad navis decurrunt. Milites positis scalis muros
ascendunt, sed moniti a Brundisinis ut vallum caecum fos-
sasque caveant subsistunt et longo itinere ab his circumducti
ad portum perveniunt duasque navis cum militibus, quae ad
moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque reprehen-
dunt, reprehensas excipiunt.

29 Caesar etsi ad spem conficiendi negoti maxime probabat
coactis navibus mare transire et Pompeium sequi prius
quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret, tamen eius
rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod omni-
bus coactis navibus Pompeius praesentem facultatem inse-
2 quendi sui ademerat. Relinquebatur ut ex longinquioribus
regionibus Galliae Picenique et a freto naves essent exspe-
ctandae. Id propter anni tempus longum atque impeditum
3 videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias con-
firmari, quarum erat altera maximis beneficiis Pompei
devincta, auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque
temptari se absente nolebat.

30 Itaque in praesentia Pompei sequendi rationem omittit,
in Hispaniam proficisci constituit. Duumviris municipiorum
omnium imperat ut navis conquirant Brundisiumque dedu-
2 cendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una
Valerium legatum, in Siciliam Curionem pro praetore cum
legionibus II; eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in
Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat
M. Cotta, Siciliam M. Cato; Africam sorte Tubero obtinere
3 debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt,
nondum profecto ex Italia sua sponte Cottam ex oppido
eiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consen-
4 tire intellegebat, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in
Sicilia navis longas veteres reficiebat, novas civitatibus im-

5 deprehendunt, deprehensas Δδ *Frigell* 9 sese *om.* *D'* confirmaret β: confirmaretur *D'* 24 II *Hoffmann*: III *X* 31 navis *L'*: naves *D' T'*

perabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Brut-
tiisque per legatos suos civium Romanorum dilectus
habebat, equitum peditumque certum numerum a civita-
tibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene perfectis 5
adventu Curionis cognito queritur in contione sese pro-
iectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui omnibus rebus
imparatissimis non necessarium bellum suscepisset et ab se
reliquisque in senatu interrogatus omnia sibi esse ad bellum
apta ac parata confirmavisset. Haec in contione questus
ex provincia fugit.

Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio **31**
Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero cum in 2
Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium
Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus,
amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam pervenerat
atque eam sua sponte vacuam occupaverat dilectuque
habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia
et usu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod
paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinuerat.
Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu atque 3
oppido prohibet neque adfectum valetudine filium exponere
in terra patitur, sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

His rebus confectis Caesar, ut reliquum tempus a labore **32**
intermitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipse
ad urbem proficiscitur. Coacto senatu iniurias inimicorum 2
commemorat. Docet se nullum extraordinarium honorem
appetisse, sed exspectato legitimo tempore consulatus eo
fuisse contentum quod omnibus civibus pateret. Latum ab 3
x tribunis plebis contradicentibus inimicis, Catone vero
acerrime repugnante et pristina consuetudine dicendi mora
dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso con-

11 *post* vacuas *add.* provincias *D′* 29 Catone . . . repugnante . . . extrahente *Aldus*: Catonem . . . repugnantem . . . extrahentem (extrahens *D′*) *X*

sule Pompeio; qui si improbasset, cur ferri passus esset? si
4 probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patien-
tiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro
postulavisset, in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse
5 facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod
ab altero postularent in se recusarent atque omnia permi-
6 sceri mallent quam imperium exercitusque dimittere. Iniu-
riam in eripiendis legionibus praedicat, crudelitatem et
insolentiam in circumscribendis tribunis plebis; condiciones
7 a se latas, expetita colloquia et denegata commemorat. Pro
quibus rebus hortatur ac postulat ut rem publicam suscipiant
atque una secum administrent. Sin timore defugiant illis se
oneri non futurum et per se rem publicam administraturum.
8 Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere, neque
se reformidare quod in senatu Pompeius paulo ante dixisset,
ad quos legati mitterentur, his auctoritatem attribui timo-
9 remque eorum qui mitterent significari. Tenuis atque
infirmi haec animi videri. Se vero, ut operibus anteire
studuerit, sic iustitia et aequitate velle superare.

33 Probat rem senatus de mittendis legatis; sed qui mit-
terentur non reperiebantur, maximeque timoris causa pro se
2 quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim
discedens ab urbe in senatu dixerat eodem se habiturum
loco qui Romae remansissent et qui in castris Caesaris
3 fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque
extrahitur. Subicitur etiam L. Metellus tribunus plebis ab
inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat reliquasque res
4 quascumque agere instituerit impediat. Cuius cognito con-
silio Caesar frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum
tempus dimittat, infectis eis quae agere destinaverat ab urbe
proficiscitur atque in ulteriorem Galliam pervenit.

11 hortat *U*: orat *D'l*   12 illis se oneri non futurum *D'U'T*: illis oneri se non futurum *V*: illi se oneri non defuturum *l Oudendorp*   18 operibus *V*l^2: opibus *D'L'TV corr.*   -ire l^2: -iri β: *om. D'*   25 -duum] *incipit L*   30 dimittat *Paul*: omittat L^2: mittat *X*

Quo cum venisset, cognoscit missum *in Hispaniam* a 34
Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis ante diebus Cor-
finio captum ipse dimiserat; profectum item Domitium ad 2
occupandam Massiliam navibus actuariis VII, quas Igili et
in Cosano a privatis coactas servis, libertis, colonis suis
compleverat; praemissos etiam legatos Massiliensis domum, 3
nobilis adulescentis, quos ab urbe discedens Pompeius erat
adhortatus ne nova Caesaris officia veterum suorum bene-
ficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis 4
acceptis Massilienses portas Caesari clauserant; Albicos,
barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant mon-
tisque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant; fru- 5
mentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis
in urbem convexerant, armorum officinas in urbe instituerant,
muros, portas, classem reficiebant.

Evocat ad se Caesar Massilia XV primos. Cum his agit 35
ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oriatur; debere
eos Italiae totius auctoritatem sequi potius quam unius
hominis voluntati obtemperare. Reliqua quae ad eorum 2
sanandas mentis pertinere arbitrabatur commemorat. Cuius 3
orationem legati domum referunt atque ex *senatus* auctori-
tate haec Caesari renuntiant: intellegere se divisum esse
populum *Romanum* in partis duas. Neque sui iudici neque
suarum esse virium discernere, utra pars iustiorem habeat
causam. Principes vero esse earum partium [Cn. Pompeium 4
et C. Caesarem,] patronos civitatis, quorum alter agros
Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice eis conces-
serit, alter bello victos Sallyas attribuerit vectigaliaque
auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque 5

1 in Hispaniam *add. Aldus* 3 profectum *Beroaldus*: p̄ (pre *V*) fectum *X* 4 Igili *Ciacconius*: Sigili *X* 5 Cosano *Victorius*: Casono *X* 13 ex omnibus *D'*: in omnibus *LUT'*: *om. F* 21 senatus *coni. Menge* 23 Romanum *add. r.* 25 Cn. Pompeium et C. Caesarem *del. Hoffmann* 27 Helviorum *Lipsius*: iluorum *DLU'V*: iluiorum *T* 28 victos Sallyas *Glandorp*: victas Gallias (-iae *T'*) *X*

voluntatem tribuere debere et neutrum eorum contra alterum
iuvare aut urbe aut portibus recipere.

36 Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam
pervenit atque ab eis receptus urbi praeficitur; summa ei
2 belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quo-
quo versus dimittunt; onerarias navis quas ubique possunt
deprendunt atque in portum deducunt, parum clavis aut
materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas
3 reficiendasque utuntur; frumenti quod inventum est in
publicum conferunt; reliquas merces commeatusque ad
4 obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus iniuriis
permotus Caesar legiones tris Massiliam adducit; turris
vineasque ad oppugnationem urbis agere, navis longas
5 Arelate numero XII facere instituit. Quibus effectis arma-
tisque diebus XXX, a qua die materia caesa est, adductisque
Massiliam eis D. Brutum praeficit, C. Trebonium legatum
ad oppugnationem Massiliae relinquit.

37 Dum haec parat atque administrat, C. Fabium legatum
cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hieman-
di causa disposuerat, in Hispaniam praemittit celeriterque
saltus Pyrenaeos occupari iubet, qui eo tempore ab L.
2 Afranio legato praesidiis tenebantur. Reliquas legiones,
3 quae longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat
imperatum, adhibita celeritate praesidium ex saltu deiecit
magnisque itineribus ad exercitum Afrani contendit.

38 Adventu L. Vibulli Rufi, quem a Pompeio missum in
Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro,
legati Pompei, quorum unus Hispaniam citeriorem *tribus
legionibus*, *alter ulteriorem* a saltu Castulonensi ad Anam
duabus legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusi-
2 taniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se
partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum

27 Hispaniam *Aldus*: Hispania *X* 28 tribus legionibus, alter ulteriorem *add. Nipperdey*

omnibus copiis ad Afranium proficiscatur, Varro cum eis
quas habebat legionibus omnem ulteriorem Hispaniam
tueatur. His rebus constitutis equites auxiliaque toti Lusi- 3
taniae a Petreio, Celtiberiae, Cantabris barbarisque omnibus
qui ad Oceanum pertinent ab Afranio imperantur. Quibus 4
coactis celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit,
constituuntque communi consilio bellum ad Ilerdam pro-
pter ipsius loci opportunitatem gerere.

Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afrani III, **39**
Petrei duae, praeterea scutatae citerioris provinciae et cae-
tratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX equitumque
utriusque provinciae circiter V milia. Caesar legiones in 2
Hispaniam praemiserat VI; auxilia peditum †nulla†, equitum
III milia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, et parem
ex Gallia numerum, quem ipse paraverat nominatim ex
omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evo-
cato; huc optimi generis hominum ex Aquitanis montanis-
que, qui Galliam provinciam attingunt, . . . *adiecerat.*
Audierat Pompeium per Mauretaniam cum legionibus iter 3
in Hispaniam facere confestimque esse venturum. Simul
a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sum-
psit; has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus 4
est, quod pignore animos centurionum devinxit et largitione
militum voluntates redemit.

Fabius finitimarum civitatum animos litteris nuntiisque **40**
temptabat. In Sicore flumine pontis effecerat duos distantis
inter se milia passuum IIII. His pontibus pabulatum mitte-
bat, quod ea quae citra flumen fuerant superioribus diebus
consumpserat. Hoc idem fere atque eadem de causa 2
Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se

3 toti *Vascosanus*: totius *X* 13 VI *Ciacconius*: ad VI (sex *D'FL*) milia *X* nulla *X*: v milia *Nipperdey*: x milia *Stoffel* 14 quae *add. cod. Cuiac.* 15 quem Δ: quẽ *E*: quam *X* paraverat Δ: pacaverat β: petiverat *E* 17 huc *cod. Achillis Statii*: huic *cett.* 18 . . . adiecerat *add. Held*

3 equestribus proeliis contendebant. Huc cum cotidiana
consuetudine egressae pabulatoribus praesidio propiore *ponte*
legiones Fabianae duae flumen transissent impedimentaque
et omnis equitatus sequeretur, subito vi ventorum et aquae
magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equi-
4 tum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere
atque cratibus quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte
Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat,
legiones IIII equitatumque omnem traiecit duabusque Fabia-
5 nis occurrit legionibus. Cuius adventu nuntiato L. Plancus,
qui legionibus praeerat, necessaria re coactus locum capit
superiorem diversamque aciem in duas partis constituit, ne
6 ab equitatu circumveniri posset. Ita congressus impari
numero magnos impetus legionum equitatusque sustinet.
7 Commisso ab equitibus proelio signa legionum duarum
procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore
ponte subsidio nostris miserat suspicatus fore id quod
accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio
fortunae ad nostros opprimendos uterentur. Quarum ad-
ventu proelium dirimitur ac suas uterque legiones reducit in
castra.

41 Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos sibi praesidio
reliquerat, in castra pervenit. Pons qui fuerat tempestate
interruptus paene erat refectus; hunc noctu perfici iussit.
2 Ipse cognita locorum natura ponti castrisque praesidio sex
cohortis relinquit atque omnia impedimenta et postero die
omnibus copiis triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur
et sub castris Afrani constitit et ibi paulisper sub armis
moratus facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate
facta Afranius copias educit et in medio colle sub castris

2 egressae *Jurin*: congressae *X* propiore ponte legiones *Nipperdey*: pprio legiones *D'U'VL²T corr.*: proprio religiones *L¹Tpr* 4 vi ventorum *cod. Norvicensis*: iumentorum *X* 9 IIII *D'L'V*: III *T* 22 sibi Δ: ibi *X* 25 sex cohortes *r*: ex (& *L*) cohortis *β*: ex cohortibus *D'* 29 potestatem *om. D'*

constituit. Caesar, ubi cognovit *per* Afranium stare quo 3
minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis
intermissis circiter passibus CCCC castra facere constituit et,
ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu 4
exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit,
quod eminere et procul videri necesse erat, sed a fronte
contra hostem pedum XV fossam fieri iussit. Prima et 5
secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permane-
bat; post hos opus in occulto a tertia acie fiebat. Sic omne
opus prius est perfectum quam intellegeretur ab Afranio
castra muniri. Sub vesperum Caesar intra hanc fossam 6
legiones reducit atque ibi sub armis proxima nocte con-
quiescit.

Postero die omnem exercitum intra fossam continet et, **42**
quod longius erat agger petendus, in praesentia similem
rationem operis instituit singulaque latera castrorum singulis
attribuit legionibus munienda fossasque ad eandem magnitu-
dinem perfici iubet; reliquas legiones in armis expeditas
contra hostem constituit. Afranius Petreiusque terrendi 2
causa atque operis impediendi copias suas ad infimas montis
radices producunt et proelio lacessunt, neque idcirco Caesar
opus intermittit confisus praesidio legionum trium et muni-
tione fossae. Illi non diu commorati nec longius ab infimo 3
colle progressi copias in castra reducunt. Tertio die Caesar 4
vallo castra communit, reliquas cohortis, quas in superiori-
bus castris reliquerat, impedimentaque ad se traduci iubet.

Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi **43**
castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter
passuum CCC, atque in hoc fere medio spatio tumulus erat

1 per *add. r* 3 et . . . 19 constituit *om. E* 5 vetuit *L'*: metuit *DT'* 9 hos *r*: hoc *X* omne opus [i] pus perfectum *V*: omne prius est perfectum *L'T*: omne prius est perfectum opus *D* 26 ad se *om. D'* 27 inter oppidum Ilerdam et proximum collem *Sulpitius Verulanus*: in oppido Ilerda et proximo colle *X*

2 paulo editior ; quem si occupavisset Caesar et communivisset,
ab oppido et ponte et commeatu omni quem in oppidum
3 contulerant se interclusurum adversarios confidebat. Hoc
sperans legiones III ex castris educit acieque in locis idoneis
instructa unius legionis antesignanos procurrere atque eum
4 tumulum occupare iubet. Qua re cognita celeriter quae in
statione pro castris erant Afrani cohortes breviore itinere ad
5 eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio
et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri re-
pelluntur atque aliis summissis subsidiis terga vertere seque
ad signa legionum recipere coguntur.

44 Genus erat pugnae militum illorum ut magno impetu
primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos
non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent, si
premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe
2 existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris . . . .
genere quodam pugnae assuefacti ; quod fere fit, quibus
quisque in locis miles inveteraverit, ut multum earum
3 regionum consuetudine moveatur. Haec tum ratio nostros
perturbavit insuetos huius generis pugnae ; circumiri enim
sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur ;
ipsi autem suos ordines servare neque ab signis discedere
neque sine gravi causa eum locum quem ceperant dimitti
4 censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis legio
quae in eo cornu constiterat locum non tenuit atque in
proximum collem sese recepit.

45 Caesar paene omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, corhortatus suos legionem nonam subsidio ducit ; hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit rursusque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit.

13 concurrerent *U'* 17 genere quodam *X* : barbaro quodam genere *Kraner* 24 Itaque . . . recepit *om. E* 25 non tenuit *Aldus* : continuit *X*

Sed nonae legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum 2
detrimentum volunt, temere insecuti longius fugientis in
locum iniquum progrediuntur et sub montem in quo erat
oppidum positum Ilerda succedunt. Hinc se recipere cum 3
vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant.
Praeruptus locus erat, utraque ex parte derectus, ac tantum 4
in latitudinem patebat ut tres instructae cohortes eum
locum explerent, ut neque subsidia ab lateribus summitti
neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido 5
autem declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem
passuum circiter cccc. Hac nostris erat receptus, quod eo 6
incitati studio inconsultius processerant; hoc pugnabatur
loco et propter angustias iniquo et quod sub ipsis radicibus
montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mittere-
tur. Tamen virtute et patientia nitebantur atque omnia
vulnera sustinebant. Augebantur illis copiae atque ex 7
castris cohortes per oppidum crebro summittebantur, ut
integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere coge- 8
batur, ut summissis in eundem locum cohortibus defessos
reciperet.

Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinque **46**
nostrique gravius a multitudine premerentur, consumptis
omnibus telis gladiis destrictis impetum adversus montem
in cohortis faciunt paucisque deiectis reliquos sese conver-
tere cogunt. Summotis sub murum cohortibus ac non 2
nulla parte propter terrorem in oppidum compulsis facilis
est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab 3
utroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constite-
rat, tamen summa in iugum virtute conititur atque inter
duas acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris
receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri 4

5 nostros . . . c. 47, § 3 superiore *om. D'* 6 derectus *U'V*: directus *LT* 16 augebantur *L'* : augebatur *T'* copiae *L'* : copia *T'* 29 summa in *Forchhammer*: summũ$^{\tilde{\imath}}$ *L* : summũ *β*

in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIIII., qui propter eximiam virtutem ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat;
5 vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caecilius, primi pili centurio, et praeter eum centuriones IIII, milites amplius CC.

47 Sed haec eius diei praefertur opinio, ut se utrique supe-
2 riores discessisse existimarent: Afraniani, quod cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, comminus tam diu stetissent et nostrorum impetum sustinuissent et initio locum tumulumque tenuissent quae causa pugnandi fuerat
3 et nostros primo congressu terga vertere coegissent; nostri autem, quod iniquo loco atque impari congressi numero quinque horis proelium sustinuissent, quod montem gladiis destrictis ascendissent, quod ex loco superiore terga vertere
4 adversarios coegissent atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum pro quo pugnatum est magnis operibus muniverunt et praesidium ibi posuerunt.

48 Accidit etiam repentinum incommodum biduo quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur ut numquam
2 illis locis maiores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluit ac summas ripas fluminis superavit pontisque ambos quos C. Fabius fecerat uno die
3 interrupit. Quae res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium XXX, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes
4 his angustiis continebantur. Neque civitates quae ad Caesaris amicitiam accesserant frumentum supportare neque ei qui pabulatum longius progressi erant interclusi fluminibus reverti neque maximi commeatus qui ex Italia Galliaque
5 veniebant in castra pervenire poterant. Tempus erat autem

23 ambos *D'VF*²: ambo *L'T*   31 commeatus *Beroaldus*: comitatus *X*

difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant ne-
que multum a maturitate aberant, ac civitates exinanitae,
quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris ad-
ventum Ilerdam convexerat, reliqui si quid fuerat, Caesar
superioribus diebus consumpserat; pecora, quod secundum 6
poterat esse inope re subsidium, propter bellum finitimae
civitates longius removerant. Qui erant pabulandi aut 7
frumentandi causa progressi, hos levis armaturae Lusitani
peritique earum regionum caetrati citerioris Hispaniae con-
sectabantur; quibus erat proclive tranare flumen, quod
consuetudo eorum omnium est ut sine utribus ad exercitum
non eant.

At exercitus Afrani omnium rerum abundabat copia. **49**
Multum erat frumentum provisum et convectum superiori-
bus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur;
magna copia pabuli suppetebat. Harum omnium rerum 2
facultates sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat et loca
trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

Hae permanserunt aquae dies compluris. Conatus est **50**
Caesar reficere pontis, sed nec magnitudo fluminis permit-
tebat neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum
perfici patiebantur; quod illis prohibere erat facile cum 2
ipsius fluminis natura atque aquae magnitudine, tum quod
ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iacie-
bantur; atque erat difficile eodem tempore rapidissimo 3
flumine opera perficere et tela vitare.

Nuntiatur Afranio magnos commeatus, qui iter habebant **51**
ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii
ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque
impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant praeterea 2
cuiusque generis hominum milia circiter VI cum servis
liberisque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum

1–2 neque *X* *Menge*: novaque *Hoffmann* 6 inope re *Buecheler*: inopere *X*: inopiae λ 11 utribus λ *Aldus*: utrisque *X* 27 commeatus *Nipperdey*: comitatus *X* habebant *D′T′*: habeant *L′*

suo quisque consilio uteretur atque omnes sine timore iter
facerent usi superiorum temporum atque itinerum licentia.
3 Erant complures honesti adulescentes, senatorum filii et
ordinis equestris; erant legationes civitatum; erant legati
4 Caesaris. Hos omnis flumina continebant. Ad hos op-
primendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius
de nocte proficiscitur imprudentisque ante missis equitibus
aggreditur. Celeriter sese tamen Galli equites expediunt
5 proeliumque committunt. Ei, dum pari certamine res geri
potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed
ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis
6 sese in proximos montis conferunt. Hoc pugnae tempus
magnum attulit nostris ad salutem momentum; nacti enim
spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt
eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque
impedimentorum non magnus numerus.

52 His tamen omnibus annona crevit; quae fere res non
solum inopia praesentis, sed etiam futuri temporis timore
2 ingravescere consuevit. Iamque ad ✱XL in singulos modios
annona pervenerat et militum vires inopia frumenti deminu-
3 erat atque incommoda in dies augebantur; et tam paucis
diebus magna erat rerum facta commutatio ac se fortuna
inclinaverat ut nostri magna inopia necessariarum rerum con-
flictarentur, illi omnibus abundarent rebus superioresque
4 haberentur. Caesar eis civitatibus quae ad eius amicitiam
accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus impe-
rabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat; ipse
praesentem inopiam quibus poterat subsidiis tutabatur.

53 Haec Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam
atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa
rumor adfingebat, ut paene bellum confectum videretur.

2 usi *D′*: usu *β*   10 sustinuere] sustinere F^1 *Stephanus*   19 ✱XL *Holder*: XL *codd.*: denarios L *recte interpret. Aldus*   30 multa rumor adfingebat *Stephanus*: multorū ora fingebant *D′*: multa rumor fingebat *U′*L^2: multarū rumore orat. fingebant *T*

Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis magni domum 2
concursus ad Afranium magnaeque gratulationes fiebant;
multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alii, ut
principes talem nuntium attulisse, alii, ne eventum belli
exspectasse aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

Cum in his angustiis res esset atque omnes viae ab **54**
Afranianis militibus equitibusque obsiderentur nec pontes
perfici possent, imperat militibus Caesar ut navis faciant
cuius generis eum superioribus annis usus Britanniae docu-
erat. Carinae ac prima statumina ex levi materia fiebant; 2
reliquum corpus navium viminibus contextum coriis intege-
batur. Has perfectas carris iunctis devehit noctu milia 3
passuum a castris XXII militesque his navibus flumen
transportat continentemque ripae collem improviso occupat.
Hunc celeriter prius quam ab adversariis sentiatur com- 4
munit. Huc legionem postea traicit atque ex utraque
parte pontem institutum biduo perficit. Ita commeatus et 5
qui frumenti causa processerant tuto ad se recipit et rem
frumentariam expedire incipit.

Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit. **55**
Qui inopinantis pabulatores et sine ullo dissipatos timore
aggressi magnum numerum iumentorum atque hominum
intercipiunt cohortibusque caetratis subsidio missis scienter
in duas partis sese distribuunt, alii ut praedae praesidio
sint, alii ut venientibus resistant atque eos propellant, unam- 2
que cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem pro-
currerat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque inter-
ficiunt incolumesque cum magna praeda eodem ponte in
castra revertuntur.

Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. **56**
Domiti consilio navis longas expediunt numero XVII, quarum

10 prima *Nipperdey*: primum *X* primum statumen alvei *Hoffmann* 16 traicit *Vascosanus*: transiecit *X* 17 perficit *β*: perfecit *D'* 18 recipit *U'T'*: recepit *D'L* 22 magnum *Nipperdey*: iam magnum *D'T'*: quam magnum *L'* 23 caetratis *Manutius*: centuriatis *X*

2 erant XI tectae. Multa huc minora navigia addunt, ut ipsa
multitudine nostra classis terreatur. Magnum numerum
sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demon-
stratum est, imponunt atque hos praemiis pollicitationibus-
3 que incitant. Certas sibi deposcit navis Domitius atque
has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet.
4 Sic omnibus rebus instructa classe magna fiducia ad nostras
navis procedunt, quibus praeerat D. Brutus. Haec ad
insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant.

57 Erat multo inferior numero navium Brutus; sed electos
ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, cen-
turiones, Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris
2 depoposcerant. Hi manus ferreas atque harpagones para-
verant magnoque numero pilorum, tragularum reliquorum-
que telorum se instruxerant. Ita cognito hostium adventu
suas navis ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt.
3 Pugnatum est utrimque fortissime atque acerrime; neque
multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et
4 montani et exercitati in armis; atque hi modo digressi *a*
Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis con-
tinebant, pastoresque illi Domiti spe libertatis excitati sub
oculis domini suam probare operam studebant.

58 Ipsi Massilienses et celeritate navium et scientia guberna-
torum confisi nostros eludebant impetusque eorum exci-
piebant et, quoad licebat latiore uti spatio, producta longius
acie circumvenire nostros aut pluribus navibus adoriri sin-
gulas aut remos transcurrentes detergere, si possent, con-
2 tendebant; cum propius erat necessario ventum ab scientia
gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum con-
3 fugiebant. *Nostri* cum minus exercitatis remigibus minus-

8 Haec *D'LF*: hec *U*: hae *T'* 19 digressi L^2: degressi *cett.* a *add. r* 21 illi Domiti *Buecheler*: Domiti *Hoffmann*: indomiti *X* 25 uti *Vossius*: ut *U'T'*: aut *L*: *om. D'* 27 detergere *L corr.* U^2F^2: deterrere *cett.* 28 ventum, necessario *Landgraf* 30 Nostri *add. Aldus* cum (quom) *Elberling*: quo *D'T*: qui *L'*

que peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis
navibus erant producti neque dum etiam vocabulis arma-
mentorum cognitis, tum etiam tarditate et gravitate navium
impediebantur; factae enim subito ex umida materia non
eundem usum celeritatis habuerant. Itaque, dum locus 4
comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis
navibus obiciebant atque iniecta manu ferrea et retenta
utraque nave diversi pugnabant atque in hostium navis
transcendebant et magno numero Albicorum et pastorum
interfecto partem navium deprimunt, non nullas cum ho-
minibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die 5
naves Massiliensium cum eis quae sunt captae intereunt
VIIII.

Hoc proelium Caesari ad Ilerdam nuntiatur; simul per- **59**
fecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute 2
equitum minus libere, minus audacter vagabantur; alias
non longo a castris progressi spatio, ut celerem receptum
haberent, angustius pabulabantur, alias longiore circuitu
custodias stationesque equitum vitabant, aut aliquo accepto
detrimento aut procul equitatu viso ex medio itinere pro-
iectis sarcinis refugiebant. Postremo et pluris intermittere 3
dies et praeter consuetudinem omnium noctu instituerant
pabulari.

Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscen- **60**
sibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata
facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Iacetani et 2
Ausetani et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen
Hiberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus ut 3
se frumento iuvent. Pollicentur atque omnibus undique

6 comminus *Aldus*: cōmin' *E*: communis *Dβ* 12 cum his (is *L*) quae sunt captae *X*: Domitiique sunt captae VI *Paul* 14 proelium *Ciacconius*: primum *β*: primum cum *D'* 16 alias . . . alias *β*: alii . . . alii *D'* 18 pabulabantur Δ: pabulantur *X* 19 aut *β*: ut *D'*: at *Paul* 22 instituerant *Meusel*: constituerant *X* 24 cum] tum *Kindscher*; *del. Ciaccon.* 27 Illurgavonenses *X hic et infra*: Ilergaones *Schneider cum nummis*

4 conquisitis iumentis in castra deportant. Transit etiam
cohors Illurgavonensis ad eum cognito civitatis consilio et
5 signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio
rerum. Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amici-
tiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus
de auxiliis legionum quae cum Pompeio per Mauretaniam
venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio
desciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

61 Quibus rebus perterritis animis adversariorum Caesar,
ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mit-
tendus, nactus idoneum locum fossas pedum XXX in
latitudinem compluris facere instituit, quibus partem ali-
quam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret.
2 His paene effectis magnum in timorem Afranius Petreiusque
perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur,
quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque constituunt
ipsi locis excedere et in Celtiberiam bellum transferre.
3 Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus
contrariis generibus quae superiore bello cum Sertorio
steterant civitates, victae nomen atque imperium absentis
Pompei timebant, quae in amicitia manserant magnis ad-
fectae beneficiis eum diligebant, Caesaris autem erat in
4 barbaris nomen obscurius. Hic magnos equitatus magna-
que auxilia exspectabant et suis locis bellum in hiemem
5 ducere cogitabant. Hoc inito consilio toto flumine Hibero
navis conquiri et Octogesam adduci iubent. Id erat oppi-
dum positum ad Hiberum miliaque passuum a castris
6 aberat †XX†. Ad eum locum fluminis navibus iunctis
pontem imperant fieri legionesque duas flumen Sicorim
traducunt castraque muniunt vallo pedum XII.

3 celerit̄ *β* celeritate *D′* cõmutationẽ *D*: & cõmutationẽ *E*
4 rerum] *om. D′* 17 ipsi] ipsis *E* 19 Sertorio Δλ: L. Sertorio *X*
21 Pompei *post* absentis *pos. Davies*, *post* manserant *X* 26 conquiri
et Octogesam *Vascosanus*: conquiere . et octogesma L^2: conquirere .
toto gesma *X* 27 miliaque *Aldus*: mil .v. *codd.* 28 xx *codd.*:
xxx *von Göler*

Qua re per exploratores cognita summo labore militum 62
Caesar continuato diem noctemque opere in flumine aver-
tendo huc iam reduxerat rem ut equites, etsi difficulter
atque aegre fiebat, possent tamen atque auderent flumen
transire, pedites vero tantummodo umeris ac summo pectore 2
exstarent et cum altitudine aquae tum etiam rapiditate
fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem 3
fere tempore pons in Hibero prope effectus nuntiabatur et
in Sicori vadum reperiebatur.

Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. 63
Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdae praesidio
relictis omnibus copiis Sicorim transeunt et cum duabus
legionibus quas superioribus diebus traduxerant castra con-
iungunt. Relinquebatur Caesari nihil nisi uti equitatu 2
agmen adversariorum male haberet et carperet. Pons enim
ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere
illi ad Hiberum pervenire possent. Equites ab eo missi 3
flumen transeunt et, cum de tertia vigilia Petreius atque
Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum
agmen ostendunt et magna multitudine circumfusa morari
atque iter impedire incipiunt.

Prima luce ex superioribus locis quae Caesaris ca- 64
stris erant coniuncta cernebatur equitatus nostri proelio
novissimos illorum premi vehementer ac non numquam
sustineri extremum agmen atque interrumpi, alias inferri
signa et universarum cohortium impetu nostros propelli,
dein rursus conversos insequi. Totis vero castris milites 2
circulari et dolere hostem ex manibus dimitti, bellum non
necessario longius duci, centurionesque tribunosque militum

3 deduxerat *Ach. Statius* 6 exstarent *Davies*: exstare *X* 7 impedirentur *L*: non impedirentur *cett.* 13 traduxerant *D*: traduxerunt *β* 15 Pons *L*: post *cett.* 22 quae *L'*: *om. cett.* 25 sustineri *Giesing*: sustinere *X* *ante* interrumpi *add.* iter *Madvig* inferri *δ*: ferri *X* 26 impetu *L²*: impetum *X* 27 conversos *L²*: converso *X* 28 non *D'*: *om. β*

adire atque obsecrare ut per eos Caesar certior fieret ne
labori suo neu periculo parceret; paratos esse sese, posse
et audere ea transire flumen qua traductus esset equitatus.
3 Quorum studio et vocibus excitatus Caesar, etsi timebat
tantae magnitudini fluminis exercitum obicere, conandum
4 tamen atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores
milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut
5 animus aut vires videbantur sustinere non posse. Hos
cum legione una praesidio castris relinquit; reliquas legiones
expeditas educit magnoque numero iumentorum in flumine
6 supra atque infra constituto traducit exercitum. Pauci ex
his militibus ablati flumine ab equitatu excipiuntur ac sub-
levantur; interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu
7 copias instruit triplicemque aciem ducere incipit. Ac tan-
tum fuit in militibus studi ut milium VI ad iter addito ad
vadum circuitu magnaque fluminis mora interposita eos
qui de tertia vigilia exissent ante horam diei VIIII. con-
sequerentur.

65 Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit,
nova re perterritus locis superioribus constitit aciemque
2 instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne defessum
proelio obiciat; rursus conantis progredi insequitur et mora-
3 tur. Illi necessario maturius quam constituerant castra
ponunt. Suberant enim montes atque a milibus passuum
4 V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos montis
intrare cupiebant, ut equitatum effugerent Caesaris prae-
sidiisque in angustiis collocatis exercitum itinere prohi-
berent, ipsi sine periculo ac timore Hiberum copias tra-
5 ducerent. Quod fuit illis conandum atque omni ratione

5 magnitudini *T'*: magnitudinis *D'L'* fluminis *Dβ*: flumini *EL*² 11 Pauci *codd. recentes*: paucis (-os *E*) *X* 12 ablati *Dübner*: arma in *Dβ*: in *E* *post* flumine *add.* arrepta (-os *E*) *D'* 15 studii *β*: studiũ *D'* ad vadum *post* magnaque *transp.* *Dinter* 21 reficit *T*¹: refecit *T*²*D'L'V* 23 maturius *post* constituerant *D'* 26 intrare cupiebant *Nipperdey*: intra se recipiebant *X*

efficiendum; sed totius diei pugna atque itineris labore
defessi rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque
in proximo colle castra ponit.

Media circiter nocte eis qui adaquandi causa longius **66**
a castris processerant ab equitibus correptis fit ab his certior
Caesar duces adversariorum silentio copias castris educere.
Quo cognito signum dari iubet et vasa militari more con-
clamari. Illi exaudito clamore veriti ne noctu impediti 2
sub onere confligere cogerentur aut ne ab equitatu Caesaris
in angustiis tenerentur iter supprimunt copiasque in castris
continent. Postero die Petreius cum paucis equitibus 3
occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex
castris Caesaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis qui
loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renuntiat: v 4
milia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde
excipere loca aspera et montuosa; qui prior has angustias
occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negoti.

Disputatur in consilio a Petreio atque Afranio et tempus **67**
profectionis quaeritur. Plerique censebant ut noctu iter
facerent; posse prius ad angustias veniri quam sentiretur.
Alii, quod pridie noctu conclamatum esset [a] Caesaris 2
castris, argumenti sumebant loco non posse clam exiri.
Circumfundi noctu equitatum Caesaris atque omnia loca 3
atque itinera obsidere; nocturnaque proelia esse vitanda,
quod perterritus miles in civili dissensione timori magis
quam religioni consulere consuerit. At lucem multum 4
per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum

1 sed *Stephanus, quod etiam in UF legi Dübner, in F Kübler contendit*: et *X teste Holder* 4 adaquandi (adquandi *T*) *X*: aquandi *Kindscher* 7 militari *r*: militaria *X* conclamari *β*: conclamandi proferre *D'* 13 saxa *β*: saxo *D'* 15 intercedere *r*: intercidere *X* 17 prohiberi *L corr.*: prohibere *X* 20 sentiretur *E*: sentirentur *cett.* 21 a *D'*: *om.* *β*: in *Nipperdey* 24 obsidere *U'T'*: obsideri *L*: obsidiis *D'* 26 consuerit (consueverit *T*) *β*: censuerit *D'* At *r*: Ad *X* luce *Ciacconius* 27 per se *X*: posse *Kindscher*

militum et centurionum praesentiam adferre; quibus
5 rebus coerceri milites et in officio contineri soleant. Quare
omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo
accepto detrimento, tamen summa exercitus salva locum
6 quem petant capi posse. Haec vincit in consilio sententia,
et prima luce postridie constituunt proficisci.

68 Caesar exploratis regionibus albente caelo omnis copias
castris educit magnoque circuitu nullo certo itinere exer-
citum ducit. Namque itinera quae ad Hiberum atque
Octogesam pertinebant castris hostium oppositis tenebantur.
2 Ipsi erant transcendendae valles maximae ac difficillimae,
saxa multis locis praerupta iter impediebant, ut arma per
manus necessario traderentur militesque inermes sublevati-
3 que alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed
hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum
finem fore existimabant, si hostem Hibero intercludere
et frumento prohibere potuissent.

69 Ac primo Afraniani milites visendi causa laeti ex castris
procurrebant contumeliosisque vocibus prosequebantur
nostros: necessarii victus inopia coactos fugere atque ad
Ilerdam reverti. Erat enim iter a proposito diversum
2 contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum
consilium suum laudibus ferebant, quod se castris tenuis-
sent; multumque eorum opinionem adiuvabat, quod sine
iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut
3 non posse inopiam diutius sustinere confiderent. Sed ubi
paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt
iamque primos superare regionem castrorum animadver-
terunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris
quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret.
4 Conclamatur ad arma atque omnes copiae paucis praesidio

1 praesentiam *r*: praesentium *X* 5 vincit *D'*: evincit *β* 9 ducit *Beroaldus*: educit *X* quae *om. β* 13 inermes *D'V*: inermis *T*: inermi *L'* 17 frumento *L*: frumentū *cett.* 20 nostros *Morus*: Nos *L*: nos nec *U*: nec *FT'*: *om. D'*

relictis cohortibus exeunt rectoque ad Hiberum itinere
contendunt.

Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius **70**
angustias montisque occuparent; sed exercitum Caesaris
viarum difficultates tardabant, Afrani copias equitatus
Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis 2
huc erat necessario deducta ut, si priores montis quos
petebant attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta
totius exercitus cohortisque in castris relictas servare non
possent; quibus interclusis exercitu Caesaris auxilium ferri
nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar atque ex 3
magnis rupibus nactus planitiem in hac contra hostem aciem
instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen
premeretur, ante se hostem videret, collem quendam nactus
ibi constitit. Ex eo loco IIII caetratorum cohortis in 4
montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus,
mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo
consilio uti ipse eodem omnibus copiis contenderet et
mutato itinere iugis Octogesam perveniret. Hunc cum 5
obliquo itinere caetrati peterent, conspicatus equitatus
Caesaris in cohortis impetum facit; nec minimam partem
temporis equitum vim caetrati sustinere potuerunt omnesque
ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus
interficiuntur.

Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Caesarem **71**
fugiebat tanto sub oculis accepto detrimento perterritum
exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum
undique equitatu, cum in loco aequo atque aperto confli-
geretur; idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur.
Concurrebant legati, centuriones tribunique militum: ne 2
dubitaret proelium committere. Omnium esse militum

12 hac *Vascosanus*: hanc *X* 14 ante β: et ante *D'* 25 id *D'L²*: idem β 27 praesertim] praesertim cum *D'* 28 cum β: tum *D'* 29 id] idem *quod hab.* β *in v* 25 *hic reponi possit*

3 paratissimos animos. Afranianos contra multis rebus sui
timoris signa misisse: quod suis non subvenissent, quod de
colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent
collatisque in unum locum signis conferti neque ordines
4 neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret,
datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod
certe inde decedendum esset Afranio nec sine aqua
permanere posset.

72 Caesar in eam spem venerat se sine pugna et sine vulnere
suorum rem conficere posse, quod re frumentaria adversarios
2 interclusisset. Cur etiam secundo proelio aliquos ex suis
amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se
milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim
cum non minus esset imperatoris consilio superare quam
3 gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos inter-
ficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem
4 obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris plerisque non
probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, quo-
niam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam cum vellet
Caesar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia
perseverat et paulum ex eo loco degreditur, ut timorem
5 adversariis minuat. Petreius atque Afranius oblata facultate
in castra sese referunt. Caesar, praesidiis montibus dis-
positis omni ad Hiberum intercluso itinere, quam proxime
potest hostium castris castra communit.

73 Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem
rei frumentariae fluminisque Hiberi spem dimiserant, de
2 reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si
reverti vellent, alterum, si Tarraconem peterent. Haec
consiliantibus eis nuntiantur aquatores ab equitatu premi
3 nostro. Qua re cognita crebras stationes disponunt equitum

3 decederent *EΔδ*: recederent *cett.* 12 amitteret *r*: mitteret *X* cur vulnerari . . . milites *om. T* 23 montibus] in montibus *E*

et cohortium alariarum legionariasque intericiunt cohortis
vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra
munitionem et sine timore et sine stationibus aquari pos-
sent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur 4
ipsique perficiendi operis causa longius progrediuntur.

Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum **74**
facultatem vulgo procedunt et quem quisque in castris
notum aut municipem habebat conquirit atque evocat.
Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis 2
pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere. Deinde
imperatoris fidem quaerunt, rectene se illi sint commissuri,
et quod non ab initio fecerint armaque quod cum hominibus
necessariis et consanguineis contulerint queruntur. His 3
provocati sermonibus fidem ab imperatore de Petrei atque
Afrani vita petunt, ne quod in se scelus concepisse neu suos
prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus se statim
signa translaturos confirmant legatosque de pace primorum
ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii 4
suos in castra invitandi causa adducunt, alii ab suis abdu-
cuntur, adeo ut una castra iam facta ex binis viderentur;
compluresque tribuni militum et centuriones ad Caesarem
veniunt seque ei commendant. Idem hoc fit a principibus 5
Hispaniae quos illi evocaverant et secum in castris habe-
bant obsidum loco. Hi suos notos hospitesque quaerebant,
per quem quisque eorum aditum commendationis haberet
ad Caesarem. Afrani etiam filius adulescens de sua ac 6
parentis sui salute cum Caesare per Sulpicium legatum
agebat. Erant plena laetitia et gratulatione omnia eorum 7
qui tanta pericula vitasse et eorum qui sine vulnere tantas
res confecisse videbantur, magnumque fructum suae pri-

3 et sine *L′*: ut sine *T*: sine *D′V* 10 Deinde imperatoris fidem] Dein de imperatoris fide *Ciacconius* 12 que *Oudendorp*: q̃ *U* (*in marg.*): ·|· *DL*: id est *E*: enĩ *L²*: *om. FT′* quod *D′L′*: qui *T*: *om. V* 14 provocati *D′T*: provocatis *L′V* 18 Interim . . . adducunt *om. D′* 21 et Δδ: *om. X*

stinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat consiliumque eius a cunctis probabatur.

75 Quibus rebus nuntiatis Afranius ab instituto opere discedit
seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut, qui-
cumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret.
2 Petreius vero non deserit sese. Armat familiam; cum hac
et praetoria cohorte caetratorum barbarisque equitibus
paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere
consuerat, improviso ad vallum advolat, colloquia militum
interrumpit, nostros repellit a castris, quos deprehendit
3 interficit. Reliqui coeunt inter se et repentino periculo
exterriti sinistras sagis involvunt gladiosque destringunt
atque ita se a caetratis equitibusque defendunt castrorum
propinquitate confisi seque in castra recipiunt et ab eis
cohortibus quae erant in statione ad portas defenduntur.

76 Quibus rebus confectis flens Petreius manipulos circumit
militesque appellat, neu se neu Pompeium absentem
imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant
2 obsecrat. Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat
ut iurent omnes se exercitum ducesque non deserturos
neque proditūros neque sibi separatim a reliquis consilium
3 capturos. Princeps in haec verba iurat ipse; idem ius
iurandum adigit Afranium; subsequuntur tribuni militum
centurionesque; centuriatim producti milites idem iurant.
4 Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles, ut producat:
productos palam in praetorio interficiunt. Sed plerosque
ei qui receperant celant noctuque per vallum emittunt.
5 Sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, nova
religio iuris iurandi spem praesentis deditionis sustulit
mentisque militum convertit et rem ad pristinam belli
rationem redegit.

77 Caesar qui milites adversariorum in castra per tempus

19 Postulat D^2: postulant *X* 28 terror oblatus *Aldus*: terror ablatus *D'*: terrore oblato *β* 32 qui *post* adversariorum *L'*

colloqui venerant summa diligentia conquiri et remitti iubet.
Sed ex numero tribunorum militum centurionumque non 2
nulli sua voluntate apud eum remanserunt. Quos ille
postea magno in honore habuit; centuriones in priores
ordines, equites Romanos in tribunicium restituit honorem.

Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre. **78**
Frumenti copiam legionarii non nullam habebant, quod
dierum XXII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre, caetrati
auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad paran-
dum exiguae et corpora insueta ad onera portanda. Itaque 2
magnus eorum cotidie numerus ad Caesarem perfugiebat.
In his erat angustiis res. Sed ex propositis consiliis duobus
explicitius videbatur Ilerdam reverti, quod ibi paulum
frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explica-
turos confidebant. Tarraco aberat longius; quo spatio 3
pluris rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato
consilio ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu praemisso 4
qui novissimum agmen carperet atque impediret ipse cum
legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus quin
extremi cum equitibus proeliarentur.

Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes novissimum **79**
agmen claudebant pluresque in locis campestribus subsiste-
bant. Si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura 2
periculum repellebat, quod ex locis superioribus qui ante-
cesserant suos ascendentis protegebant; cum vallis aut 3
locus declivis suberat neque ei qui antecesserant morantibus
opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in
aversos tela coiciebant, tum magno erat in periculo res.
Relinquebatur ut, cum eiusmodi locis esset appropinqua- 4

4 in priores ordines *Ciacconius*: amplioris ordinis *D′*: ampliores ordines *β* 7 non nullam *Gryphius*: non nulli *X* 8 XXII *codd.*: VIII *von Göler* 9 parandum *r*: prandium *X* 22 plurisque pauci . . . sustinebant *Kübler* 28 aversos *Aldus nepos*: adversos *X* 29 Relinquebatur *Cellarius*: rei inquirebatur (ut r. i. *D′*) *X*

tum, legionum signa consistere iuberent magnoque impetu
equitatum repellerent, eo summoto repente incitati cursu
sese in valles universi demitterent atque ita transgressi rursus
5 in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum
suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant ma-
gnum, ut eos superioribus perterritos proeliis in medium
reciperent agmen ultroque eos tuerentur; quorum nulli
ex itinere excedere licebat quin ab equitatu Caesaris exci-
peretur.

80 Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim proceditur
crebroque ut sint auxilio suis subsistunt; ut tum accidit.
2 Milia enim progressi IIII vehementiusque peragitati ab equi-
tatu montem excelsum capiunt ibique una fronte contra
hostem castra muniunt neque iumentis onera deponunt.
3 Ubi Caesaris castra posita tabernaculaque constituta et
dimissos equites pabulandi causa animum adverterunt, sese
subito proripiunt hora circiter sexta eiusdem diei et spem
nacti morae discessu nostrorum equitum iter facere in-
4 cipiunt. Qua re animum adversa Caesar refectis legionibus
subsequitur, praesidio impedimentis paucas cohortis relin-
quit; hora X. subsequi pabulatores equitesque revocari
iubet. Celeriter equitatus ad cotidianum itineris officium
5 revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut
paene terga convertant, compluresque milites, etiam non
nulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Caesaris
atque universum imminebat.

81 Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris
neque ad progrediendum data facultate consistunt neces-
sario et procul ab aqua et natura iniquo loco castra ponunt.
2 Sed isdem de causis Caesar quae supra sunt demonstratae
proelio non lacessit; ex eo die tabernacula statui passus

2 equitatum β: equitū vĩ *D′* 3 demitterent *Vascosanus*: dimitterent *X* 19 refectis *Hoffmann*: relictis *X* 31 proelio *F*: p̃lio *D′UT′*: impli L^1: āpli' L^2 ex *D′*: et β

non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive
noctu sive interdiu erumperent. Illi animadverso vitio 3
castrorum tota nocte munitiones proferunt castraque castris
convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt
totumque in ea re diem consumunt. Sed quantum opere 4
processerant et castra protulerant, tanto aberant ab aqua
longius, et praesenti malo aliis malis remedia dabantur.
Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris; 5
proximo die praesidio in castris relicto universas ad aquam
copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos sup- 6
pliciis male haberi Caesar et necessariam subire deditionem
quam proelio decertare malebat. Conatur tamen eos vallo
fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas eorum
eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existi-
mabat. Illi et inopia pabuli adducti et quo essent ad id 7
expeditiores omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

In his operibus consiliisque biduum consumitur; tertio **82**
die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi im-
pediendae reliquae munitionis causa hora circiter VIIII. signo
dato legiones educunt aciemque sub castris instruunt.
Caesar ab opere legiones revocat, equitatum omnem con- 2
venire iubet, aciem instruit; contra opinionem enim mili-
tum famamque omnium videri proelium defugisse magnum
detrimentum adferebat. Sed eisdem de causis quae sunt 3
cognitae quominus dimicare vellet movebatur atque hoc
etiam magis, quod spati brevitas etiam in fugam coniectis
adversariis non multum ad summam victoriae iuvare po-
terat. Non enim amplius pedum milibus duobus ab castris 4
castra distabant. Hinc duas partis acies occupabant duae;

4 convertunt β: convenerunt *D'* 10 suppliciis λ: supplices *X*
17 tertio *L'T*: tertia *D'*: ·III^{a}· *V* 19 reliquae *Forchhammer*: reique rei quae β: rei *D'* causa *D'*: causa fiebat *L'*: fiebat causa *T'* 20 educunt *Aldus*: ducunt *X* 23 proelium defugisse *Hotomannus*: proelio diffugisse *X*

tertia vacabat ad incursum atque impetum militum relicta.
5 Si proelium committeretur, propinquitas castrorum celerem
superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constitu-
erat signa inferentibus resistere, prior proelio non lacessere.

83 Acies erat Afraniana duplex legionum v, tertium in sub-
2 sidiis locum alariae cohortes obtinebant; Caesaris triplex,
sed primam aciem quaternae cohortes ex v legionibus tene-
bant, has subsidiariae ternae et rursus aliae totidem suae
cuiusque legionis subsequebantur; sagittarii funditoresque
3 media continebantur acie, equitatus latera cingebat. Tali
instructa acie tenere uterque propositum videbatur: Caesar,
nisi coactus proelium non committere, ille, ut opera Cae-
saris impediret. Producitur tamen res aciesque ad solis
occasum continentur; inde utrique in castra discedunt.
4 Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere;
illi vadum fluminis Sicoris temptare, si transire possent.
5 Qua re animadversa Caesar Germanos levis armaturae equi-
tumque partem flumen traicit crebrasque in ripis custodias
disponit.

84 Tandem omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine
pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum, frumenti inopia
colloquium petunt et id, si fieri possit, semoto a militibus
2 loco. Ubi id a Caesare negatum et, palam si colloqui vel-
lent, concessum est, datur obsidis loco Caesari filius Afrani.
3 Venitur in eum locum quem Caesar delegit. Audiente
utroque exercitu loquitur Afranius: non esse aut ipsis aut
militibus suscensendum, quod fidem erga imperatorem
4 suum Cn. Pompeium conservare voluerint. Sed satis iam
fecisse officio satisque supplici tulisse perpessos omnium
rerum inopiam; nunc vero paene ut feras circummunitos

4 resistere *r*: desistere *X* 5 tertium *Ciaconius*: tertia *X* 12 nisi coactus proelium non (non *om. DT'*) committere *DU'T'*: nisi coactis proelium non committeret *L*: ut nisi coactus proelium non committeret *r* 28 voluerint Δ^2: voluerunt *X* 30 feras *Vossius*: feminas *X*

prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem
neque animo ignominiam ferre posse. Itaque se victos 5
confiteri; orare atque obsecrare, si qui locus misericordiae
relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse
habeat. Haec quam potest demississime et subiectissime
exponit.

Ad ea Caesar respondit: nulli omnium has partis vel **85**
querimoniae vel miserationis minus convenisse. Reliquos 2
enim omnis officium suum praestitisse: *se*, qui etiam bona
condicione et loco et tempore aequo confligere noluerit, ut
quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum,
qui iniuria etiam accepta suisque interfectis quos in sua
potestate habuerit conservarit et texerit; illius denique
exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint,
qua in re omnium suorum vitae consulendum putarint. Sic 3
omnium ordinum partis in misericordia constitisse, ipsos
duces a pace abhorruisse; eos neque colloqui neque in-
dutiarum iura servasse et homines imperitos et per col-
loquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur 4
his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque
arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant et id cupidissime
petant quod paulo ante contempserint. Neque nunc se 5
illorum humilitate neque aliqua temporis opportunitate
postulare quibus rebus opes augeantur suae; sed eos exer-
citus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle
dimitti. Neque enim VI legiones alia de causa missas in 6
Hispaniam septimamque ibi conscriptam neque tot tantas-
que classis paratas neque summissos duces rei militaris
peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad 7
usum provinciae provisum quae propter diuturnitatem pacis
nullum auxilium desiderarit. Omnia haec iam pridem con- 8

5 habeat *D′L′*: habeant *T′*   9 se *add. Aldus*   10 noluerit *D*: noluerint *β*   20 hominibus *D′*: hominum *β*   21 soleat *β*: solet *D′*   23 humilitate *Aldus*: humanitate *X*   29 horum *L′*: quorum *D′T′*

tra se parari; in se novi generis imperia constitui, ut idem
ad portas urbanis praesideat rebus et duas bellicosissimas
9 provincias absens tot annos obtineat; in se iura magistra-
tuum commutari, ne ex praetura et consulatu, ut semper,
sed per paucos probati et electi in provincias mittantur; in
se aetatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis
10 probati ad obtinendos exercitus evocentur; in se uno non
servari quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut
rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo aut certe sine
ignominia domum revertantur exercitumque dimittant.
11 Quae tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum;
neque nunc id agere ut ab illis abductum exercitum teneat
ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant
12 quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, pro-
vinciis excederent exercitumque dimitterent; si id sit fa-
ctum, se nociturum nemini. Hanc unam atque extremam
esse pacis condicionem.

86 Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, ut ex ipsa
significatione cognosci potuit, ut, qui aliquid iusti incom-
modi exspectavissent, ultro praemium missionis ferrent.
2 Nam cum de loco et de tempore eius rei controversia in-
ferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi consti-
terant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur, neque
omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus
3 differretur. Paucis cum esset in utramque partem verbis
disputatum, res huc deducitur ut ei qui habeant domicilium
aut possessionem in Hispania statim, reliqui ad Varum
4 flumen dimittantur; ne quid eis noceatur neu quis invitus
sacramentum dicere cogatur a Caesare cavetur.

2 urbanis praesideat *Aldus*: urbanis praesidia (praesidiat *L*?) *β*: urbanū praesidia *D'*   3 annos *D'L'*: annis *T'*   4 ut *β*: & *D'*   5 sed *Aldus*: sit *D'L'*: fit *T'*   6 quod *X*: quin *Iurin*   15 si id sit *Aldus*: sed si id sit (id $\overset{\text{fuerit}}{\text{sit}}$ *V*) *X*   19 iusti *T'*: victi *cett.*   28 quid] qui *L*[1]: cui *L corr.*   29 sacramentum *T'*: sacramento *cett.*

Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, 87
se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam ut, quod
quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites
suos eis qui amiserint restituatur; militibus aequa facta
aestimatione pecuniam pro his rebus dissolvit. Quascum- 2
que postea controversias inter se milites habuerunt, sua
sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque 3
Afranius cum stipendium ab legionibus paene seditione
facta flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dice-
rent, Caesar ut cognosceret postulatum est, eoque utrique
quod statuit contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus 4
eo biduo dimissa duas legiones suas antecedere, reliquas
subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent,
eique negotio Q. Fufium Calenum legatum praeficit. Hoc 5
eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter fa-
ctum atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

2 quod *Nipperdey*: quid *X* 4 amiserint *V*: amiserant *cett.* restituatur *Aldus*: restituat *X* 7 in ius *Guilielmus*: intus *X* 9 flagitarentur *Aldus*: flagitaretur *X* 10 est *om. D'*

C. IVLI CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO CIVILI

LIBER SECVNDVS

DUM haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, 1
qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex
partibus aggerem, vineas turrisque ad oppidum agere insti-
tuit. Una erat proxima portui navalibusque, altera ad 2
portam, qua est aditus ex Gallia atque Hispania, ad id
mare quod adiacet ad ostium Rhodani. Massilia enim 3
fere tribus ex oppidi partibus mari alluitur; reliqua quarta
est quae aditum habeat ab terra. Huius quoque spati pars
ea quae ad arcem pertinet loci natura et valle altissima
munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea 4
perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque
hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina
materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus
aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad **2**
bellum apparatus tantaque multitudo tormentorum ut eorum
vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent.
Asseres enim pedum XII cuspidibus praefixi atque hi 2
maximis ballistis missi per IIII ordines cratium in terram

5 portam *Jurin*: partē *X* ad Galliam atque Hispaniam *D'*
6 adiacet *Nipperdey*: adigit *X* 8 habet L^2 ad terram *D'*
18 atque hi maximis *om. L* 19 terra *r*

3 defigebantur. Itaque pedalibus lignis coniunctis inter se
porticus integebantur atque hac agger inter manus pro-
4 ferebatur. Antecedebat testudo pedum LX aequandi loci
causa facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus
5 rebus quibus ignis iactus et lapides defendi possent. Sed
magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo
6 tormentorum omnem administrationem tardabat. Crebrae
etiam per Albicos eruptiones fiebant ex oppido ignesque
aggeri et turribus inferebantur; quae facile nostri milites
repellebant magnisque ultro inlatis detrimentis eos qui
eruptionem fecerant in oppidum reiciebant.

3 Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium
XVI, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio Massiliensi-
busque subsidio missus freto Siciliae imprudente atque
2 inopinante Curione pervehitur appulsisque Messanam navi-
bus atque inde propter repentinum terrorem principum ac
3 senatus fuga facta ex navalibus eorum navem deducit. Hac
adiuncta ad reliquas navis cursum Massiliam versus perficit
praemissaque clam navicula Domitium Massiliensisque de
suo adventu certiores facit eosque magnopere hortatur, ut
rursus cum Bruti classe additis suis auxiliis confligant.

4 Massilienses post superius incommodum veteres ad
eundem numerum ex navalibus productas navis refecerant
summaque industria armaverant—remigum, gubernatorum
2 magna copia suppetebat—piscatoriasque adiecerant atque
contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti; has
3 sagittariis tormentisque compleverunt. Tali modo instructa
classe omnium seniorum, matrum familiae, virginum pre-
cibus et fletu excitati, extremo tempore civitati subvenirent,
non minore animo ac fiducia quam ante dimicaverant navis
4 conscendunt. Communi enim fit vitio naturae ut invisi-

7 crebro *D'* 8 etiam *Nipperdey*: tamen *X* 17 navem *codd. Petav. et Norvic.* (*etiam cod. Scalig. teste Hoffmann*): *om. X*: unam *L*[2] 31 invisitatis *Elberling*: invisis latitatis *X*

tatis atque incognitis rebus magis confidamus vehementius-
que exterreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidi
summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti 5
idoneum ventum ex portu exeunt et Tauroenta, quod est
castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt ibique
navis expediunt rursusque se ad confligendum animo con-
firmant et consilia communicant. Dextra pars attribuitur
Massiliensibus, sinistra Nasidio.

Eodem Brutus contendit aucto navium numero. Nam **5**
ad eas quae factae erant Arelate per Caesarem captivae
Massiliensium accesserant sex. Has superioribus diebus
refecerat atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos 2
cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contem-
nerent, plenus spei bonae atque animi adversus eos pro-
ficiscitur. Facile erat ex castris C. Treboni atque omnibus 3
superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuventus
quae in oppido remanserat omnesque superioris aetatis cum
liberis atque uxoribus †publicis custodiisque† aut muro
ad caelum manus tenderent aut templa deorum immor-
talium adirent et ante simulacra proiecti victoriam ab dis
exposcerent. Neque erat quisquam omnium quin in eius 4
diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere
existimaret. Nam et honesti ex iuventute et cuiusque 5
aetatis amplissimi nominatim evocati atque obsecrati navis
conscenderant, ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum
quidem sibi quicquam reliqui fore viderent; si superavis-
sent, vel domesticis opibus vel externis auxiliis de salute
urbis confiderent.

Commisso proelio Massiliensibus res nulla ad virtutem **6**
defuit; sed memores eorum praeceptorum quae paulo ante
ab suis acceperant hoc animo decertabant ut nullum aliud
tempus ad conandum habituri viderentur et, quibus in

1 incognitis rebus magis *β*: inlatis cognitis magis rebus *D'*   18 custodiisq. *L'T*: custodiis quae *D'V*: *post* publicis *add.* locis *Buecheler*: publicis custodiis *ante* in oppido *Hoffmann*

pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum
civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta
2 eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris
paulatim navibus et artificio gubernatorum et mobilitati
navium locus dabatur et si quando nostri facultatem nacti
ferreis manibus iniectis navem religaverant, undique suis
3 laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albicis
comminus pugnando deficiebant neque multum cedebant
virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis
eminus missa telorum multa nostris de improviso impru-
4 dentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conspicatae-
que naves triremes duae navem D. Bruti, quae ex insigni
facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam
incitaverant. Sed tantum re provisa Brutus celeritate navis
5 enisus est ut parvo momento antecederet. Illae adeo
graviter inter se incitatae conflixerunt ut vehementissime
utraque ex concursu laborarent, altera vero praefracto rostro
tota collabefieret. Qua re animadversa quae proximae ei
loco ex Bruti classe naves erant in eas impeditas impetum
faciunt celeriterque ambas deprimunt.

7 Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt celeriterque
pugna excesserunt; non enim has aut conspectus patriae
aut propinquorum praecepta ad extremum vitae periculum
2 adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla de-
siderata est; ex Massiliensium classe V sunt depressae, IIII
captae, una cum Nasidianis profugit quae omnes citeriorem
3 Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una praemissa Mas-
siliam huius nunti perferendi gratia cum iam appropinquaret
urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit et re

1 accideret *E*: accidere *D*: acciderat *β* 4 et *ante* artificio *om. D'* et *ante* mobilitati *add.* *L²* 6 navim *T'* 7 vero . . . 8 neque *om. D'* Albicis *X*: Albici *Heller* 8 pugnando *T'*: pugna *L'*: *add.* inferebat *Vascosanus* 12 navem] navim *T'* insigni Δδ: igni *cett.* 14 tanta *D'* 15 enisus] usus *D'* 21 Sed *codd.*: Sedecim *Hoffmann* nulli *L*

cognita tantus luctus excepit ut urbs ab hostibus capta
eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo setius 4
ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt.

Est animadversum ab legionariis qui dextram partem 8
operis administrabant ex crebris hostium eruptionibus magno
sibi esse praesidio posse, si ibi pro castello ac receptaculo
turrim ex latere sub muro fecissent. Quam primo ad re-
pentinos incursus humilem parvamque fecerunt. Huc se 2
referebant; hinc, si qua maior oppresserat vis, propugna-
bant; hinc ad repellendum et prosequendum hostem pro-
currebant. Patebat haec quoquo versus pedes XXX, sed
parietum crassitudo pedes V. Postea vero, ut est rerum 3
omnium magister usus, hominum adhibita sollertia inventum
est magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem
turris elata. Id hac ratione perfectum est.

Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam 9
in parietes instruxerunt ita ut capita tignorum extrema
parietum structura tegerentur, ne quid emineret ubi ignis
hostium adhaeresceret. Hanc insuper contignationem, 2
quantum tectum plutei ac vinearum passum est, latericulo
astruxerunt supraque eum locum II tigna transversa iniece-
runt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent
eam contignationem quae turri tegimento esset futura,
supraque ea tigna derecto transversas trabes iniecerunt
easque axibus religaverunt. Has trabes paulo longiores 3
atque eminentiores quam extremi parietes erant effecerunt,
ut esset ubi tegimenta praependere possent ad defendendos
ictus ac repellendos, cum intra eam contignationem parietes
exstruerentur; eamque contabulationem summam lateribus 4

3 defensionem *T*: defensiones *cett.* 6 ibi *T'*: *om. cett.* 11 quoquo *D'*: quoq; *L'*: quaq; *L²*: *om. T'* 16 Ubi *Oudendorp* (*U' teste Kübler*): ibi *X teste Holder* contabulationem, eam *Aldus*: contabulationis causa *X* 21 II *DU'T*: duo *EV*: *om. L* 22 non *L²*: ut non *X* 24 derecto *D'T*: derecta *U'*: directo *L* 25 easque *cod. Cuiac.*: eaque *X* 28 intra eam *Vascosanus*: inter eã *D'*: interea *β*: intra *L²*: infra eam *Eussner*

lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset,
centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa
tabulationem perfringerent aut saxa ex catapultis latericium
5 discuterent. Storias autem ex funibus ancorariis III in
longitudinem parietum turris latas IIII pedes fecerunt
easque ex tribus partibus, quae ad hostis vergebant,
eminentibus trabibus circum turrim praependentis religa-
verunt; quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti
6 nullo telo neque tormento traici posse. Ubi vero ea pars
turris quae erat perfecta tecta atque munita est ab omni
ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris
tectum per se ipsum pressionibus ex contignatione prima
7 suspendere ac tollere coeperunt. Ubi quantum storiarum
demissio patiebatur, tantum elevarant, intra haec tegimenta
abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant rursusque
alia pressione ad aedificandum sibi locum expediebant.
8 Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item
ut primo tecta extremis lateribus instruebant exque ea
contignatione rursus summam contabulationem storiasque
9 elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo sex
tabulata exstruxerunt fenestrasque quibus in locis visum
est ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

10 Ubi ex ea turri quae circum essent opera tueri se posse
sunt confisi musculum pedes LX longum ex materia bipedali
quem a turri latericia ad hostium turrim murumque per-
ducerent facere instituerunt; cuius musculi haec erat forma.
2 Duae primum trabes in solo aeque longae distantes inter se
pedes IIII collocantur inque eis columellae pedum in
3 altitudinem V defiguntur. Has inter se capreolis molli
fastigio coniungunt, ubi tigna quae musculi tegendi causa

7 turrim *T'*: turrem *cett.* 12 pressionibus *T'*: pre(prae *D*)nsionibus *D'L'* 14 elevarant *Kraner*: elevabant *X* 16 pressione *Lipsius*: pre(praee *D*)nsione *X* 25 quem *r*: quae *X* turrim] turrī *T'*: turrem *D'L'* 27 aeque longae *T*: aeque longe *L'V*: aequa lege *D'*

ponant collocentur. Eo super tigna bipedalia iniciunt eaque
laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum 4
trabesque extremas quadratas regulas IIII patentis digitos
defigunt quae lateres qui super musculo struantur contineant.
Ita fastigato atque ordinatim structo, ut trabes erant in 5
capreolis collocatae, lateribus lutoque musculus, ut ab igni
qui ex muro iaceretur tutus esset, contegitur. Super lateres 6
coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere
posset. Coria autem ne rursus igni ac lapidibus corrum-
pantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum 7
vineis ad ipsam turrim perficiunt subitoque inopinantibus
hostibus [machinatione navali] phalangis subiectis ad turrim
hostium admovent, ut aedificio iungatur.

Quo malo perterriti subito oppidani saxa quam maxima **11**
possunt vectibus promovent praecipitataque muro in mu-
sculum devolvunt. Ictum firmitas materiae sustinet et
quidquid incidit fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, 2
mutant consilium; cupas taeda ac pice refertas incendunt
easque de muro in musculum devolvunt. Involutae
labuntur, delapsae ab lateribus longuriis furcisque ab opere
removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima 3
saxa turris hostium quibus fundamenta continebantur con-
vellunt. Musculus ex turri latericia a nostris telis tormen-
tisque defenditur; hostes ex muro ac turribus summoventur;
non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus 4
iam lapidibus ex illa quae suberat turri subductis repentina
ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens
procumbebat, cum hostes urbis direptione perterriti inermes
cum infulis se porta foras universi proripiunt, ad legatos
atque exercitum supplices manus tendunt.

2 tectum trabesque] tectique trabes *T′* 4 musculo *Manutius*: musculos *X* 5 *post* trabes *add.* quae *D′* 6 lateribus (L^2) lutoque *Aldus*: in lateribus luto *X* 11 turrī *ET′*: turrem *DL′* 12 machinatione navali *del. Paul*: machinatione navali phalangis *om. T′ in lacuna septem litterarum* turrim *ET′*: turrẽ *DL′* 17 elabitur] delabitur *L*

12 Qua nova re oblata omnis administratio belli consistit
militesque aversi a proelio ad studium audiendi et cogno-
2 scendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque
pervenerunt, universi se ad pedes proiciunt; orant ut
3 adventus Caesaris exspectetur. Captam suam urbem videre,
opera perfecta, turrim subrutam; itaque ab defensione
desistere. Nullam exoriri moram posse quominus, cum
venisset, si imperata non facerent ad nutum, e vestigio
4 diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non
posse milites contineri quin spe praedae in urbem irrum-
perent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis
complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia
fletuque pronuntiantur.

13 Quibus rebus commoti legati milites ex opere deducunt,
oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt.
2 Indutiarum quodam genere misericordia facto adventus
Caesaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris
mittitur telum; ut re confecta omnes curam et diligentiam
3 remittunt. Caesar enim per litteras Trebonio magnopere
mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne
gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione
4 sui et diutino labore omnis puberes interficerent; quod se
facturos minabantur aegreque tunc sunt retenti quin oppi-
dum irrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod
stetisse per Trebonium quominus oppido potirentur
videbatur.

14 At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis foras erumpunt, secundo magnoque vento

6 turrim *T*: turrem *cett.* 14 deducunt *D'*: diducunt *β* 21 contemptione *E corr.*: contentione *X* 32 foras erumpunt *Stephanus*: se (ser *D*) foras rumpunt *X*

ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus uti uno 2
tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam
conciperent et prius haec omnia consumerentur quam
quem ad modum accidisset animadverti posset. Nostri 3
repentina fortuna permoti arma quae possunt arripiunt,
alii ex castris sese incitant. Fit in hostis impetus eorum,
sed *de* muro sagittis tormentisque fugientis persequi prohi-
bentur. Illi sub murum se recipiunt ibique musculum 4
turrimque latericiam libere incendunt. Ita multorum
mensum labor hostium perfidia et vi tempestatis puncto
temporis interiit. Temptaverunt hoc idem Massilienses 5
postero die. Eandem nacti tempestatem maiore cum
fiducia ad alteram turrim aggeremque eruptione pugnave-
runt multumque ignem intulerunt. Sed ut superioris 6
temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi
diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant.
Itaque multis interfectis reliquos infecta re in oppidum
reppulerunt.

Trebonius ea quae sunt amissa multo maiore militum **15**
studio administrare et reficere instituit. Nam ubi tantos
suos labores et apparatus male cecidisse viderunt indutiisque
per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt,
quod unde agger omnino comportari posset nihil erat
reliquum omnibus arboribus longe lateque in finibus
Massiliensium excisis et convectis, aggerem novi generis
atque inauditum ex latericiis duobus muris senum pedum
crassitudine atque eorum murorum contignatione facere
instituerunt aequa fere latitudine atque ille congesticius
ex materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros aut 2
imbecillitas materiae postulare videretur, pilae interponuntur,
traversaria tigna iniciuntur quae firmamento esse possint,

7 de *add. Hoffmann* 10 mensum *DL'*: mensium *ET'L²* 13 turrim *T'*: turrem *cett.* 15 contentionem *T'E²L²*: contemptionem *D'L'* 27 contignatione *Nipperdey*: contignationē *X*

et quidquid est contignatum cratibus consternitur, crates
3 luto integuntur. Sub tecto miles dextra ac sinistra muro
tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecumque sunt usui
4 sine periculo supportat. Celeriter res administratur;
diuturni laboris detrimentum sollertia et virtute militum
brevi reconciliatur. Portae quibus locis videtur eruptionis
causa in muro relinquuntur.

16 Quod ubi hostes viderunt ea quae diu longoque spatio
refici non posse sperassent paucorum dierum opera et labore
ita refecta ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset
nec quicquam omnino relinqueretur qua aut telis militibus
2 aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt
totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque
circummuniri posse sic ut ipsis consistendi in suis muni-
tionibus locus non esset, cum paene inaedificata [in muris]
ab exercitu nostro moenia viderentur ac tela manu coi-
3 cerentur suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna
speravissent, spati propinquitate interire parique condicione
ex muro ac turribus bellandi data se virtute nostris adae-
quare non posse intellegunt, ad easdem deditionis condi-
ciones recurrunt.

17 M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis eis rebus
quae sunt in Italia gestae diffidens Pompeianis rebus
2 amicissime de Caesare loquebatur: praeoccupatum sese
legatione ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide; necessi-
tudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare inter-
cedere, neque se ignorare, quod esset officium legati qui
fiduciariam operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas
3 erga Caesarem totius provinciae. Haec omnibus ferebat
4 sermonibus neque se in ullam partem movebat. Postea

2 luto *T*: lutoque *cett.* 3 obiectu *Aldus*: obiecto *X* 10 nullus δ: nullius *X* 11 telis *Forchhammer*: eis *X* 14 circummuniri *Aicard*: circumiri *X* 16 tela *D'*: telum β coicerentur *D'V pr.*: coiceretur *L'TV corr.* 18 superavissent *L* spati propinquitate *Held*: spatio (spacii *V*) propinquitatis *X*

vero, cum Caesarem ad Massiliam detineri cognovit, copias
Petrei cum exercitu Afrani esse coniunctas, magna auxilia
convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire
omnem citeriorem provinciam, quaeque postea acciderant
de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae accepit atque haec
ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat, se
quoque ad motus fortunae movere coepit.

Dilectum habuit tota provincia, legionibus completis duabus **18**
cohortis circiter XXX alarias addidit. Frumenti magnum
numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio
Petreioque mitteret. Navis longas X Gaditanis ut facerent
imperavit, compluris praeterea [in] Hispali faciendas
curavit. Pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano 2
Herculis in oppidum Gadis contulit; eo sex cohortis
praesidi causa ex provincia misit Gaiumque Gallonium,
equitem Romanum, familiarem Domiti, qui eo procurandae
hereditatis causa venerat missus a Domitio, oppido Gadibus
praefecit; arma omnia privata ac publica in domum Galloni
contulit. Ipse habuit gravis in Caesarem contiones. Saepe 3
ex tribunali praedicavit adversa Caesarem proelia fecisse,
magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse,
haec se certis nuntiis, certis auctoribus comperisse. Quibus 4
rebus perterritos civis Romanos eius provinciae sibi ad rem
publicam administrandam HS CLXXX et argenti pondo XX
milia, tritici modium CXX milia polliceri coegit. Quas 5
Caesari esse amicas civitates arbitrabatur, his graviora onera
iniungebat praesidiaque eo deducebat et iudicia in privatos
reddebat; qui verba atque orationem adversus rem publicam
habuissent, eorum bona in publicum addicebat. Provinciam
omnem in sua et Pompei verba ius iurandum adigebat.

6 perscribebat *D'*: prae(pre *L*: p̄ *UT'*)scribebat *β* 7 motus *β*: motū *D'* 9 Frumenti . . . mitteret *om. E* 11 Petreio *r*: Pompeio *X* 12 in *secl. Manutius* 14 Gadis *D'*: Gades *β* 23 perterritos L^2: perterritus *D'L'V*: pertritis *T* 24 HS *Aldus*: ch *codd.* 25 modium *Hotomannus*: modios *X*

6 Cognitis eis rebus quae sunt gestae in citeriore Hispania,
bellum parabat. Ratio autem haec erat belli ut se cum II
legionibus Gadis conferret, navis frumentumque omne ibi
contineret; provinciam enim omnem Caesaris rebus favere
cognoverat. In insula frumento navibusque comparatis
7 bellum duci non difficile existimabat. Caesar etsi multis
necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen consti-
tuerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere, quod
magna esse Pompei beneficia et magnas clientelas in citeriore
provincia sciebat.

19 Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam
cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse cum DC equitibus
magnis itineribus praegreditur edictumque praemittit, ad
quam diem magistratus principesque omnium civitatum
2 sibi esse praesto Cordubae vellet. Quo edicto tota pro-
vincia pervulgato nulla fuit civitas quin ad id tempus
partem senatus Cordubam mitteret, non civis Romanus
3 paulo notior quin ad diem conveniret. Simul ipse Cor-
dubae conventus per se portas Varroni clausit, custodias
vigiliasque in turribus muroque disposuit, cohortis duas,
quae colonicae appellabantur, cum eo casu venissent, tuendi
4 oppidi causa apud se retinuit. Isdem diebus Carmonenses,
quae est longe firmissima totius provinciae civitas, deductis
tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per
se cohortis eiecit portasque praeclusit.

20 Hoc vero magis properare Varro ut cum legionibus quam
primum Gadis contenderet, ne itinere aut traiectu inter-
cluderetur; tanta ac tam secunda in Caesarem voluntas
2 provinciae reperiebatur. Progresso ei paulo longius litterae
Gadibus redduntur, simul atque sit cognitum de edicto
Caesaris consensisse Gaditanos principes cum tribunis

3 Gades L^2 4–19 (fave)re . . . custodias *def.* *D* 7 Italiam L^2: Italia *X* 17 Cordubam *r*: Cordubae *X* 25 eiecit $\Delta^2\delta$: iniecit *X*

cohortium quae essent ibi in praesidio, ut Gallonium ex
oppido expellerent, urbem insulamque Caesari servarent.
Hoc inito consilio denuntiavisse Gallonio, ut sua sponte, 3
dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non
fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum
Gallonium Gadibus excessise. His cognitis rebus altera ex 4
duabus legionibus, quae vernacula appellabatur, ex castris
Varronis astante et inspectante ipso signa sustulit seseque
Hispalim recepit atque in foro et porticibus sine maleficio
consedit. Quod factum adeo eius conventus cives Romani 5
comprobaverunt ut domum ad se quisque hospitio cupidis-
sime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere 6
converso sese Italicam venturum praemisisset, certior ab suis
factus est praeclusas esse portas. Tum vero omni inter- 7
clusus itinere ad Caesarem mittit paratum se esse legionem
cui iusserit tradere. Ille ad eum Sex. Caesarem mittit
atque huic tradi iubet. Tradita legione Varro Cordubam 8
ad Caesarem venit; relatis ad eum publicis cum fide
rationibus quod penes eum est pecuniae tradit et quid
ubique habeat frumenti ac navium ostendit.

Caesar contione habita Cordubae omnibus generatim **21**
gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in sua potesta-
te studuissent habere, Hispanis, quod praesidia expulissent,
Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent seseque
in libertatem vindicavissent, tribunis militum centurioni-
busque qui eo praesidi causa venerant, quod eorum consilia
sua virtute confirmavissent. Pecunias quas erant in publi- 2
cum Varroni cives Romani polliciti remittit; bona restituit
eis quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognoverat.
Tributis quibusdam publicis privatisque praemiis reliquos in 3
posterum bona spe complet biduumque Cordubae commo-

5 sibi *E corr. L*[2]: ibi *X* 9 Hispalim *cod. Petav.*: Hispali *X* 13 Italicam *Rhellicanus*: Italiam *X* praemisisset *Ciacconius*: promisisset *X* 30 publicis] populis *L'*

ratus Gadis proficiscitur; pecunias monimentaque, quae ex
fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in
4 templum iubet. Provinciae Q. Cassium praeficit; huic IIII
legiones attribuit. Ipse eis navibus quas M. Varro quasque
Gaditani iussu Varronis fecerant Tarraconem paucis diebus
pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciae legationes
5 Caesaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim
ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus Tarracone
discedit pedibusque Narbonem atque inde Massiliam per-
venit. Ibi legem de dictatore latam seseque dictatorem
dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

22 Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariae ad
summam inopiam adducti, bis proelio navali superati, crebris
eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati ex diutina
conclusione et mutatione victus—panico enim vetere atque
hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus
antiquitus paratum in publicum contulerant—deiecta turri,
labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exerci-
tuum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cogno-
2 verant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis
ante diebus L. Domitius cognita Massiliensium voluntate
navibus III comparatis, ex quibus duas familiaribus suis
attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam
3 tempestatem profectus est. Hunc conspicatae naves, quae
missu Bruti consuetudine cotidiana ad portum excubabant,
4 sublatis ancoris sequi coeperunt. Ex his unum ipsius
navigium contendit et fugere perseveravit auxilioque tempe-
statis ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostrarum
5 navium sese in portum receperunt. Massilienses arma
tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt, navis
ex portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico tradunt.
6 Quibus rebus confectis Caesar magis eos pro nomine et

10 dictatore *D'L'*: dictionis *T'* 13 navali proelio *T'* 28 abit *L'T*

vetustate quam pro meritis in se civitatis conservans duas
ibi legiones praesidio relinquit, ceteras in Italiam mittit;
ipse ad urbem proficiscitur.

Isdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex **23**
Sicilia et iam ab initio copias P. Atti Vari despiciens duas
legiones ex IIII quas a Caesare acceperat, D equites transpor-
tabat biduoque et noctibus tribus navigatione consumptis
appellit ad eum locum qui appellatur Anquillaria. Hic 2
locus abest a Clupeis passuum $\overline{\text{XXII}}$ habetque non incommo-
dam aestate stationem et duobus eminentibus promunturiis
continetur. Huius adventum L. Caesar filius cum X longis 3
navibus ad Clupea praestolans, quas navis Uticae ex prae-
donum bello subductas P. Attius reficiendas huius belli
causa curaverat, veritus[que] navium multitudinem ex alto
refugerat appulsaque ad proximum litus trireme constrata
et in litore relicta pedibus Hadrumetum profugerat. Id 4
oppidum C. Considius Longus unius legionis praesidio
tuebatur. Reliquae Caesaris naves eius fuga se Hadrume-
tum receperunt. Hunc secutus Marcius Rufus quaestor 5
navibus XII, quas praesidio onerariis navibus Curio ex
Sicilia eduxerat, postquam in litore relictam navem con-
spexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad C. Curionem cum
classe redit.

Curio Marcium Uticam navibus praemittit; ipse eodem **24**
cum exercitu proficiscitur biduique iter progressus ad
flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum 2
legatum cum legionibus reliquit; ipse cum equitatu antece-
dit ad Castra exploranda Cornelia, quod is locus peridoneus
castris habebatur. Id autem est iugum derectum eminens 3

9 incommodam *r*: incommoda *X* 14 que *post* veritus *del. Vascosanus* 18 cognita *post* naves *add. Schneider* 19 Marcius *Nipperdey*: M. *codd.* (*ante lacunam septem litterarum V*) Rufus *D′T*: Rufius *L′V* 22 remulco *r*: remulgo *X* 28 Cornelia *L*: Corneliana *D′U′*: canidiana *T′* 29 derectum *β*: directum *D′*L^2*V corr.*

in mare, utraque ex parte praeruptum atque asperum, sed
tamen paulo leniore fastigio ab ea parte quae ad Uticam
4 vergit. Abest derecto itinere ab Utica paulo amplius passus
mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius,
lateque is locus restagnat; quem si qui vitare voluerit, sex
milium circuitu in oppidum pervenit.

25 Hoc explorato loco Curio castra Vari conspicit muro
oppidoque coniuncta ad portam quae appellatur bellica,
admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido
Utica, altera a theatro, quod est ante oppidum, substructio-
nibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili et angusto.
2 Simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissi-
mis viis, quae repentini tumultus timore ex agris in urbem
3 conferantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet atque
haberet loco praedae; eodemque tempore his rebus subsidio
DC equites Numidae ex oppido peditesque CCCC mittuntur
a Varo, quos auxili causa rex Iuba paucis diebus ante
4 Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio
et simultas cum Curione intercedebat, quod tribunus plebis
legem promulgaverat, qua lege regnum Iubae publicaverat.
5 Concurrunt equites inter se; neque vero primum impetum
nostrorum Numidae ferre potuerunt, sed interfectis circiter
6 CXX reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim
adventu longarum navium Curio pronuntiare onerariis
navibus iubet, quae stabant ad Uticam numero circiter CC,
se in hostium habiturum loco qui non ex vestigio ad Castra
7 Cornelia navis traduxisset. Qua pronuntiatione facta tem-
poris puncto sublatis ancoris omnes Uticam relinquunt et
quo imperatum est transeunt. Quae res omnium rerum
copia complevit exercitum.

2 leviore *T′* 3 Abest . . . mille *om. D′* 4 quo *L*²: quod *cett.* 5 voluerit *D′*: voluerunt *β* 6 perveniunt *L′* 10 substructionibus *r*: substractionibus *DU′V*: subtractionibus *EL*: substrationibus *T* 14 conferantur] conferebantur *r* 24 pronuntiari *r* 27 Corneliana vestra duxisset *D′*: Corneliana vela duxisset *L*: Corneliana traduxisset *T′*

His rebus gestis Curio se in castra ad Bagradam recipit 26
atque universi exercitus conclamatione imperator appellatur
posteroque die Uticam exercitum ducit et prope oppidum
castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto equites ex 2
statione nuntiant magna auxilia equitum peditumque ab
rege missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna
pulveris cernebatur et vestigio temporis primum agmen erat
in conspectu. Novitate rei Curio permotus praemittit 3
equites qui primum impetum sustineant ac morentur; ipse
celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equi- 4
tesque committunt proelium et prius quam plane legiones
explicari et consistere possent tota auxilia regis impedita ac
perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in
fugam coiciunt equitatuque omni fere incolumi, quod se per
litora celeriter in oppidum recipit, magnum peditum nume-
rum interficiunt.

Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis 27
cum manipularibus suis XXII ad Attium Varum perfugiunt.
Hi sive vere quam habuerant opinionem ad eum perferunt, 2
sive etiam auribus Vari serviunt—nam quae volumus et
credimus libenter, et quae sentimus ipsi reliquos sentire
speramus—confirmant quidem certe totius exercitus animos
alienos esse a Curione maximeque opus esse in conspectum
exercitum venire et colloquendi dare facultatem. Qua 3
opinione adductus Varus postero die mane legiones ex
castris educit. Facit idem Curio, atque una valle non
magna interiecta suas uterque copias instruit.

Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse 28
Corfini supra demonstratum est. Hic dimissus a Caesare
in Africam venerat, legionesque eas traduxerat Curio quas
superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar, adeo ut

11 que *post* Equites *del. Vascosanus* 12 explicari et β: explicaret ut *D′* 14 se *ante* coiciunt *add. X*: *del. Elberling* 23 in conspectum λ: in conspectu *X* 24 exercitum *X*: exercitus *Meusel* 30 Curio, quas *Aldus*: quas Curio β: quas *D′*

paucis mutatis centurionibus idem ordines manipulique
2 constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius
circumire aciem Curionis atque obsecrare milites coepit ne
primam sacramenti quod apud Domitium atque apud se
quaestorem dixissent memoriam deponerent, neu contra eos
arma ferrent qui eadem essent usi fortuna eademque in obsidione perpessi, neu pro his pugnarent a quibus †contumelia†
3 perfugae appellarentur. Huc pauca ad spem largitionis
addidit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti
4 essent, exspectare deberent. Hac habita oratione nullam in
partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas
uterque copias reducit.

29 At[que] in castris Curionis magnus omnium incessit timor
animis; is variis hominum sermonibus celeriter augetur.
Unusquisque enim opiniones fingebat et ad id quod ab alio
2 audierat sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore
ad pluris permanaverat atque alius alii tradiderat, plures
3 auctores eius rei videbantur. Civile bellum; genus hominum cui id liceret libere facere et sequi quod vellet; legiones
hae quae paulo ante apud adversarios fuerant . . . nam
etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo †qua
offerrentur . . . Municipia etiam diversis partibus coniuncta . . .
Neque enim ex Marsis Paelignisque veniebant ut qui superiore nocte in contuberniis commilitesque . . .† non nulli
4 graviora sermones militum; dubia durius accipiebantur,

7 contumelia *β*: contumeliam *D*: ad contumeliam *E*: cum *Nipperdey praepos.*, per *Kübler* 13 que *del. Manutius* 14 animis *Vossius*: nam *X* 16 addebat *β*: augebat *D'* 19 cui id *Vossius*: quod *X* licerit *L'*: licere *D'T'* vellet *L'*: vell *V*: vel *D'T* 23 veniebant *β*: veniebat *D'* 24 non nulli (*iterum*)] non nulla *E* *Erat* civile bellum; genus hominum quod licere sibi crederet libere facere et sequi quod vellet; legiones eae quae paulo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Caesaris beneficia imminuerat consuetudo, qua offerrentur): municipia etiam diversis partibus coniuncta (neque enim ex Marsis Paelignisque veniebant Uticam qui non [superiore nocte] tuto a Vari in Curionis *castra* comm*earent*). Itaque non nulli gravio*res* . . . [dubia] *Dinter*

non nulli etiam ab eis qui diligentiores videri volebant
fingebantur.

Quibus de causis consilio convocato de summa rerum 30
deliberare incipit. Erant sententiae quae conandum omni- 2
bus modis castraque Vari oppugnanda censerent, quod *in*
huius modi militum consiliis otium maxime contrarium esse
arbitrarentur; postremo praestare dicebant per virtutem in
pugna belli fortunam experiri quam desertos et circumventos
ab suis gravissimum supplicium perpeti. Erant qui cense- 3
rent de tertia vigilia in Castra Cornelia recedendum, ut
maiore spatio temporis interiecto militum mentes sanarentur,
simul, si quid gravius accidisset, magna multitudine navium
et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

Curio utrumque improbans consilium, quantum alteri 31
sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat;
hos turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo
loco dimicandum putare. 'Qua enim,' inquit, 'fiducia et 2
opere et natura loci munitissima castra expugnari posse
confidimus? Aut vero quid proficimus, si accepto magno 3
detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi
non et felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam
imperatoribus et res adversae odia concilient! Castrorum 4
autem mutatio quid habet nisi turpem fugam et desperatio-
nem omnium et alienationem exercitus? Nam neque pu-
dentis suspicari oportet sibi parum credi neque improbos
scire sese timeri, quod illis licentiam timor augeat noster,
his studia deminuat. Quod si iam,' inquit 'haec explorata 5
habeamus quae de exercitus alienatione dicuntur, quae
quidem ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse
confido, quanto haec dissimulari et occultari quam per nos
confirmari praestet? An non, uti corporis vulnera, ita 6

5 in *add. Clarke* 9 perpeti. Erant *T'*: pati proiecerant *D'L'*: pati porro erant L^2U^2 23 et *UT'*: *om. D'LF* 24 pudentis *Ciacconius*: prudentis *X* 30 dissimulari *F*(?): dissimulare *cett.* occultari *β*: occultare *D'*

exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis
7 augeamus? At etiam ut media nocte proficiscamur addunt,
quo maiorem, credo, licentiam habeant qui peccare conentur.
Namque huius modi res aut pudore aut metu tenentur, quibus
8 rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti sum
animi ut sine spe castra oppugnanda censeam neque tanti
timoris uti spe deficiam, atque omnia prius experienda
arbitror magnaque ex parte iam me una vobiscum de re
iudicium facturum confido.'

32 Dimisso consilio contionem advocat militum. Comme-
morat quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar, ut
magnam partem Italiae beneficio atque auctoritate eorum
2 suam fecerit. 'Vos enim vestrumque factum,' inquit, 'omnia
deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa et Caesar
3 amicissime de vobis et illi gravissime iudicaverunt. Pom-
peius enim nullo proelio pulsus vestri facti praeiudicio de-
motus Italia excessit; Caesar me, quem sibi carissimum
habuit, provinciam Siciliam atque Africam, sine quibus urbem
4 atque Italiam tueri non potest, vestrae fidei commisit. At
sunt qui vos hortentur ut a nobis desciscatis. Quid enim
est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire et
vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de
vobis sentire possunt quam ut eos prodatis qui se vobis
omnia debere iudicant, in eorum potestatem veniatis qui se
5 per vos perisse existimant? An vero in Hispania res gestas
Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus, duos supera-
tos duces, duas receptas provincias? haec acta diebus XL
6 quibus in conspectum adversariorum venerit Caesar? An
qui incolumes resistere non potuerunt perditi resistant? vos
autem incerta victoria Caesarem secuti diiudicata iam belli
fortuna victum sequamini, cum vestri offici praemia perci-

2 at *Beroaldus*: aut *X* 7 spe *Aldus nepos*: ipse *X* 15 gravissime *D′U′*: gavisissime *LT′* 19 At sunt *Paul*: Ad sunt nob *T′*: Adsunt *L*: Assunt *D′* 30 incerta *Aldus*: certa *X* 31 sequamini *β*: sequimini *D′*

pere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vobis dicunt 7
et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero 8
L. Domitium, an vos Domitius deseruit? Nonne extremam
pati fortunam paratos proiecit ille? non sibi clam vobis
salutem fuga petivit? non proditi per illum Caesaris bene-
ficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui 9
potuit, cum proiectis fascibus et deposito imperio privatus
et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur 10
nova religio, ut eo neglecto sacramento quo tenemini re-
spiciatis illud quod deditione ducis et capitis deminutione
sublatum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me 11
offenditis. Qui de meis in vos meritis praedicaturus non
sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra exspecta-
tione leviora; sed tamen sui laboris milites semper eventu
belli praemia petiverunt, qui qualis sit futurus ne vos quidem
dubitatis. Diligentiam quidem nostram aut, quem ad finem
adhuc res processit, fortunam cur praeteream? An paenitet 12
vos, quod salvum atque incolumem exercitum nulla omnino
nave desiderata traduxerim? quod classem hostium primo
impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum
equestri proelio superaverim? quod ex portu sinuque ad-
versariorum CC navis oneratas adduxerim eoque illos com-
pulerim ut neque pedestri itinere neque navibus commeatu
iuvari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis 13
Corfiniensem ignominiam, Italiae fugam, [an] Hispaniarum
deditionem, [in] Africi belli praeiudicia sequimini! Equi-
dem me Caesaris militem dici volui, vos me imperatoris 14
nomine appellavistis. Cuius si vos paenitet, vestrum vobis
beneficium remitto: mihi meum restituite nomen, ne ad
contumeliam honorem dedisse videamini.'

Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem in- **33**

11 in me *cod. Petav.*: iam *X* 12 praedicaturus *Aldus*: praeiudicaturus *X* 22 adduxerim *X*: abduxerim *codd. recc.* 25 Italiae *Ciacconius*: initaliae *X* an *del. Ciacconius* 26 in *del. Kraffert*: en *Buecheler*

terpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem
sustinere viderentur, discedentem vero ex contione universi
cohortantur magno sit animo necubi dubitet proelium com-
2 mittere et suam fidem virtutemque experiri. Quo facto
commutata omnium et voluntate et opinione consensu
suorum constituit Curio cum primum sit data potestas
proelio rem committere, posteroque die productos eodem
loco quo superioribus diebus constiterat in acie collocat.
3 Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive
sollicitandi milites sive aequo loco dimicandi detur occasio,
ne facultatem praetermittat.

34 Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est,
non ita magna, at difficili et arduo ascensu. Hanc uterque
si adversariorum copiae transire conarentur exspectabat,
2 quo aequiore loco proelium committeret. . . . Simul ab
sinistro cornu P. Atti equitatus omnis et una levis armaturae
interiecti complures, cum se in vallem demitterent, cerne-
3 bantur. Ad eos Curio equitatum et duas Marrucinorum
cohortis mittit; quorum primum impetum equites hostium
non tulerunt, sed admissis equis ad suos refugerunt; relicti
ab his, qui una procurrerant levis armaturae circumvenie-
bantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari
4 conversa acies suos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus,
legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod
magnum habere usum in re militari sciebat, 'Perterritum,'
inquit, 'hostem vides, Curio; quid dubitas uti temporis
5 opportunitate?' Ille unum elocutus, ut memoria tenerent
milites ea quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet et
praecurrit ante omnis. Adeoque erat impedita vallis ut in
ascensu nisi sublevati a suis primi non facile eniterentur.

3 necubi *ET*: nec ibi *V*: neubi *DL'U'*: neu L^2 6 suorum *Stephanus*: suo *X* 13 magna *Ciacconius*: magno *X* at *cod. Voss.*: aut *X* 15 *lacunam indic. Paul* 16 armaturae *Aldus*: armatura et *X* 17 demitterent *Vascosanus*: dimitterent *X* 20 admissis *Faernus*: amissis *X*

Sed praeoccupatus animus Attianorum militum timore et 6
fuga et caede suorum nihil de resistendo cogitabat, omnesque
iam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque prius
quam telum adigi posset aut nostri propius accederent,
omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

Qua in fuga Fabius Paelignus quidam ex infimis ordi- **35**
nibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium con-
secutus magna voce Varum nomine appellans requirebat,
uti unus esse ex eius militibus et monere aliquid velle ac
dicere videretur. Ubi ille saepius appellatus aspexit ac re- 2
stitit et quis esset aut quid vellet quaesivit, umerum apertum
gladio appetit paulumque afuit quin Varum interficeret;
quod ille periculum sublato ad eius conatum scuto vitavit.
Fabius a proximis militibus circumventus interficitur. Hac 3
fugientium multitudine ac turba portae castrorum occu-
pantur atque iter impeditur, pluresque in eo loco sine
vulnere quam in proelio aut fuga intereunt neque multum
afuit quin etiam castris expellerentur, ac non nulli protinus
eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci 4
natura et munitio castrorum aditum *prohibebat*, *tum* quod
ad proelium egressi Curionis milites eis rebus indigebant
quae ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio 5
exercitum in castra reducit suis omnibus praeter Fabium
incolumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis
ac ∞ vulneratis; qui omnes discessu Curionis multique
praeterea per simulationem vulnerum ex castris in oppidum
propter timorem sese recipiunt. Qua re animadversa Varus 6
et terrore exercitus cognito bucinatore in castris et paucis
ad speciem tabernaculis relictis de tertia vigilia silentio
exercitum in oppidum reducit.

Postero die Curio obsidere Uticam valloque circum- **36**

4 adigi *Faernus*: abici *β* 9 esse] esset *T'* 20 aditum *codd. recc.*: adiri tunc *X* prohibebat *add. Manutius* tum *add. Buecheler*
25 ∞ *U' corr.*: eo *L*: *om. D'T'* 29 tabernaculis *r*: tabernaculi *X*

munire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli
diuturnitate oti, Uticenses pro quibusdam Caesaris in se
beneficiis illi amicissimi, conventus is qui ex variis generibus
2 constaret, terror ex superioribus proeliis magnus. Itaque
de deditione omnes iam palam loquebantur et cum P. Attio
agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet.
3 Haec cum agerentur, nuntii praemissi ab rege Iuba vene-
runt qui illum adesse cum magnis copiis dicerent et de
custodia ac defensione urbis hortarentur. Quae res eorum
perterritos animos confirmavit.

37 Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed aliquamdiu fides
fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam.
2 Iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam
nuntiis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus
3 sublatus nihil contra se regem nisurum existimabat. Sed
ubi certis auctoribus comperit minus v et xx milibus longe
ab Utica eius copias abesse, relictis munitionibus sese in
4 Castra Cornelia recepit. Huc frumentum comportare,
castra munire, materiam conferre coepit statimque in Sici-
liam misit, uti duae legiones reliquusque equitatus ad se
5 mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima
natura loci et munitione et maris propinquitate et aquae
et salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis
6 eo congesta. Non materia multitudine arborum, non fru-
mentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque
omnium suorum consensu Curio reliquas copias exspectare
et bellum ducere parabat.

38 His constitutis rebus probatisque consiliis ex perfugis
quibusdam oppidanis audit Iubam revocatum finitimo bello
et controversiis Leptitanorum restitisse in regno, Saburram,
eius praefectum, cum mediocribus copiis missum Uticae

3 is qui *Gruter*: si qui *X* 5 iam *Vossius*: in *X* palam] palando *L*[1] 15 nisurum] ausurum Δ 22 loci et *Jurin*: et loci *X* 30 *post* regno *add.* et *D'*

appropinquare. His auctoribus temere credens consilium 2
commutat et proelio rem committere constituit. Multum
ad hanc rem probandam adiuvat adulescentia, magnitudo
animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene
gerendae. His rebus impulsus equitatum omnem prima 3
nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam; quibus
praeerat Saburra, de quo ante erat auditum; sed rex cum
omnibus copiis insequebatur et sex milium passuum inter-
vallo ab Saburra consederat. Equites missi nocte iter 4
conficiunt, imprudentis atque inopinantis hostis aggre-
diuntur. Numidae enim quadam barbara consuetudine
nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno 5
et dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt;
multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionem equites
revertuntur captivosque ad eum reducunt.

Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat cohorti- **39**
bus v castris praesidio relictis. Progressus milia passuum vi
equites convenit, rem gestam cognovit; ex captivis quaerit
quis castris ad Bagradam praesit: respondent Saburram.
Reliqua studio itineris conficiendi quaerere praetermittit 2
proximaque respiciens signa, 'Videtisne,' inquit, 'milites,
captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse
regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus
pares esse non potuerint? Proinde ad praedam, ad gloriam 3
properate, ut iam de praemiis vestris et de referenda gratia
cogitare incipiamus.' Erant per se magna quae gesserant 4
equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta
multitudine Numidarum conferretur. Haec tamen ab ipsis
inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus
libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur, 5
capti homines equique producebantur, ut quidquid inter-

4 animi superioris *r*: superioris animi *X* 11 enim] autem *T'* 17 passuum] passus *T'* ·vi· *β*: ·v· *D'* 29 ut de suis homines laudibus *β*: unde suas homines laudes *D'* 31 equique *Ciacconius*: equitesque *X*

cederet temporis hoc omne victoriam morari videretur. Ita
6 spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi
iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga per-
territos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti
subsequi non poterant atque alii alio loco resistebant. Ne
haec quidem res Curionem ad spem morabatur.

40 Iuba certior factus a Saburra de nocturno proelio II milia
Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae
causa circum se habere consuerat, et peditum eam partem cui
maxime confidebat Saburrae summittit: ipse cum reliquis
2 copiis elephantisque LX lentius subsequitur. Suspicatus
praemissis equitibus ipsum adfore Curionem Saburra copias
equitum peditumque instruit atque his imperat ut simula-
tione timoris paulatim cedant ac pedem referant; sese, cum
opus esset, signum proeli daturum et quod rem postulare
3 cognovisset imperaturum. Curio ad superiorem spem addita
praesentis temporis opinione hostis fugere arbitratus copias
ex locis superioribus in campum deducit.

41 Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto
2 iam labore exercitu XVI milium spatio constitit. Dat suis
signum Saburra, aciem constituit et circumire ordines atque
hortari incipit: sed peditatu dumtaxat procul ad speciem
3 utitur, equites in aciem immittit. Non deest negotio Curio
suosque hortatur ut spem omnem in virtute reponant. Ne
militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et
labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat;
4 sed hi erant numero CC, reliqui in itinere substiterant. Hi
quamcumque in partem impetum fecerant hostis loco cedere
cogebant, sed neque longius fugientis prosequi nec vehe-
5 mentius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab
utroque cornu circumire aciem nostram et aversos proterere

1 victoriam *r*: victoria *X* 11 *post* Suspicatus *add.* ex *Paul* 17 temporis] timoris *Kübler* 20 XVI] XII *Stoffel* 31 aversos] adversos *T'*

incipit. Cum cohortes ex acie procucurrissent, Numidae 6
integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque
ad ordines suos se recipientis circumibant et ab acie ex-
cludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare
neque procurrere et casum subire tutum videbatur. Hostium 7
copiae summissis ab rege auxiliis crebro augebantur; nostris
vires lassitudine deficiebant, simul ei qui vulnera acceperant
neque acie excedere neque in locum tutum referri poterant,
quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi 8
de sua salute desperantes, ut extremo vitae tempore homi-
nes facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur aut
parentis suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna
servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

Curio ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas **42**
neque preces audiri intellegit, unam ut in miseris rebus
spem reliquam salutis esse arbitratus proximos collis capere
universos atque eo signa inferri iubet. Hos quoque prae-
occupat missus a Saburra equitatus. Tum vero ad summam 2
desperationem nostri perveniunt et partim fugientes ab equi-
tatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur 3
Curionem Cn. Domitius, praefectus equitum, cum paucis
equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat atque in castra
contendat, et se ab eo non discessurum pollicetur. At 4
Curio numquam se amisso exercitu quem a Caesare fidei
commissum acceperit in eius conspectum reversurum con-
firmat atque ita proelians interficitur. Equites ex proelio 5
perpauci se recipiunt; sed ei quos ad novissimum agmen
equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est
fuga totius exercitus procul animadversa sese incolumes in
castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

His rebus cognitis Marcius Rufus quaestor in castris **43**
relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi
orant atque obsecrant ut in Siciliam navibus reportentur.

6 nostris *D'T'* : nostros *L'*

Pollicetur magistrisque imperat navium ut primo vespere
2 omnis scaphas ad litus appulsas habeant. Sed tantus fuit
omnium terror ut alii adesse copias Iubae dicerent, alii
cum legionibus instare Varum iamque se pulverem venien-
tium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alii
3 classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque
perterritis omnibus sibi quisque consulebat. Qui in classe
erant proficisci properabant. Horum fuga navium onera-
riarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium
4 imperiumque conveniebant. Sed tanta erat completis
litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero
conscenderent, ut multitudine atque onere non nulli
deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur.

44 Quibus rebus accidit ut pauci milites patresque familiae,
qui aut gratia aut misericordia valerent aut navis adnare
possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reli-
quae copiae missis ad Varum noctu legatorum numero
2 centurionibus sese ei dediderunt. Quorum cohortis militum
postero die ante oppidum Iuba conspicatus, suam esse
praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit,
paucos electos in regnum remisit, cum Varus suam fidem
3 ab eo laedi quereretur neque resistere auderet. Ipse equo
in oppidum vectus prosequentibus compluribus senatoribus,
quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus,
paucis [diebus] quae fieri vellet Uticae constituit atque
imperavit; diebusque post paucis se in regnum cum
omnibus copiis recepit

13 hoc timore *D'LT'* : ob timorem (timorē *F*) *U'* 25 diebus *del. Nipperdey* : paucis diebus *del. Jurin* 26 -que *q* ; L^2 : quae L^1 *U* : eque *F* : aequae *D'T'* : aeque *V*

C. IVLI CAESARIS

COMMENTARIORVM

DE BELLO CIVILI

LIBER TERTIVS

DICTATORE habente comitia Caesare consules creantur 1
Iulius Caesar et P. Servilius; is enim erat annus quo per
leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum 2
fides tota Italia esset angustior neque creditae pecuniae
solverentur, constituit ut arbitri darentur; per eos fierent
aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum
ante bellum fuisset, atque eae creditoribus traderentur.
Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuen- 3
dumque, qui fere bella et civilis dissensiones sequi consuevit,
et ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum
existimavit. Item praetoribus tribunisque plebis rogationes 4
ad populum ferentibus non nullos ambitus Pompeia lege
damnatos illis temporibus quibus in urbe praesidia legionum
Pompeius habuerat, quae iudicia aliis audientibus iudicibus,
aliis sententiam ferentibus singulis diebus erant perfecta, in
integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obtulerant, si
sua opera in bello uti vellet, proinde aestimans ac si usus
esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim 5
prius hos iudicio populi debere restitui quam suo beneficio

9 bella *β*: bellum *D'* 13 urbe *L*²: urbem *X* 16 initio *Vascosanus*: inotio *DU'T'*: hotio *L*¹: otio *L*² 18 sui fecissent *scholia ab Hedicke edita*: suffecissent *X* 19 hos *L*²: hoc *X*

videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut
arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.
2 His rebus et feriis Latinis comitiisque omnibus perfi-
ciendis XI dies tribuit dictaturaque se abdicat et ab urbe
2 proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII,
equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum navium
repperit, ut anguste †XV milia† legionariorum militum,
D equites transportari possent. Hoc unum [inopia navium]
3 Caesari ad celeritatem conficiendi belli defuit. Atque eae
ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi
Galliae tot bellis defecerant longumque iter ex Hispania
magnum numerum deminuerat et gravis autumnus in Apulia
circumque Brundisium ex saluberrimis Galliae et Hispaniae
regionibus omnem exercitum valetudine temptaverat.
3 Pompeius annuum spatium ad comparandas copias nactus,
quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam
ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto,
Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, Aegypto classem coegerat,
magnam omnibus locis aedificandam curaverat, magnam
2 imperatam Asiae, Syriae regibusque omnibus et dynastis et
tetrarchis et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat,
magnam societates earum provinciarum quas ipse obtinebat
sibi numerare coegerat.
4 Legiones effecerat civium Romanorum VIIII: V ex Italia,
quas traduxerat; unam ex Cilicia veteranam, quam factam
ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta et Mace-
donia ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus
imperatoribus in his provinciis consederant; duas ex Asia,
2 quas Lentulus consul conscribendas curaverat. Praeterea

7 XV milia legionariorum militum *X*: vix VII illarum legionum *Hoffmann*: VII legiones *Ciacconius* 8 equites *E*: milites *cett.* transportari *Vascosanus*: transportare *X* inopia navium *del. Ciacconius* 10 copiae *post* infrequentiores *add. X, del. codd. recc.* 11 Galliae *E*: Galli *cett.*: Gallicis *r* 22 magnam *Aldus*: magnas *X* 25 Cilicia *Ciacconius*: sicilia *X*

magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia Epiroque
supplementi nomine in legiones distribuerat; his Antonianos
milites admiscuerat. Praeter has exspectabat cum Scipione 3
ex Syria legiones II. Sagittarios Creta, Lacedaemone, ex
Ponto atque Syria reliquisque civitatibus III numero habebat,
funditorum cohortis sexcenarias II, equitum VII milia. Ex
quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex
Cappadocia; ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat
et Sadalam filium miserat; ex Macedonia CC erant, quibus 4
Rhascypolis praeerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis
Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius
praesidi causa apud regem Ptolomaeum reliquerat, Pompeius
filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis suis pastorumque
suorum *numero* coegerat; CCC Tarcondarius Castor et 5
Domnilaus ex Gallograecia dederant — horum alter una
venerat, alter filium miserat —; CC ex Syria a Commageno
Antiocho, cui magna Pompeius praemia tribuit, missi erant,
in his plerique hippotoxotae. Huc Dardanos, Bessos partim 6
mercennarios, partim imperio aut gratia comparatos, item
Macedones, Thessalos ac reliquarum gentium et civitatum
adiecerat atque eum quem supra demonstravimus numerum
expleverat.

Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, **5**
Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparaverat. Hie- 2
mare Dyrrachi, Apolloniae omnibusque oppidis maritimis
constituerat, ut mare transire Caesarem prohiberet, eiusque
rei causa omni ora maritima classem disposuerat. Prae- 3
erat Aegyptiis navibus Pompeius filius, Asiaticis D. Laelius
et C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodiis C. Marcellus
cum C. Coponio, Liburnicae atque Achaicae classi Scribonius

1 Epiro L^2V *post rasuram*: Epiros *cett.* 7 Gallos *β*: Gallus *D'* 8 Cotys *Ciacconius*: Cotus *X* 9 Sadalam *Nic. Heinsius*: Sadalũ *V*: Sasalam *cett.* 10 Rhascypolis *Oudendorp*: Rascipolis *X* 14 numero *add. Clarke* 25 Dyrrachi *Vascosanus*: Dyrrachio *E*: Dyrrachium *cett.* Apolloniae L^2: Apollonia *cett.* 30 Coponio *Glandorp*: Pomponio *X*

4 Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus
praepositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperi
respiciebat.

6 Caesar ut Brundisium venit, contionatus apud milites,
quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset
perventum, aequo animo mancipia atque impedimenta in
Italia relinquerent, ipsi expediti navis conscenderent, quo
maior numerus militum posset imponi, omniaque ex victoria
et ex sua liberalitate sperarent, conclamantibus omnibus
imperaret quod vellet, quodcumque imperavisset se aequo
2 animo esse facturos, II. Non. Ian. navis solvit. Impositae,
3 ut supra demonstratum est, legiones VII. Postridie terram
attigit Cerauniorum. Saxa inter et alia loca periculosa quie-
tam nactus stationem et portus omnis timens, quod teneri
ab adversariis arbitrabantur, ad eum locum qui appellabatur
Palaeste omnibus navibus ad unam incolumibus milites
exposuit.

7 Erat Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum
Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D. Laeli praeerant,
2 M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque hi sibi
confisi ex portu prodire sunt ausi, cum Caesar omnino XII
navis longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae
IIII, neque Bibulus impeditis navibus dispersisque remigibus
satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est
Caesar quam de eius adventu fama omnino in eas regiones
perferretur.

8 Expositis militibus naves eadem nocte Brundisium a Cae-
sare remittuntur, ut reliquae legiones equitatusque transpor-
2 tari possent. Huic officio praepositus erat Fufius Calenus

12 Postridie *Er*: post pridie *X* 13 Cerauniorum *Victorius*: Germiniorum (Germaniorum *L'*) *X* 15 arbitrabatur *L*² 16 Palaeste *Glandorp*: Pharsalia *X* 18 Vespillo *Glandorp*: Bispillo or *X* 19 praeerant *Manutius*: praeerat *X* 20 hi *D'*: IIII *LT'*: quattuor *U'* 22 constratae *Ursinus, codd. excepto L teste Kübler*: constructae *X teste Holder* 23 IIII *Ursinus*: illi *L'*: ille *D'T'*

legatus qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet.
Sed serius a terra provectae naves neque usae nocturna aura
in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyrae certior 3
factus de adventu Caesaris sperans alicui se parti onustarum
navium occurrere posse inanibus occurrit et nactus circiter
xxx in eas indiligentiae suae ac doloris iracundia erupit
omnisque incendit eodemque igne nautas dominosque
navium interfecit magnitudine poenae reliquos deterreri
sperans. Hoc confecto negotio a Sasonis ad Curici portum 4
stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit
custodiisque diligentius dispositis ipse gravissima hieme in
navibus excubans neque ullum laborem aut munus despiciens neque subsidium exspectans, si in Caesaris complexum
venire posset. . . . . .

Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum eis 9
quas habebat navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis
Dalmatis reliquisque barbaris Issam a Caesaris amicitia
avertit; conventum Salonis cum neque pollicitationibus 2
neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum
oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci natura et
colle munitum. Sed celeriter cives Romani ligneis effectis 3
turribus his sese munierunt et, cum essent infirmi ad
resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti
vulneribus ad extremum auxilium descenderunt servosque
omnis puberes liberaverunt et praesectis omnium mulierum
crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia 4
Octavius quinis castris oppidum circumdedit atque uno
tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit.
Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. 5
Cui rei missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant;

6 indiligentiae *Stephanus*: diligentiae *X* 8 deterreri *Holder*: deterrere *L'*: t̄reri *T'*: *om. D'* 9 Curici *Mommsen*: Corici *X* 17 Issam *Manutius*: Hissam *X* 21 colle *X*: opere *Ciacconius*: opere parum *Jurin* 22 his *β*: *om. D'* 30 Cui rei missis *Nipperdey*: cui remis sis *D*: cui' rei missis *E*: Qui remissis *β*

6 reliqua ut poterant incommoda per se sustinebant. Et
longo interposito spatio cum diuturnitas oppugnationis
neglegentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meri-
diani temporis discessu eorum pueris mulieribusque in muro
dispositis, ne quid cotidianae consuetudinis desideraretur,
ipsi manu facta cum eis quos nuper maxime liberaverant
7 in proxima Octavi castra irruperunt. His expugnatis eodem
impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta et deinceps
reliqua, omnibusque eos castris expulerunt et magno numero
interfecto reliquos atque ipsum Octavium in navis confugere
8 coegerunt. [Hic fuit oppugnationis exitus.] Iamque hiems
appropinquabat et tantis detrimentis acceptis Octavius
desperata oppugnatione oppidi Dyrrachium sese ad Pom-
peium recepit.

10 Demonstravimus L. Vibullium Rufum, Pompei prae-
fectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo
esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania.
2 Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat quem
cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemque apud
3 Cn. Pompeium auctoritatem habere intellegebat. Erat
autem haec summa mandatorum: debere utrumque perti-
naciae finem facere et ab armis discedere neque amplius
4 fortunam periclitari. Satis esse magna utrimque incommoda
accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent ut
5 reliquos casus timerent: illum Italia expulsum amissa Sicilia
et Sardinia duabusque Hispaniis et cohortibus *in* Italia
atque Hispania civium Romanorum centum atque XXX;
se morte Curionis et detrimento Africani exercitus et Antoni
6 militumque deditione ad Curictam. Proinde sibi ac rei
publicae parcerent, *cum* quantum in bello fortuna posset iam

11 Hic . . . exitus *om. E et codd. recc.* 12 acceptis *U*: receptis *cett.* 19 eundemque β: eandemque *D*: eandem *E* 26 in *add. Vascosanus* 28 se λ: a *T*: *om. cett.* et Antoni *Kraner*: tanto *X* 29 Curictam *Mommsen*: Corcyram *X* 30 cum *add. Nipperdey*

ipsi incommodis suis satis essent documento. Hoc unum 7
esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et
pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tri-
buisset fortuna, non esse usurum condicionibus pacis eum
qui superior videretur, neque fore aequa parte contentum
qui se omnia habiturum confideret. Condiciones pacis, 8
quoniam antea convenire non potuissent, Romae ab senatu
et a populo peti debere. Interea et rei publicae et ipsis 9
placere oportere, si uterque in contione statim iuravisset se
triduo proximo exercitum dimissurum. Depositis armis 10
auxiliisque quibus nunc confiderent, necessario populi sena-
tusque iudicio fore utrumque contentum. Haec quo facilius 11
Pompeio probari possent, omnis suas terrestris †urbiumque†
copias dimissurum.

Vibullius expositus Corcyrae non minus necessarium esse **11**
existimavit de repentino adventu Caesaris Pompeium fieri
certiorem, uti ad id consilium capere posset ante quam de
mandatis agi inciperetur, atque ideo continuato nocte ac die
itinere atque omnibus oppidis mutatis ad celeritatem iu-
mentis ad Pompeium contendit, ut adesse Caesarem nuntia-
ret. Pompeius erat eo tempore in Candavia iterque ex 2
Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrachiumque habebat.
Sed re nova perturbatus maioribus itineribus Apolloniam
petere coepit, ne Caesar orae maritimae civitates occuparet.
At ille expositis militibus eodem die Oricum proficiscitur. 3
Quo cum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompei oppido
praeerat praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus
portis clausis oppidum defendere, cum Graecos murum 4
ascendere atque arma capere iuberet, illi autem se contra

8 et rei p. *X*: e re publica esse *Hoffmann* 13 urbiumque *X*: ubique *Woelffel* 14 dimissurū *ELF*: dimissurū s; *D*: dimissurus *UT'* 15 expositus *Madvig*: his expositis *X* 18 inciperetur *Nipperdey*: inciperet *X* ideo *r*: eidem *β* 19 oppidis *Lipsius*: copiis *X* 20 ut *EV*: et *cett.* 27 Parthinorum *Beroaldus*: Partinorum *X*

imperium populi Romani pugnaturos negarent, oppidani
autem etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur,
desperatis omnibus auxiliis portas aperuit et se atque oppi-
dum Caesari dedidit incolumisque ab eo conservatus est.

12 Recepto Caesar Orico nulla interposita mora Apolloniam
proficiscitur. Eius adventu audito L. Staberius, qui ibi
praeerat, aquam comportare in arcem atque eam munire
2 obsidesque ab Apolloniatibus exigere coepit. Illi vero
daturos se negare neque portas consuli praeclusuros neque
sibi iudicium sumpturos contra atque omnis Italia popu-
3 lusque Romanus iudicavisset. Quorum cognita voluntate
clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos
4 mittunt oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Byllidenses *et*
Amantini et reliquae finitimae civitates totaque Epirus et
legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos polli-
centur.

13 At Pompeius, cognitis his rebus quae erant Orici atque
Apolloniae gestae, Dyrrachio timens diurnis eo nocturnisque
2 itineribus contendit. Simul Caesar appropinquare diceba-
tur; tantusque terror incidit eius exercitui, quod properans
noctem diei coniunxerat neque iter intermiserat, ut paene
omnes ex Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent,
complures arma proicerent ac fugae simile iter videretur.
3 Sed cum prope Dyrrachium Pompeius constitisset castraque
metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu princeps
Labienus procedit iuratque se eum non deserturum eundem-
que casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset.
4 Hoc idem reliqui iurant legati; hos tribuni militum centu-
rionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat.

2 autem etiam] etiam autem L^1: autem *om.* $\Delta^2\delta$ 6 Staberius *T*: Straberius *cett.* 10 populusque Romanus] p. R. *codd.*: *del. Paul* 12 Staberius *LT*: Straberius *cett.* 13 Hos *r*: Hoc *X* et Amantini *Ciacconius*: Amat (tt *U'*) h (*om. V*) ini *X* 19 Simul . . . incidit *om. D'* simul *codd. recc.*: simul ac *β* 20 exercitui L^2: exercitus *X* 22 ex *Jurin*: in *X*

Caesar praecepto itinere ad Dyrrachium finem properandi 5
facit castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apollo-
niatium, †ut castellis vigiliisque bene meritae civitatis tutae
essent praesidio†, ibique reliquarum ex Italia legionum
adventum exspectare et sub pellibus hiemare constituit.
Hoc idem Pompeius fecit et trans flumen Apsum positis 6
castris eo copias omnis auxiliaque conduxit.

Calenus legionibus equitibusque Brundisi in navis impo- **14**
sitis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum navium
facultatem habebat, navis solvit paulumque a portu pro-
gressus litteras a Caesare accepit, quibus est certior factus
portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo 2
cognito se in portum recipit navisque omnis revocat. Una
ex his, quae perseveravit neque imperio Caleni obtempera-
vit, quod erat sine militibus privatoque consilio administra-
batur, delata Oricum atque a Bibulo expugnata est; qui de 3
servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit et
ad unum interficit. Ita in exiguo tempore magnoque casu
totius exercitus salus constitit.

Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad **15**
Oricum et, sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat,
ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. Praesidiis 2
enim dispositis omnia litora a Caesare tenebantur, neque
lignandi atque aquandi neque navis ad terram religandi
potestas fiebat. Erat res in magna difficultate summisque 3
angustiis rerum necessariarum premebantur adeo ut coge-
rentur sicuti reliquum commeatum ita ligna atque aquam
Corcyra navibus onerariis supportare, atque etiam uno 4
tempore accidit ut difficilioribus usi tempestatibus ex pellibus

1 praecepto *Ciacconius*: p̄ (ꝑ *E*: ꝑ *L*) fecto occupato *X* 2 Apsum ponit *Aldus*: tapsū ponit *E*: habus (hab *LF*) supponit *cett.* 3 vigiliis] vicis *Ciacc.*, *qui* tutae *del. et* esset *scripsit* civitates *Dinter*, *qui* praesidio *del.* tutae *LV*: tute *UT*: tue *D* 6 Apsum *Aldus*: th (t *V*) apsū *L'TE*: tabsum *D* 9 qntā *F* 16 delata] deleta *DFT* 18 in *D'V*: *om. L'T* 20 cum *r*: in *E*: *om. Dβ*

quibus erant tectae naves nocturnum excipere rorem coge-
5 rentur; quas tamen difficultates patienter atque aequo
animo ferebant neque sibi nudanda litora et relinquendos
6 portus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstravi
angustiis ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur
ambo ex navibus cum M'. Acilio et Statio Murco legatis,
quorum alter oppidi muris, alter praesidiis terrestribus
praeerat: velle se de maximis rebus cum Caesare loqui, si
7 sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandae
causa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postu-
8 lant ut sint indutiae atque ab eis impetrant. Magnum enim
quod adferebant videbatur, et Caesarem id summe sciebant
cupere et profectum aliquid Vibulli mandatis existimabatur.

16 Caesar eo tempore cum legione una profectus ad recipi-
endas ulteriores civitates et rem frumentariam expediendam,
qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum oppidum *oppositum*
2 Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per litteras factus
de postulatis Libonis et Bibuli legionem relinquit; ipse
3 Oricum revertitur. Eo cum venisset, evocantur illi ad
colloquium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod is
iracundia summa erat inimicitiasque habebat etiam privatas
cum Caesare ex aedilitate et praetura conceptas; ob eam
causam colloquium vitasse, ne res maximae spei maximaeque
4 utilitatis eius iracundia impedirentur. Pompei summam esse
ac fuisse semper voluntatem ut componerentur atque ab
armis discederetur, se[d] potestatem eius rei nullam habere,
propterea quod de consili sententia summam belli rerumque
5 omnium Pompeio permiserint. Sed postulatis Caesaris
cognitis missuros ad Pompeium atque illum reliqua per se
acturum hortantibus ipsis. Interea manerent indutiae, dum

6 M'. *Ursinus*: M. *codd.* 9 sibi eius *D*: sibi ei' *L'*: sibi *E*: ei *T*: *om. V* 13 aliquid *D'*: aliquod *β* Vibulli *Canter*: Bibuli *X* 16 anguste *D'LF*: angustae *UT'* oppositum *add. Oudendorp* 20 atque *Aldus*: neque *X* 24 Pompei summam *X*: Summam suam *Kraner* 25 componeretur Δ, *edd.* 26 se *Buecheler*

ab illo rediri posset, neve alter alteri noceret. Huc addit
pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.

Quibus rebus neque tum respondendum Caesar existi- **17**
mavit neque nunc ut memoriae prodantur satis causae
putamus. Postulabat Caesar ut legatos sibi ad Pompeium 2
sine periculo mittere liceret idque ipsi fore reciperent aut
acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad indutias 3
pertineret, sic belli rationem esse divisam ut illi classe navis
auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohi-
beret. Si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de 4
maritimis custodiis; si illud tenerent, se quoque id reten-
turum. Nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut
haec non remitterentur, neque hanc rem illi esse impedi-
mento. Libo neque legatos Caesaris recipere neque 5
periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium
reicere; unum instare de indutiis vehementissimeque con-
tendere. Quem ubi Caesar intellexit praesentis periculi 6
atque inopiae vitandae causa omnem orationem instituisse
neque ullam spem aut condicionem pacis adferre, ad reli-
quam cogitationem belli sese recepit.

Bibulus multos dies terra prohibitus et graviore morbo **18**
ex frigore ac labore implicitus, cum neque curari posset
neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi susti-
nere non potuit. Eo mortuo ad neminem unum summa 2
imperi rediit, sed separatim suam quisque classem ad arbi-
trium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu quem 3
repentinus adventus Caesaris concitaverat, ubi primum
†reversus est†, adhibito Libone et L. Lucceio et Theophane,
quibus*cum* communicare de maximis rebus Pompeius consue-
verat, de mandatis Caesaris agere instituit. Quem ingressum 4
in sermonem Pompeius interpellavit et loqui plura prohibuit.

13 illi esse impedimento. Libo *Madvig*: illis esse impedimenti loco *X* 17 quem *L corr.*: quae *X* 25 rediit *codd. recc.*: redit *X* 28 reversus est *E*: rursus *Dβ*: e re visum est *Elberling* Lucceio *Manutius*: Luceio *X* 29 cum *add. Gronovius*

'Quid mihi,' inquit, 'aut vita aut civitate opus est, quam beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam ex qua profectus sum reductus
5 existimabor.' Bello perfecto ab eis Caesar haec facta cognovit qui sermoni interfuerunt; conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere.

19 Inter bina castra Pompei atque Caesaris unum flumen tantum intererat Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones loquen-
2 tium traiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis qui ea quae maxime ad pacem pertinere viderentur ageret et crebro magna voce pronuntiaret, liceretne civibus ad civis de pace †duos† legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset, praesertim cum id agerent ne cives cum civibus
3 armis decertarent? Multa suppliciter locutus est, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque
4 militibus auditus. Responsum est ab altera parte A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum atque una visurum quem ad modum tuto legati venire et quae vellent exponere possent; certumque ei rei tempus consti-
5 tuitur. Quo cum esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit magnaque erat exspectatio eius rei atque
6 omnium animi intenti esse ad pacem videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodit, summissa oratione loqui de
7 pace atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt subito undique tela immissa; quae ille obtectus armis militum vitavit; vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius,

7 Inter *D'*: Ut inter *β* 8 tantum *del. Dinter* Apsus *Aldus*: th (t *L*) apsus *X* 13 duos *D'LV*: ·II· *F*: duo[os] *UT*: suos *Brutus*: tuto *Vossius* 15 cum id *β*: ut id *D'* 16 est *cod. Norvic.*: *om. X* 20 visurum quem *Elberling*: vis utrumque *X* 25 summissa] sed missa *Terpstra* loqui de pace atque *Dβ*: de pace *E*

centuriones militesque non nulli. Tum Labienus: 'Desi- 8
nite ergo de compositione loqui; nam nobis nisi Caesaris
capite relato pax esse nulla potest.'

Isdem temporibus M. Caelius Rufus praetor causa debi- **20**
torum suscepta initio magistratus tribunal suum iuxta
C. Treboni, praetoris urbani, sellam collocavit et, si quis
appellavisset de aestimatione et de solutionibus quae per
arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore auxilio
pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti et humanitate 2
Treboni, qui his temporibus clementer et moderate ius
dicendum existimabat, ut reperiri non possent a quibus
initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam ex- 3
cusare et calamitatem aut propriam suam aut temporum
queri et difficultates auctionandi proponere etiam mediocris
est animi; integras vero tenere possessiones qui se debere
fateantur, cuius animi aut cuius impudentiae est? Itaque 4
hoc qui postularet reperiebatur nemo, atque ipsis ad
quorum commodum pertinebat durior inventus est Caelius;
et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem 5
causam videretur, legem promulgavit, ut sexenni die sine
usuris creditae pecuniae solvantur.

Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus et **21**
minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia
sublata priore lege duas promulgavit, unam qua mercedes
habitationum annuas conductoribus donavit, aliam tabularum 2
novarum, impetuque multitudinis in C. Trebonium facto et
non nullis vulneratis eum de tribunali deturbavit. De 3
quibus rebus Servilius consul ad senatum rettulit, senatus-
que Caelium ab re publica removendum censuit. Hoc
decreto eum consul senatu prohibuit et contionari conantem
de rostris deduxit. Ille ignominia et dolore permotus palam 4

10 his *add. r* 11 possent *Vascosanus*: posset *X* 19 et *X*: At *Davies* 20 sexenni die *Manutius*: sexies seni dies *X* 27 proturbavit *E*

se proficisci ad Caesarem simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit atque
5 eum in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse cum Casilinum venisset unoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprehensa et familia Neapoli visa quae proditionem oppidi appararet, patefactis consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque eo itinere sese avertit.

22 Interim Milo, dimissis circum municipia litteris *se* ea quae faceret iussu atque imperio facere Pompei, quae mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex aere
2 alieno laborare arbitrabatur sollicitabat. Apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Thurino oppugnare coepit. Eo cum a Q. Pedio praetore cum legione . . . . , lapide ictus ex muro periit.
3 Et Caelius profectus, ut dictitabat, ad Caesarem pervenit Thurios. Ubi cum quosdam eius municipi sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidi causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est inter-
4 fectus. Ita magnarum initia rerum, quae occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

23 Libo profectus ab Orico cum classe cui praeerat navium L Brundisium venit insulamque quae contra portum Brundisinum est occupavit, quod praestare arbitrabatur unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam

2 eo *Scaliger*: eius *X* 8 visa *β*: visu *D* quae *D'*: q. *β* proditionem *Kraner*: proditione *X* appararet *F. Hofmann*: appareret *D'L²*: apparere *β* 12 se *add. Kellerbauer* 16 Cosam *X*: Compsam *Davies* 17 thurino *X*: Hirpino *Glandorp* 18 *post* legione *add.* impediretur *Buecheler* 21 praesidi *Manutius*: praedandi *X* 24 temporum] imperiorum *Paul*

omnium litora ac portus custodia clausos tueri. Hic 2
repentino adventu navis onerarias quasdam nactus incendit
et unam frumento onustam abduxit magnumque nostris
terrorem iniecit, et noctu militibus ac sagittariis in terra
expositis praesidium equitum deiecit et adeo loci opportuni-
tate profecit uti ad Pompeium litteras mitteret, navis reliquas,
si vellet, subduci et refici iuberet; sua classe auxilia sese
Caesaris prohibiturum.

Erat eo tempore Antonius Brundisi; *is* virtute militum 24
confisus scaphas navium magnarum circiter LX cratibus
pluteisque contexit eoque milites delectos imposuit atque
eas in litore pluribus locis separatim disposuit navisque
triremis duas, quas Brundisi faciendas curaverat, per
causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire
iussit. Has cum audacius progressas Libo vidisset, sperans 2
intercipi posse quadriremis V ad eas misit. Quae cum
navibus nostris propinquassent, nostri veterani in portum
refugiebant, illi studio incitati incautius sequebantur. Iam 3
ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae signo dato
se in hostis incitaverunt primoque impetu unam ex his
quadriremem cum remigibus defensoribusque suis cepe-
runt, reliquas turpiter refugere coegerunt. Ad hoc detri- 4
mentum accessit ut equitibus per oram maritimam ab
Antonio dispositis aquari prohiberentur. Qua necessitate
et ignominia permotus Libo discessit a Brundisio obsessio-
nemque nostrorum omisit.

Multi iam menses erant et hiems praecipitaverat, neque 25
Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant. Ac
non nullae eius rei praetermissae occasiones Caesari vide-
bantur, quod certe saepe flaverant venti quibus necessario
committendum existimabat. Quantoque eius amplius pro- 2

1 omnia *Nicasius* 9 is *add. Daehn* 17 appropinquassent *r* 25 obsessionem *D'U'T*: obsidionem *LV* 27 erant] transierant *E* 30 certe] cercii *Madvig*

cesserat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui
classibus praeerant maioremque fiduciam prohibendi habe-
bant, et crebris Pompei litteris castigabantur, quoniam
primo venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos
eius exercitus impedirent, duriusque cotidie tempus ad
3 transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus
rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scripsit,
nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent,
si vel ad litora Apolloniatium cursum dirigere atque eo
4 navis eicere possent. Haec a custodiis classium loca
maxime vacabant, quod se longius *a* portibus committere
non audebant.

26 Illi adhibita audacia et virtute, administrantibus M. An-
tonio et Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus
neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus,
nacti Austrum navis solvunt atque altero die Apolloniam
2 Dyrrachiumque praetervehuntur. Qui cum essent ex con-
tinenti visi, C. Coponius, qui Dyrrachi classi Rhodiae prae-
erat, navis ex portu educit et, cum iam nostris remissiore
vento appropinquassent, idem Auster increbruit nostrisque
3 praesidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu
desistebat, sed labore et perseverantia nautarum et vim
tempestatis superari posse sperabat praetervectosque Dyr-
4 rachium magna vi venti nihilo setius sequebatur. Nostri
usi fortunae beneficio tamen impetum classis timebant, si
forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur
Nymphaeum, ultra Lissum milia passuum III, eo navis
introduxerunt—qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro

3 castigabantur *X*: instigabantur *Paul* 4 ut *X*: at *Kraffert* 9 si vel *Menge*: sive *X* 10 eicere *Aldus*: eligere *X* custodiis *Ciacconius*: custodibus *X* 11 a *add. Vossius* 12 audebant *V*: auderent *cett.* 17 Dyrrachiumque *r*: Dyrrachium *X*: *del. Elberling* 18 C. *Ciacconius*: Q. *DL'*: M. *E*: *om. T'* 19 nostris L^2F^2: nostri *X* 20 appropinquassent *X*: appropinquasset *Vascosanus* increbuit *D'LT* 22 et vim *D'U'T'*: se vim *L* 23 superare *L corr.*

non erat tutus—leviusque tempestatis quam classis periculum
aestimaverunt. Quo simul atque intro est itum, incredibili 5
felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se
vertit.

Hic subitam commutationem fortunae videre licuit. **27**
Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat;
qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere
cogebantur. Itaque tempore commutato tempestas et no- 2
stros texit et navis Rhodias adflixit, ita ut ad unam omnes
constratae numero XVI eliderentur et naufragio interirent,
et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad
scopulos allisa interficeretur, pars ab nostris detraheretur;
quos omnis conservatos Caesar domum remisit.

Nostrae naves duae tardius cursu confecto in noctem **28**
coniectae, cum ignorarent quem locum reliquae cepissent,
contra Lissum in ancoris constiterunt. Has scaphis minori- 2
busque navigiis compluribus summissis Otacilius Crassus,
qui Lissi praeerat, expugnare parabat; simul de deditione
eorum agebat et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum 3
altera navis CCXX e legione tironum sustulerat, altera ex
veterana paulo minus CC. Hic cognosci licuit quantum 4
esset hominibus praesidi in animi firmitudine. Tirones
enim multitudine navium perterriti et salo nauseaque con-
fecti iure iurando accepto nihil eis nocituros hostis se
Otacilio dediderunt; qui omnes ad eum producti contra
religionem iuris iurandi in eius conspectu crudelissime inter-
ficiuntur. At veteranae legionis milites item conflictati et 5
tempestatis et sentinae vitiis neque ex pristina virtute remit-
tendum aliquid putaverunt et tractandis condicionibus et
simulatione deditionis extracto primo noctis tempore guber-

6 recipiebat *Eδ*: reiciebat *Dβ* 12 detraheretur *E*: distraheretur *cett.* 17 Otacilius *Manutius*: octacilius *L′*: octalicius *D′*: t. acilius *V* 21 Hic *Aldus*: His *X* 22 Tirones . . . navium] Nā cū *L* 27 item *L²*: idem *X* 29 et tractandis *Morus*: sed tractandis *X* 30 extracto *β*: extracta *D′*

6 natorem in terram navem eicere cogunt, ipsi idoneum locum
nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt et luce prima
missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae
maritimae adservabant, circiter CCCC quique eos armati ex
praesidio secuti sunt, se defenderunt et non nullis eorum
interfectis incolumes se ad nostros receperunt.

29 Quo facto conventus civium Romanorum qui Lissum
obtinebant, quod oppidum eis antea Caesar attribuerat
muniendumque curaverat, Antonium recepit omnibusque
rebus iuvit. Otacilius sibi timens *ex* oppido fugit et ad
2 Pompeium pervenit. Ex*positis* omnibus copiis Antonius,
quarum erat summa veteranarum trium legionum uniusque
tironum et equitum DCCC, plerasque navis in Italiam re-
3 mittit ad reliquos milites equitesque transportandos, pon-
tones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit
hoc consilio ut, si forte Pompeius vacuam existimans
Italiam eo traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in
vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet,
nuntiosque ad eum celeriter mittit quibus regionibus exer-
citum exposuisset et quid militum transvexisset.

30 Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius co-
gnoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyrrachiumque
navis viderant, ipsi iter secundum eas terra direxerant, sed
2 quo essent eae delatae primis diebus ignorabant. Cogni-
taque re diversa sibi ambo consilia capiunt: Caesar, ut
quam primum se cum Antonio coniungeret, Pompeius, ut
venientibus in itinere se opponeret, [et] si imprudentis ex in-
3 sidiis adoriri posset; eodemque die uterque eorum ex castris
stativis a flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam
4 et noctu, Caesar palam atque interdiu. Sed Caesari circuitu
maiore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire

9 recepit *V*: recipit *cett.* 10 ex *add. Nipperdey* 11 Expositis *Achilles Statius*: ex *X* 23 terra *Scaliger* (*L* ?): terras *X* 27 in *om. D'* et *del. Davies* 29 Apso *Aldus*: tapso *EV*: thapso *DL'T*

posset; Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeun-
dum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit
atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum 5
nactus ibi copias collocavit suosque omnis castris continuit
ignisque fieri prohibuit, quo occultior esset eius adventus.
Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille 6
missis ad Caesarem nuntiis unum diem sese castris tenuit;
altero die ad eum pervenit Caesar. Cuius adventu cognito 7
Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo
loco discedit omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrachi-
norum pervenit atque ibi idoneo loco castra ponit.

His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa mon- **31**
tem Amanum acceptis imperatorem se appellaverat. Quo 2
facto civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias,
item a publicanis suae provinciae debitam bienni pecuniam
exegerat et ab isdem insequentis anni mutuam praeceperat
equitesque toti provinciae imperaverat. Quibus coactis, 3
finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulo ante
M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in
obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria de-
duxerat. Summamque in sollicitudinem ac timorem Parthici 4
belli provincia cum venisset, ac non nullae militum voces
cum audirentur sese contra hostem si ducerentur ituros,
contra civem et consulem arma non laturos, deductis Perga-
mum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus
maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa
diripiendas his civitates dedit.

Interim acerbissime imperatae pecuniae tota provincia **32**
exigebantur. Multa praeterea generatim ad avaritiam ex-
cogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum 2
tributum imponebatur; columnaria, ostiaria, frumentum,
milites, arma, remiges, tormenta, vecturae imperabantur;
cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad
cogendas pecunias videbatur. Non solum urbibus sed 3

paene vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat,
4 is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia, differta praefectis atque exactoribus, qui praeter imperatas pecunias suo etiam privato compendio serviebant: dictitabant enim se domo patriaque expulsos omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione
5 rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec gravissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit universis imperatis pecuniis; quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum provinciae
6 eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob eam causam civibus Romanis eius provinciae, sed in singulos conventus singulasque civitates certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex senatus consulto exigi dictitabant; publicanis, ut in Syria fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

33 Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat. Certaque ei rei die constituta cum in fanum ventum esset adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum legionibus Caesarem; properaret ad se cum exercitu venire omniaque post [ea quae]
2 haberet. His litteris acceptis, quos advocaverat dimittit; ipse iter in Macedoniam parare incipit paucisque post diebus est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit.

34 Caesar, Antoni exercitu coniuncto, deducta Orico legione quam tuendae orae maritimae causa posuerat, temptandas
2 sibi provincias longiusque procedendum existimabat et, cum

1 singuli *post* singulis *add. Oehler* 4 imperiorum *D'T*: impiorum *cett.* praefectis *Aldus*: p̄ceptis *X* 15 illas ex senatus *Aldus*: ex illo se *X* 16 in Syria *Stephanus*: insorte *β*: in (*om. E*) forte *D'* 18 Certaque ei rei die *Achilles Statius*: Ceteraque eius diei *X* 19 senatorii ordinis *DT'*: ordinis senatorii *L'* 22 post *Aldus*: postea (*om. L*) quae *X*

ad eum ex Thessalia Aetoliaque legati venissent qui prae-
sidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata
facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae
appellabatur xxvii., atque equitibus cc in Thessaliam, C.
Calvisium Sabinum cum cohortibus v paucisque equitibus
in Aetoliam misit; maxime eos, quod erant propinquae re-
giones, de re frumentaria ut providerent hortatus est. Cn. 3
Domitium Calvinum cum legionibus duabus, xi. et xii., et
equitibus d in Macedoniam proficisci iussit; cuius provin- 4
ciae ab ea parte quae libera appellabatur Menedemus, prin-
ceps earum regionum, missus legatus omnium suorum
excellens studium profitebatur.

Ex his Calvisius primo adventu summa omnium Aetolo- **35**
rum receptus voluntate praesidiis adversariorum Calydone
et Naupacto reiectis omni Aetolia potitus est. Cassius in 2
Thessaliam cum legione pervenit. Hic cum essent fa-
ctiones duae, varia voluntate civitatium utebatur: Hegesa-
retos, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat;
Petraeus, summae nobilitatis adulescens, suis ac suorum
opibus Caesarem enixe iuvabat.

Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit et, **36**
cum ad eum frequentes civitatium legationes convenire
coepissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legionibus,
magna opinione et fama omnium; nam plerumque in †novi- 2
tate† fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae mora-
tus magno impetu tendit ad Domitium et, cum ab eo milia
passuum xx afuisset, subito se ad Cassium Longinum in 3
Thessaliam convertit. Hoc adeo celeriter fecit ut simul
adesse et venire nuntiaretur et, quo iter expeditius faceret,

1 Thessaliam *Aldus*: Thessaliam (iubet *E*) ire *X* 15 reiectis *Vascosanus*: relictis *Dβ*: receptis *E* 17 civitatum *F* 19 Petraeus *Ciacconius*: Petreius *β*: Praeteus *D'* 22 civitatum *LF* 23 legionibus *Glareanus*: legione *X* 24 *post* novitate *add.* rem *Ciacconius*: in nova re veritatem *Hoffmann* 26 tendit *D'T'*: tetendit *L'*: contendit *r*

M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam
a Thessalia dividit, cum cohortibus VIII praesidio impedi-
mentis legionum reliquit castellumque ibi muniri iussit.
4 Eodem tempore equitatus regis Cotyis ad castra Cassi ad-
5 volavit, qui circum Thessaliam esse consuerat. Tum timore
perterritus Cassius cognito Scipionis adventu visisque equi-
tibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montis se con-
vertit qui Thessaliam cingunt atque ex his locis Ambraciam
6 versus iter facere coepit. At Scipionem properantem sequi
litterae sunt consecutae a M. Favonio, Domitium cum
legionibus adesse neque se praesidium, ubi constitutus
7 esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris
acceptis consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi
8 desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac
nocte continuato itinere ad eum pervenit tam opportuno
tempore ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur et
primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio indu-
stria Domiti, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

37 Scipio, biduum castris stativis moratus ad flumen quod
inter eum et Domiti castra fluebat Haliacmonem, tertio die
prima luce exercitum vado traducit et castris positis postero
2 die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius
tum quoque sibi dubitandum non putavit quin productis
legionibus proelio decertaret. Sed cum esset inter bina
castra campus circiter milium passuum VI, Domitius castris
Scipionis aciem suam subiecit, ille a vallo non discedere
3 perseveravit. At tamen aegre retentis Domitianis militibus
est factum ne proelio contenderetur, et maxime, quod rivus
difficilibus ripis subiectus castris Scipionis progressus nostro-

1 Haliacmonem *Aldus*: alcmonem *X* 3 legionum *Glareanus*: legionis *X* 4 Cotyis *Nipperdey*: Cottis (Cotti *E*) *X* 5 consuerat] consueverat *ELU* 11 se *om. D'* 12 posse *om. D'* 19 biduum *Dβ*: biduo in *E*: biduom *Holder*: biduum in *r* 20 Haliacmonem *Aldus*: ali (y *D*) sa (i *E*: ai *U*) cā *X* 23 tum quoque] quoque tum *Kübler* 25 VI] II *Stoffel* 26 vallo *r*: valle *X* discedere *β*: descendere *D'* 27 At] ac *Nipperdey*

rum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi 4
cum cognovisset Scipio, suspicatus fore ut postero die aut
invitus dimicare cogeretur aut magna cum infamia castris se
contineret, qui magna exspectatione venisset, temere pro-
gressus turpem habuit exitum et noctu neque conclamatis
quidem vasis flumen transiit atque in eandem partem ex qua
venerat rediit ibique prope flumen edito natura loco castra
posuit. Paucis diebus interpositis noctu insidias equitum 5
collocavit quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari
consuerant; et, cum cotidiana consuetudine Q. Varus, prae-
fectus equitum Domiti, venisset, subito illi ex insidiis
consurrexerunt. Sed nostri fortiter impetum eorum tulerunt 6
celeriterque ad suos quisque ordines rediit atque ultro
universi in hostis impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX 7
interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis in
castra se receperunt.

His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pugnam **38**
elici posse simulavit sese angustiis rei frumentariae adductum
castra movere vasisque militari more conclamatis progressus
milia passuum III loco idoneo et occulto omnem exercitum
equitatumque collocavit. Scipio ad sequendum paratus 2
equitum magnam partem ad explorandum iter Domiti et
cognoscendum praemisit. Qui cum essent progressi primae- 3
que turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum inlata
suspicione ad suos se recipere coeperunt, quique hos seque-
bantur celerem eorum receptum conspicati restiterunt. No- 4
stri cognitis †[hostium] insidiis, ne frustra reliquos exspecta-
rent, duas nacti turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius
praefectus equitum. Reliquos† omnis earum turmarum aut
interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt.

4 magna] cum magna *E*: magna cum *r* 5 neque *X*: ne *codd. recc.* 11 illi *om. D'* 20 loco] in loco *LF* 22 equitum magnam *Nipperdey*: equitatum magnamque (magnam *V*) *X* 27 hostium *del. edd.*, *post* nacti *pos. Menge* 28 exceperunt *et* Reliquos *del. Hoffmann* In his fuit] Unus fugit *Roscher*: *lacunam ante* In *suspicati alii aliter explent*

39 Deductis orae maritimae praesidiis Caesar, ut supra demonstratum est, III cohortis Orici oppidi tuendi causa reliquit isdemque custodiam navium longarum tradidit quas ex Italia traduxerat. Huic officio oppidoque M'. Acilius
2 legatus praeerat. Is navis nostras interiorem in portum post oppidum reduxit et ad terram deligavit faucibusque portus navem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit; super quas turrem effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus complevit tuendamque ad omnis repentinos casus tradidit.

40 Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamque navem remulco multisque contendens funibus adduxit atque alteram navem quae erat ad custodiam ab Acilio posita pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turris, ut ex superiore pugnans loco integrosque semper defatigatis summittens et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi temptans, uti adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit deiectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, eam
2 navem expugnavit. Eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae paene insulam oppidum efficit, et IIII biremis subiectis scutulis impulsas
3 vectibus in interiorem portum traduxit. Ita ex utraque parte navis longas aggressus, quae erant deligatae ad terram
4 atque inanes, IIII ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum

4 M'. *add. Achaintre* Acilius *Faernus*: caninius *D'*: caninianus *β* 5 portum *Ciacconius*: partem *X* 8 quas *X*: qua *Manutius*: quam *Kraffert* turrem] turrim *ET* 13 adduxit *X*: abduxit *Davies* 19 deiectis *Vossius*: defectis *X* 21 parte *β*: partem *D'* 22 obiectam *β*: obiectum *D'* 23 efficit, et *Menge*: effecerat *X* mole tenui naturaliter obiecta . . . effecerat *Nipperdey* 24 portum *Ciacconius*: partem *X* 26 abduxit *V*: adduxit *cett.*

reliquit, qui commeatus Byllide atque Amantia importari in
oppidum prohibebat. Ipse Lissum profectus navis onerarias 5
xxx a M. Antonio relictas intra portum aggressus omnis
incendit; Lissum expugnare conatus defendentibus civibus
Romanis qui eius conventus erant militibusque quos praesidi
causa miserat Caesar, triduum moratus paucis in oppugna-
tione amissis re infecta inde discessit.

Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cogno- 41
vit, eodem cum exercitu profectus expugnato in itinere
oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat,
tertio die [Macedoniam] ad Pompeium pervenit iuxtaque
eum castra posuit et postridie eductis omnibus copiis acie
instructa decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi illum 2
suis locis se tenere animum advertit, reducto in castra
exercitu aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque 3
postero die omnibus copiis magno circuitu difficili angusto-
que itinere Dyrrachium profectus est sperans Pompeium
aut Dyrrachium compelli aut ab eo intercludi posse, quod
omnem commeatum totiusque belli apparatum eo contulisset;
ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium, 4
quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat,
angustiis rei frumentariae compulsum discessisse existimabat;
postea per exploratores certior factus postero die castra
movit breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod 5
fore suspicatus Caesar militesque adhortatus ut aequo animo
laborem ferrent parva parte noctis itinere intermisso mane
Dyrrachium venit, cum primum agmen Pompei procul
cerneretur, atque ibi castra posuit.

Pompeius interclusus Dyrrachio, ubi propositum tenere 42
non potuit, secundo usus consilio edito loco, qui appellatur
Petra aditumque habet navibus mediocrem atque eas a

1 Byllide *Stephanus*: byblide *LV*: biblide *U'T*: hiblide *D'* Amantia *Glareanus*: mantinea *X* 6 oppugnatione] expugnatione *L* 11 Macedoniam *del. Forchhammer* 13 fecit] dedit *D'* 26 parva parte] parvam partem *Hotomannus*

2 quibusdam protegit ventis, castra communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus quas tenebat comportari
3 imperat. Caesar longius bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae causa Q. Tillium et L. Canuleium legatum misit, quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit vecturasque frumenti finitimis civitatibus
4 discripsit. Item Lisso Parthinisque et omnibus castellis
5 quod esset frumenti conquiri iussit. Id erat perexiguum cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera ac montuosa ac plerumque frumento utuntur importato, tum quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat frumentumque omne conquisitum spoliatis effossisque eorum domibus per equites in Petram comportarat.

43 Quibus rebus cognitis Caesar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompei permulti editi atque asperi colles. Hos primum praesidiis tenuit castella-
2 que ibi communiit. Inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione circumvallare
3 Pompeium instituit haec spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset, simul uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret, tertio ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama

4 ductum] ductu *L'T* 8 legatum] legatos *V* 11 et] ex *L*, *Menge* 13 ac montuosa] et montuosa *L* (?) 15 providerat *Aldus*: p̄viderat *E*: providebat *Dβ* 17 in Petram *Buecheler*: in petra *E*: in porta *cett.* 24 haec . . . 48 § 2 iaciebant *om. D'* spectans *Vascosanus*: exspectans *X*

per orbem terrarum percrebruisset illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

Pompeius neque a mari Dyrrachioque discedere volebat, 44
quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collo-
caverat frumentumque exercitui navibus supportabat, neque
munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decer-
tare vellet; quod eo tempore statuerat non esse facien-
dum. Relinquebatur ut extremam rationem belli sequens 2
quam plurimos collis occuparet et quam latissimas re-
giones praesidiis teneret Caesarisque copias quam maxime
posset distineret; idque accidit. Castellis enim XXIIII 3
effectis XV milia passuum circuitu amplexus hoc spatio
pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata
quibus interim iumenta pasceret. Atque ut nostri perpetuas 4
munitiones †videbant† perductas ex castellis in proxima
castella, ne quo loco erumperent Pompeiani ac nostros
post tergum adorirentur [timebant], ita illi interiore spatio
perpetuas munitiones efficiebant, ne quem locum nostri
intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi 5
operibus vincebant, quod et numero militum praestabant et
interiore spatio minorem circuitum habebant. Quae cum 6
erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius totis
copiis et dimicare non constituerat, tamen suis locis sagitta-
rios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat
numerum, multique ex nostris vulnerabantur magnusque
incesserat timor sagittarum atque omnes fere milites aut ex
coactis aut ex centonibus aut ex coriis tunicas aut tegimenta
fecerant quibus tela vitarent.

In occupandis praesidiis magna vi uterque nitebatur: 45

7 faciendum non esse statuerat *U'* 15 videbant *X*: *an* providebant? *secludendum videtur* 16 nequo *L corr.*: neque *β*: neque ne quo *Buecheler* 17 timebant *secl. Faernus* 18 ne quem *codd. Petav. et Cuiac.*: neque *β* 21 Quae cum *X*: quam quae *Kraffert, quem hic secutus Kübler infra* Quem etsi *scribit* 29 nitebatur *codd. Petav. et Cuiac.*: uidebatur *β*

Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret, Pom-
peius, ut quam plurimos collis quam maximo circuitu occu-
2 paret; crebraque ob eam causam proelia fiebant. In his
cum legio Caesaris nona praesidium quoddam occupavisset
et munire coepisset, huic loco propinquum et contrarium
collem Pompeius occupavit nostrosque opere prohibere
3 coepit et, cum una ex parte prope aequum aditum haberet,
primum sagittariis funditoribusque circumiectis, postea levis
armaturae magna multitudine missa tormentisque prolatis
munitiones impediebat; neque erat facile nostris uno
4 tempore propugnare et munire. Caesar, cum suos ex omni-
bus partibus vulnerari videret, recipere se iussit et loco
5 excedere. Erat per declive receptus. Illi autem hoc acrius
instabant neque regredi nostros patiebantur quod timore
6 adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore
glorians apud suos Pompeius dixisse non recusare se quin
nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo detri-
mento legiones Caesaris sese recepissent inde quo temere
essent progressae.

46 Caesar receptui suorum timens cratis ad extremum tumu-
lum contra hostem proferri et adversas locari, intra has
mediocri latitudine fossam tectis militibus obduci iussit
2 locumque in omnis partis quam maxime impediri. Ipse
idoneis locis funditores instruxit, ut praesidio nostris se
recipientibus essent. His rebus completis legionem reduci
3 iussit. Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros
premere et instare coeperunt cratisque pro munitione
4 obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod cum
animadvertisset Caesar, veritus ne non reducti sed deiecti
viderentur maiusque detrimentum caperetur, a medio fere
spatio suos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus
tuba signum dari atque in hostis impetum fieri iussit.
5 Milites legionis VIIII. subito conspirati pila coniecerunt et ex

13 receptus *r*: receptū *X* 25 legionem *Faernus*: legiones *X*

inferiore loco adversus clivum incitati cursu praecipites
Pompeianos egerunt et terga vertere coegerunt; quibus ad
recipiendum crates derectae longuriique obiecti et institutae
fossae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis 6
habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis,
v omnino suorum amissis quietissime se receperunt pauloque
citra eum locum aliis comprehensis collibus munitiones
perfecerunt.

Erat nova et inusitata belli ratio cum tot castellorum **47**
numero tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis
genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque 2
alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostis
adorti aut proelio superatos aut aliqua offensione permotos
continuerunt, cum ipsi numero equitum militumque praestarent;
causa autem obsidionis haec fere esse consuevit, ut
frumento hostis prohiberent. At tum integras atque inco- 3
lumis copias Caesar inferiore militum numero continebat,
cum illi omnium rerum copia abundarent; cotidie enim
magnus undique navium numerus conveniebat quae commeatum
supportarent, neque ullus flare ventus poterat quin
aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem 4
consumptis omnibus longe lateque frumentis summis erat in
angustiis. Sed tamen haec singulari patientia milites fere- 5
bant. Recordabantur enim eadem se superiore anno in
Hispania perpessos labore et patientia maximum bellum
confecisse; meminerant ad Alesiam magnam se inopiam
perpessos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum
se gentium victores discessisse. Non illis hordeum cum 6
daretur, non legumina recusabant; pecus vero, cuius rei
summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

Est etiam genus radicis inventum ab eis qui fuerant **48**

1 clivum *Stephanus*: pilum *X* 3 derectae *U'*: derete *T*: directae *LV*: dereptae *Stoffel* obiecti *r*: obtecti *X* 6 se *om.* *L'T* 21 haberent λ: haberet *cett.*

†a valeribus† quod appellatur chara, quod admixtum lacte
multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficie-
2 bant. Eius erat magna copia. Ex hoc effectos panis, cum
in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in
eos iaciebant, ut spem eorum minuerent.

49 Iamque frumenta maturescere incipiebant atque ipsa
spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam
confidebant; crebraeque voces militum in vigiliis colloquiis-
que audiebantur prius se cortice ex arboribus victuros
2 quam Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex
perfugis cognoscebant equos eorum tolerari, reliqua vero
iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona
cum angustiis loci et odore taetro ex multitudine cadaverum
et cotidianis laboribus insuetos operum, tum aquae summa
3 inopia adfectos. Omnia enim flumina atque omnis rivos
qui ad mare pertinebant Caesar aut averterat aut magnis
operibus obstruxerat atque, ut erant loca montuosa et ad
specus angustiae vallium, has sublicis in terram demissis
praesepserat terramque aggesserat, ut aquam continerent.
4 Ita illi necessario loca sequi demissa ac palustria et puteos
fodere cogebantur atque hunc laborem ad cotidiana opera
addebant; qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant
5 longius et celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris
exercitus optima valetudine summaque aquae copia uteba-
tur, tum commeatus omni genere praeter frumentum abun-
dabat; quibus cotidie melius †subterere† tempus maioremque
spem maturitate frumentorum proponi videbant.

50 In novo genere belli novae ab utrisque bellandi rationes
reperiebantur. Illi cum animadvertissent ex ignibus nocte
cohortis nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi
universas in multitudinem sagittas coiciebant et se confestim

1 a valeribus *X teste Holder qui* ab alebribus *scripsit* chara] kara *V* lacte] lacti *T* 18 instar specuum *Freudenberg* demissis *cod. Palat.*: dimissis *cett.* 19 continerent] contineret *T* 26 subterere *D V*: subt̃rere *L T*: succedere *Hoffmann*

ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri usu docti haec 2
reperiebant remedia, ut alio loco ignis facerent. . . . .
. . . .
. . . .

Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris **51**
praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus
duabus; cuius adventu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque 2
vero conspectum aut impetum nostrorum tulerunt, primisque
deiectis reliqui se verterunt et loco cesserunt. Sed inse- 3
quentis nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit.
At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo
die potuisse finiri. Cuius consilium reprehendendum non
videtur. Aliae enim sunt legati partes atque imperatoris; 4
alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam
rerum consulere debet. Sulla a Caesare castris relictus 5
liberatis suis hoc fuit contentus neque proelio decertare
voluit, quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne
imperatorias sibi partis sumpsisse videretur. Pompeianis 6
magnam res ad receptum difficultatem adferebat. Nam ex
iniquo progressi loco in summo constiterant; si per declive
sese reciperent, nostros ex superiore insequentis loco vere-
bantur; neque multum ad solis occasum temporis supererat;
spe enim conficiendi negoti prope in noctem rem deduxerant.
Ita necessario atque ex tempore capto consilio Pompeius 7
tumulum quendam occupavit, qui tantum aberat a nostro
castello ut telum tormento missum adigi non posset. Hoc
consedit loco atque eum communivit omnisque ibi copias
continuit.

Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est; **52**
nam plura castella Pompeius pariter distinendae manus
causa temptaverat, ne ex proximis praesidiis succurri posset.
Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit 2

2 *deesse aliquid sensit Manutius qui* alio excubarent *add.* 26 tormento *D'V*: tormentum *T*: tormentumve *L'* 28 *hic lacunam trium versuum habet D*

cohortibus tribus atque eam loco depulit; altero Germani munitiones nostras egressi compluribus interfectis sese ad suos incolumes receperunt.

53 Ita uno die sex proeliis factis, tribus ad Dyrrachium, tribus
ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duo
milia numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evo-
catos centurionesque compluris; in eo fuit numero Valerius
Flaccus L. filius eius qui praetor Asiam obtinuerat; signa-
2 que sunt militaria sex relata. Nostri non amplius XX
3 omnibus sunt proeliis desiderati. Sed in castello nemo fuit
omnino militum quin vulneraretur, quattuorque ex una
4 cohorte centuriones oculos amiserunt. Et cum laboris sui
periculique testimonium adferre vellent, milia sagittarum
circiter XXX in castellum coniecta Caesari renumeraverunt,
scutoque ad eum relato Scaevae centurionis inventa sunt in
5 eo foramina CXX. Quem Caesar, ut erat de se meritus et
de re publica, donatum milibus CC [atque] ab octavis ordini-
bus ad primipilum se traducere pronuntiavit—eius enim
opera castellum magna ex parte conservatum esse constabat
—cohortemque postea duplici stipendio, frumento, vespe-
ciariis militaribusque donis amplissime donavit.

54 Pompeius noctu magnis additis munitionibus reliquis
diebus turris exstruxit et in altitudinem pedum XV effectis
2 operibus vineis eam partem castrorum obtexit, et quinque
intermissis diebus alteram noctem subnubilam nactus ob-
structis omnibus castrorum portis et ad impediendum
obiectis tertia inita vigilia silentio exercitum eduxit et se in
antiquas munitiones recepit.

55 Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem
(56) aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare

14 circiter XXX *codd.*: centum ac triginta *Sueton. Div. Iul.* 68 renumeraverunt *ELUVF²*: rei numeraverunt *F¹*: remuneraverunt *DT* 16 CXX *codd. recc.*, *Sueton. Div. Iul.* 68: CCXX *D'T'*: CCXXX *L'* 17 atque] nummum *Holder* 20 vespeciariis *ET'*: vespetiariis *DL'*: veste, cibariis *Cuiacius* 29 *Capitum ordinem Nipperdeianum secutus sum*

vellet, ut paene castris Pompei legiones subiceret; tantum-
que a vallo eius prima acies aberat uti ne telo tormentove
adigi posset. Pompeius autem, ut famam opinionemque 2
hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat ut
tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus
exercitus telis ex vallo proiectis protegi posset.

Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum **56**
et Calvisium Sabinum ut demonstravimus receptis, tem- **(55)**
ptandam sibi Achaiam ac paulo longius progrediendum exi-
stimabat Caesar. Itaque eo Q. Calenum misit, ei Sabinum 2
et Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito 3
adventu Rutilius Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio
obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaia Fufium
prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, Orchomenum vo- 4
luntate ipsarum civitatium recepit, non nullas urbes per
vim expugnavit, reliquas civitates circummissis legationibus
amicitiae Caesaris conciliare studebat. In his rebus fere
erat Fufius occupatus.

Haec cum in Achaia atque apud Dyrrachium gererentur **57**
Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus
pristini instituti Caesar mittit ad eum A. Clodium, suum
atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et
commendatum in suorum necessariorum numero habere
instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum, quorum 2
haec erat summa: sese omnia de pace expertum; nihil
adhuc arbitrari vitio factum eorum quos esse auctores eius
rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno
tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse 3
auctoritate ut non solum libere quae probasset exponere

2 uti ne *β*: ut ineum *D′* telo tormentove *X*: telum tormentumve *Stephanus* 3 adici *Oudendorp* 6 proiectis *T*: abiectis *cett.* 10 ei *Glandorp*: et *X* 13 Isthmum *Ald.*: sthumum *LT′*: stumum *D′U′* 14 Orchomenum *Scaliger*: et Orcomeneum *X* 21 A. *add. Markland* 24 quorum *DLT′*: quarum *EU′* 25 expertum *E corr. L²*: experta *cett.* 26 effecisse; id *add. Madvig post* adhuc

sed etiam ex magna parte compellare atque errantem regere
posset; praeesse autem suo nomine exercitui, ut praeter
4 auctoritatem vires quoque ad coercendum haberet. Quod
si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem
5 imperi uni omnis acceptam relaturos. Haec ad eum man-
data Clodius refert ac primis diebus, ut videbatur, libenter
auditus reliquis ad colloquium non admittitur castigato
Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus,
infectaque re sese ad Caesarem recepit.

58 Caesar quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrra-
chium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos,
quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus prae-
2 munivit castellaque his locis posuit. Pompeius ubi nihil
profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus rursus
3 eum navibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa
inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis et teneris
harundinum radicibus contusis equos alerent; frumenta
enim quae fuerant intra munitiones sata consumpserant.
4 Cogebantur Corcyra atque Acarnania longo interiecto navi-
gationis spatio pabulum supportare, quoque erat eius rei
minor copia, hordeo adaugere atque his rationibus equita-
5 tum tolerare. Sed postquam non modo hordeum pabulum-
que omnibus locis herbaeque desectae sed etiam frons ex
arboribus deficiebat, corruptis equis macie conandum sibi
aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

59 Erant apud Caesarem in equitum numero Allobroges II
fratres, Roucillus et Egus, Adbucilli filii, qui principatum in
civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines,
quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortis-
2 simaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos
magistratus mandaverat atque eos extra ordinem in senatum

1 compellere *V* 5 imperi *Vascosanus*: imperio *X* 23 frons *Cellarius*: fructus *X*: frus *Buecheler* 26 in *V*: ex *L'*: *om. D'T* 27 Roucillus] Raucillus *T* Albucilli *V*

legendos curaverat agrosque in Gallia ex hostibus captos
praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat locupletesque
ex egentibus fecerat. Hi propter virtutem non solum apud 3
Caesarem in honore erant sed etiam apud exercitum cari
habebantur; sed freti amicitia Caesaris et stulta ac barbara
arrogantia elati despiciebant suos stipendiumque equitum
fraudabant et praedam omnem domum avertebant. Quibus 4
illi rebus permoti universi Caesarem adierunt palamque
de eorum iniuriis sunt questi et ad cetera addiderunt
falsum ab his equitum numerum deferri quorum stipendium
averterent.

Caesar neque tempus illud animadversionis esse existi- **60**
mans et multa virtuti eorum concedens rem totam distulit;
illos secreto castigavit, quod quaestui equites haberent,
monuitque ut ex sua amicitia omnia exspectarent et ex
praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen 2
haec res illis offensionem et contemptionem ad omnis
attulit, idque ita esse cum ex aliorum obiectationibus tum
etiam ex domestico iudicio atque animi conscientia intel-
legebant. Quo pudore adducti et fortasse non se liberari 3
sed in aliud tempus reservari arbitrati discedere ab nobis
et novam temptare fortunam novasque amicitias experiri
constituerunt. Et cum paucis collocuti clientibus suis, 4
quibus tantum facinus committere audebant, primum conati
sunt praefectum equitum C. Volusenum interficere, ut
postea bello confecto cognitum est, ut cum munere aliquo
perfugisse ad Pompeium viderentur; postquam id difficilius 5
visum est neque facultas perficiendi dabatur, quam maxi-
mas potuerunt pecunias mutuati, proinde ac *si* suis satis-
facere et fraudata restituere vellent, multis coemptis equis
ad Pompeium transierunt cum eis quos sui consili parti-
cipes habebant.

Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et in- **61**

29 si *add. Paul*   31 cum . . . 33 erant *om. D'*

structi liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis
venerant virique fortes habebantur et in honore apud
Caesarem fuerant, quodque novum et praeter consuetudinem
acciderat, omnia sua praesidia circumduxit atque ostentavit.
2 Nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare
ad Pompeium transierat, cum paene cotidie a Pompeio ad
Caesarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro atque
Aetolia conscripti milites earumque regionum omnium quae
3 a Caesare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu
quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peri-
tioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque
rerum et spatiis locorum et custodiarum varia diligentia
animadversa, prout cuiusque eorum qui negotiis praeerant
aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia
detulerunt.

62 Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante capto consilio,
ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus
2 facere atque aggerem iubet comportare. His paratis rebus
magnum numerum levis armaturae et sagittariorum aggerem-
que omnem noctu in scaphas et navis actuarias imponit et
de media nocte cohortis LX ex maximis castris praesidiisque
deductas ad eam partem munitionum ducit quae pertinebat
ad mare longissimeque a maximis castris Caesaris aberat.
3 Eodem navis quas demonstravimus aggere et levis arma-
turae militibus completas, quasque ad Dyrrachium navis
longas habebat, mittit et quid a quoque fieri velit praecipit.
4 Ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quae-
storem cum legione VIIII. positum habebat. Huic, quod
valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum
adiutorem summiserat.

63 Erat eo loco fossa pedum XV et vallus contra hostem in

3 fuerant *V*: fuerunt *cett.* 10 quid in *β*: quod in *D'* 12 et custodiarum *L*: in custodiarum *cett.* 15 detulerunt *D'*: detulerant *β* 22 pertinebat D^1: pertinebant D^2 *cett.* 23 aberat *D*: aberant *cett.* 31 pedum *r*: pedes *X* vallus *Aldus*: vallum *X*

altitudinem pedum X, tantundemque eius valli agger in
latitudinem patebat; ab eo intermisso spatio pedum DC
alter conversus in contrariam partem erat vallus humiliore
paulo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens 2
Caesar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo
loco fecerat vallum ut, si ancipiti proelio dimicaretur, posset
resisti. Sed operum magnitudo et continens omnium die- 3
rum labor, quod milium passuum in circuitu XVII munitiones
erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque 4
contra mare transversum vallum qui has duas munitiones
contingeret nondum perfecerat. Quae res nota erat Pom- 5
peio, delata per Allobrogas perfugas, magnumque nostris
attulerat incommodum. Nam ut ad mare nostrae cohortes 6
nonae legionis excubuerant accessere subito prima luce
Pompeiani [exercitus adventus exstitit]; simul navibus cir-
cumvecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant fossae-
que aggere complebantur et legionarii interioris munitionis
defensores scalis admotis tormentis cuiusque generis telis-
que terrebant magnaque multitudo sagittariorum ab utraque
parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, 7
quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis
imposita defendebant. Itaque cum omnibus rebus nostri 8
premerentur atque aegre resisterent, animadversum est
vitium munitionis quod supra demonstratum est, atque
inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare
navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt atque
ex utraque munitione deiectos terga vertere coegerunt.

Hoc tumultu nuntiato Marcellinus cohortis subsidio no- **64**
stris laborantibus summittit ex castris; quae fugientis con-

1 pedū *E*: peđ *DU′T*: pedes *V item in versu* 2 2 latitudinem *r*: altitudinem *X* 8 quod *T′*: quot *D′U′*: $\overset{o}{q}$ *L* 10 qui has *β*: quibus *D′* 13 nostrae *X*: duae *Forchhammer* 15 exercitus adventus exstitit] *delenda docuit Nipperdey* 16 in exteriorem *D′T′*: in interiorem *U′* 26 expositi in aversos *Faernus*: expositis in adversos *X* 29 ex castris; quae *Held*: ex castrisque *X*

spicatae neque illos suo adventu confirmare potuerunt
2 neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque quodcum-
que addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium
terrorem et periculum augebat; hominum enim multitudine
3 receptus impediebatur. In eo proelio cum gravi vulnere
esset adfectus aquilifer et a viribus deficeretur, conspicatus
equites nostros, 'Hanc ego,' inquit, 'et vivus multos per
annos magna diligentia defendi et nunc moriens eadem fide
Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante
in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus
4 admittatur, incolumemque ad eum deferte.' Hoc casu
aquila conservatur omnibus primae cohortis centurionibus
interfectis praeter principem priorem.

65 Iamque Pompeiani magna caede nostrorum castris Mar-
cellini appropinquabant non mediocri terrore inlato reliquis
cohortibus, et M. Antonius, qui proximum locum praesi-
diorum tenebat, ea re nuntiata cum cohortibus XII descen-
dens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pom-
peianos compressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo
2 timore colligerent. Neque multo post Caesar significatione
per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consue-
tudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem
3 venit. Qui cognito detrimento cum animadvertisset Pom-
peium extra munitiones egressum, secundum mare ut libere
pabulari posset nec minus aditum navibus haberet, com-
mutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat,
castra iuxta Pompeium munire iussit.

66 Qua perfecta munitione animadversum est ab speculato-
ribus Caesaris cohortis quasdam, quod instar legionis vide-
2 retur, esse post silvam et in vetera castra duci. Castrorum
hic situs erat: superioribus diebus nona Caesaris legio, cum

3 subsidii *V*(?) 10 exercitu *EV*: exercitū *DL'T* 26 *verba* castra secundum mare *quae post* egressum *habent codices post* tenuerat *reposuit Nipperdey*: *Forchhammer secutus sum*

se obiecisset Pompeianis copiis atque opere ut demonstra-
vimus circummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam 3
quandam contingebant neque longius a mari passibus ccc
aberant. Post mutato consilio quibusdam de causis Caesar 4
paulo ultra eum locum castra transtulit, paucisque inter-
missis diebus eadem haec Pompeius occupaverat et, quod
eo loco pluris erat legiones habiturus, relicto interiore vallo
maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa 5
maioribus castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab 6
angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat
circiter passus cccc, quo liberius ac sine periculo milites
aquarentur. Sed is quoque mutato consilio quibusdam de 7
causis, quas commemorari necesse non est, eo loco exces-
serat. Ita compluris dies manserant castra; munitiones
quidem omnes integrae erant.

Eo signa legionis inlata speculatores Caesari renuntiarunt. **67**
Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis con-
firmaverunt. Is locus aberat novis Pompei castris circiter
passus quingentos. Hanc legionem sperans Caesar se op- 2
primere posse et cupiens eius diei detrimentum sarcire
reliquit in opere cohortis duas quae speciem munitionis
praeberent; ipse diverso itinere quam potuit occultissime 3
reliquas cohortis, numero XXXIII, in quibus erat legio nona
multis amissis centurionibus deminutoque militum numero,
ad legionem Pompei castraque minora duplici acie eduxit.
Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit prius 4
quam Pompeius sentire posset et, tametsi erant munitiones
castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse,
celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat 5
obiectus portis ericius. Hic paulisper est pugnatum, cum

3 ccc] ·cccc· *L* 8 inclusa] clausa *D′* 9 castelli *D′VL corr.* *F corr.*: castellis *L′T* 10 munitionem] munitiones *D′* 11 circiter pass. *β*: passus circiter *E*: circiter *D* 16 signa legionis inlata *Ciacconius*: signo legionis inlato *X* 17 confirmaverunt *V*: confirmaverant *cett.*

irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortis-
sime T. Puleione, cuius opera proditum exercitum C. Antoni
6 demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri
virtute vicerunt excisoque ericio primo in maiora castra,
post etiam in castellum quod erat inclusum maioribus ca-
stris irruperunt, quod eo pulsa legio sese receperat; non
nullos ibi repugnantis interfecerunt.

68 Sed fortuna, quae plurimum potest cum in reliquis rebus
tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum
2 commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem quam
pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus dextri
Caesaris cornus cohortes ignorantia loci sunt secutae, cum
portam quaererent castrorumque eam munitionem esse arbi-
3 trarentur. Quod cum esset animadversum coniunctam esse
flumini, prorutis munitionibus defendente nullo transcende-
runt, omnisque noster equitatus eas cohortis est secutus.

69 Interim Pompeius hac satis longa interiecta mora et re
nuntiata v legiones ab opere deductas subsidio suis duxit;
eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appro-
pinquabat et acies instructa a nostris qui castra occupaverant
2 cernebatur omniaque sunt subito mutata. Pompeiana legio
celeris spe subsidi confirmata ab decumana porta resistere
conabatur atque ultro in nostros impetum faciebat. Equi-
tatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat,
3 receptui suo timens initium fugae faciebat. Dextrum cornu,
quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso,
ne intra munitionem opprimeretur, ea parte quam proruerat

1 fortissime *r*: fortissimeque *X* 2 Puleione *D'L'V*: Pulione *T*: Pullone *Schneider* 3 e] eo *V* 12 cornus *U'*: cornu *cett.* (dextrum Caesaris cornu *D'*) 14 Quod *D'*: q. (quae *L pr.*) *β* coniunctam *D'*: coniuncta *β* 15 prorutis *Ciacconius*: pro ut is (his *LFT'*) *X* 16 eas *β*: eo *D'* 18 legiones *Nipperdey*: ·v· legione *DT'*: ·v· legionē *EL*[1] deductas *Nipperdey*: deducta *DT'*: deductā *EL'* 22 celeris *Faernus*: celeri *X* 23 conabatur *Stephanus*: conatur *X* 27 ea *Faernus*: ex *X* proruerat *Ciacconius*: proruebat *X*

sese recipiebat ac plerique ex his, ne in angustias inciderent,
x pedum munitionis se in fossas praecipitant, primisque
oppressis reliqui per horum corpora salutem sibi atque
exitum pariebant. Sinistro cornu milites cum ex vallo 4
Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti ne angu-
stiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent,
eodem quo venerant receptu sibi consulebant, omniaque
erant tumultus, timoris, fugae plena adeo ut, cum Caesar
signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet, alii
dimissis equis eundem cursum confugerent, alii ex metu etiam
signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

His tantis malis haec subsidia succurrebant quo minus **70**
omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens,
credo, quod haec praeter spem acciderant eius qui paulo
ante ex castris fugientis suos conspexerat, munitionibus
appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius
angustis portis atque his a Caesaris militibus occupatis ad
insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in 2
utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim
a castris ad flumen perductae expugnatis iam castris Pompei
propriam expeditamque Caesaris victoriam interpellaverunt,
eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem
attulit.

Duobus his unius diei proeliis Caesar desideravit milites **71**
DCCCCLX et notos equites Romanos Tuticanum Gallum,
senatoris filium, C. Fleginatem Placentia, A. Granium Puteo-
lis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones
XXXII; sed horum omnium pars magna in fossis munitioni- 2

2 de *add. Oehler ante* x pedum munitionis (-ės *T*) *X*: munitione *Nipperdey* praecipitant] praecipitabant *Manutius* 7 receptu *F*: receptui *cett.* 10 admissis *Faernus* 11 consistere *D'T* 20 productae *D'* 21 propriam expeditamque *T*[1]: propriam expeditam *cett.*: prope iam (*Vossius*) exploratam *Kübler* 25 notos equites Romanos *post* filium *L* *ante* Tuticanum *hab.* Fleginatem *D'*, Flegmatem *β*: *del. Nipperdey* 27 militū *V*: mill. *T*: mitt *U*: milt *F*: mitt *L*: mil.L *D* 28 XXXII] ·XXX· *D'*

busque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria amissa

3 XXXII. Pompeius eo proelio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit atque ita se postea salutari passus *est*, sed *neque* in litteris praescribere est solitus neque in fascibus

4 insignia laureae praetulit. At Labienus, cum ab eo impetravisset ut sibi captivos tradi iuberet, omnis productos ostentationis ut videbatur causa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

72 His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit ut non de ratione belli cogitarent sed vicisse iam sibi vide-

2 rentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias praeoccupatis castris et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscisum in duas partis exercitum, cum altera alteri auxilium ferre

3 non posset, causae fuisse cogitabant. Non ad haec addebant non ex concursu acri facto, non proelio dimicatum, sibique ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse detrimentum

4 quam ab hoste accepissent. Non denique communis belli casus recordabantur, quam parvulae saepe causae vel falsae suspicionis vel terroris repentini vel obiectae religionis magna detrimenta intulissent, quotiens vel ducis vitio vel culpa tribuni in exercitu esset offensum; sed proinde ac si virtute vicissent neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei concelebrabant.

73 Caesar ab superioribus consiliis depulsus omnem sibi

3 Hoc nom̄ obtinuit *del. Ciacconius* 4 est *et* neque *add. r* 5 hoc non obtinuit *post* litteris *posuit Buecheler* praescribere *Paul*: quae scribere *X* 7 omnes productos *Stephanus*: om̄sq. ductos *D'*: omnis reductos *β* 17 altera *F*: alter *cett.* 19 ex *secl. Morus* acri *r*: agri *X* 21 communis *E*: communi *DT*: communes *L'V*

commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno 2
tempore praesidiis omnibus deductis et oppugnatione di-
missa coactoque in unum locum exercitu contionem apud
milites habuit hortatusque est ne ea quae accidissent gravi-
ter ferrent neve his rebus terrerentur multisque secundis
proeliis unum adversum et id mediocre opponerent. Ha- 3
bendam fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere
cepissent, quod duas Hispanias bellicosissimorum hominum
peritissimis atque exercitatissimis ducibus pacavissent, quod
finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegis-
sent; denique recordari debere qua felicitate inter medias
hostium classis oppletis non solum portibus sed etiam
litoribus omnes incolumes essent transportati. Si non 4
omnia caderent secunda, fortunam esse industria sublevan-
dam. Quod esset acceptum detrimenti, cuiusvis potius
quam suae culpae debere tribui. Locum se aequum ad 5
dimicandum dedisse, potitum se esse hostium castris, expu-
lisse ac superasse pugnantis. Sed sive ipsorum perturbatio
sive error aliquis sive etiam fortuna partam iam praesen-
temque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam
ut acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset 6
factum, *futurum* ut detrimentum in bonum verteret, uti ad
Gergoviam accidisset, atque ei qui ante dimicare timuissent
ultro se proelio offerrent.

Hac habita contione non nullos signiferos ignominia **74**
notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus 2
incessit ex incommodo dolor tantumque studium infamiae
sarciendae ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium
desideraret et sibi quisque etiam poenae loco graviores
imponeret labores simulque omnes arderent cupiditate pu-
gnandi, cum superioris etiam ordinis non nulli ratione permoti

8 cepissent *L*: coepissent *DUT*: caepissent *EV*: recepissent *F* 11 facilitate *LF* 13 Si n̄ L^2: sin *cett.* 16 se aequum *Victorius*: secum *D'L'T*: se eis *V* 22 futurum *add. Meusel* 30 cupiditate pugnandi] pugnandi cupiditate *D'*

manendum eo loco et rem proelio committendam existima-
3 rent. Contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictis munitionibus magnopere rei frumentariae timebat.

75 Itaque nulla interposita mora sauciorum modo et aegrorum habita ratione impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit. Haec conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praesidio est.
2 His explicitis rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodem itinere praemisit parvoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur et quam serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit statimque egressus et novissimum agmen consecutus celeriter ex conspectu castrorum discessit.
3 Neque vero Pompeius cognito consilio eius moram ullam ad insequendum intulit sed eadem spectans, si itinere impeditos perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit equitatumque praemisit ad novissimum agmen demorandum neque consequi potuit, quod multum expedito itinere ante-
4 cesserat Caesar. Sed cum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus
5 novissimos proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit expeditosque antesignanos admiscuit cccc, qui tantum profecerunt ut equestri proelio commisso pellerent omnis complurisque interficerent ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

76 Confecto iusto itinere eius diei quod proposuerat Caesar traductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit militesque omnis intra vallum castrorum continuit equitatumque per causam pabulandi emissum confestim decumana porta in castra se recipere

8 Haec] ac *L'* 13 serissime *Scaliger*: suetissime *X* 18 perterritos *om. V* 29 in castris *L'V*: castris *D'T*

iussit. Simili ratione Pompeius confecto eius diei itinere in 2
suis veteribus castris ad Asparagium consedit. Eius milites, 3
quod ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi
pabulandique causa longius progrediebantur, alii, quod
subito consilium profectionis ceperant magna parte impedi-
mentorum et sarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati
propinquitate superiorum castrorum depositis in contubernio
armis vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impe- 4
ditis Caesar, quod fore providerat, meridiano fere tempore
signo profectionis dato exercitum educit duplicatoque eius
diei itinere VIII milia passuum ex eo loco procedit; quod
facere Pompeius discessu militum non potuit.

Postero die Caesar similiter praemissis prima nocte im- **77**
pedimentis de quarta vigilia ipse egreditur ut, si qua esset
imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito
exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus 2
rebus perfectum est ut altissimis fluminibus atque impedi-
tissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pom- 3
peius enim primi diei mora inlata et reliquorum dierum
frustra labore suscepto cum se magnis itineribus exten-
deret et praegressos consequi cuperet, quarta die finem
sequendi fecit atque aliud sibi consilium capiendum existi-
mavit.

Caesari ad saucios deponendos, stipendium exercitui **78**
dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relin-
quendum necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus 2
tantum temporis tribuit quantum erat properanti necesse;
timens Domitio ne adventu Pompei praeoccuparetur ad
eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius 3
autem rei consilium his rationibus explicabat ut, si Pom-
peius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab
eis copiis quas Dyrrachi comparaverat, frumento ac com-

9 Caesar *post* providerat *pon. Meusel* 19 enim *om. T'* 21 quarta] quarto *Morus*

meatu abstractum pari condicione belli secum decertare
cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum
Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; si
Apolloniam Oricumque oppugnare et se omni maritima ora
excludere conaretur, obsesso Scipione necessario illum suis
4 auxilium ferre cogeret. Itaque praemissis nuntiis ad Cn.
Domitium Caesar scripsit et quid fieri vellet ostendit prae-
sidioque Apolloniae cohortium IIII, Lissi una, III Orici
relictis quique erant ex vulneribus aegri depositis per
5 Epirum atque Athamaniam iter facere coepit. Pompeius
quoque de Caesaris consilio coniectura iudicans ad Scipio-
nem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo
haberet, ut subsidium Scipioni ferret, si ab ora maritima
Oricoque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex
Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggre-
deretur.

79 His de causis uterque eorum celeritati studebat, et suis
ut esset auxilio, *et* ad opprimendos adversarios ne occasioni
2 temporis deesset. Sed Caesarem Apollonia a directo itinere
averterat; Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam
3 expeditum habebat. Accessit etiam ex improviso aliud
incommodum, quod Domitius *cum* dies compluris castris
Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab
eo discesserat et Heracliam [Senticam], quae est subiecta
Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere Pom-
peio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat.
4 Simul a Pompeio litteris per omnis provincias civitatesque
dimissis de proelio ad Dyrrachium facto latius inflatiusque
multo quam res erat gesta, fama percrebruerat pulsum

4 se omni *Aldus*: si omni *X* 10 Athamaniam *Drumann*: Acharniā *V*: Acarnaniam *cett.* 14 Orico *Nipperdey*: Coritio *V*: cori (*y L*) cia *L'T*: macorytia *D*: Oricia *Markland* 15 exspectaret *EL*: spectaret *cett.* 18 et *add. Aldus* 19 a directo VL^2: a derecto UL^1: ad erecto *T*: a recto *D'* 22 cum *add. Paul* 24 Senticam *del. Cellarius*

fugere Caesarem paene omnibus copiis amissis. Haec
itinera infesta reddiderat, haec civitates non nullas ab eius
amicitia avertebat. Quibus accidit rebus ut pluribus di- 5
missi itineribus a Caesare ad Domitium et a Domitio ad
Caesarem nulla ratione iter conficere possent. Sed Allo- 6
broges, Roucilli atque Egi familiares, quos perfugisse ad
Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere explora-
tores Domiti, seu pristina sua consuetudine, quod una in
Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta ut erant acta
exposuerunt et Caesaris profectionem, adventum Pompei
docuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IIII hora- 7
rum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit
et ad Aeginium, quod est obiectum oppositumque Thessa-
liae, Caesari venienti occurrit.

Coniuncto exercitu Caesar Gomphos pervenit, quod est **80**
oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro; quae
gens paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos mi-
serat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, praesidiumque
ab eo militum petierat. Sed eo fama iam praecurrerat 2
quam supra docuimus de proelio Dyrrachino, quod multis
auxerat partibus. Itaque Androsthenes, praetor Thessaliae, 3
cum se victoriae Pompei comitem esse mallet quam socium
Caesaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem
servorum ac liberorum in oppidum cogit portasque prae-
cludit et ad Scipionem Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi
subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si cele-
riter succurratur; longinquam oppugnationem sustinere non
posse. Scipio discessu exercituum ab Dyrrachio cognito 4
Larisam legiones adduxerat; Pompeius nondum Thessaliae
appropinquabat. Caesar castris munitis scalas musculosque 5

3 pluribus *β*: plurimis *D′* dimissi *Rhellican*: dimissis *X* 6 Roucilli *cod. Petav.*: Rogilli *V*: Rouici *cett.* Egi *V*: E (ae *U′*) ci *DL′T* 7 in itinere *E*: itinere *cett.* 13 obiectum oppositumque] abiectum *D*: adiectum appositumque *Madvig* 21 auxerat *D′*: auxerant *β* Androsthenes *r*: Androstenes *X*

ad repentinam oppugnationem fieri et cratis parari iussit.
6 Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit quantum
usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam
potiri oppido pleno atque opulento, simul reliquis civitati-
bus huius urbis exemplo inferre terrorem et id fieri cele-
7 riter prius quam auxilia concurrerent. Itaque usus singu-
lari militum studio eodem quo venerat die post horam
nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare aggressus
ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus
concessit statimque ab oppido castra movit et Metropolim
venit sic ut nuntios expugnati oppidi famamque antece-
deret.

81 Metropolitae primum eodem usi consilio, isdem permoti
rumoribus portas clauserunt murosque armatis compleve-
runt, sed postea casu civitatis Gomphensis cognito ex
captivis, quos Caesar ad murum producendos curaverat,
2 portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata
fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium nulla Thes-
saliae fuit civitas praeter Larisaeos, qui magnis exercitibus
Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent atque imperata
3 facerent. Ille idoneum locum in agris nactus, †quae prope
iam matura erant†, ibi adventum exspectare Pompei eoque
omnem belli rationem conferre constituit.

82 Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit
contionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias,
Scipionis milites cohortatur, ut parta iam victoria praedae
ac praemiorum velint esse participes, receptisque omnibus
in una castra legionibus suum cum Scipione honorem par-
titur classicumque apud eum cani et alterum illi iubet
2 praetorium tendi. Auctis copiis Pompei duobusque magnis
exercitibus coniunctis pristina omnium confirmatur opinio

15 Gomphensis *Ciacconius*: compren(s *U'T* sis *DL'T*: compsse *V*
21 quae *D'U'T*: que *F*: quo (?) *L*: ad frumentorum commeatus quae
Buecheler quo . . . erant frumenta *Dinter*

et spes victoriae augetur adeo ut quidquid intercederet
temporis, id morari reditum in Italiam videretur et, si
quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret,
unius esse negotium diei sed illum delectari imperio et
consularis praetoriosque servorum habere numero dicerent.
Iamque inter se palam de praemiis ac de sacerdotiis con- 3
tendebant in annosque consulatum definiebant, alii domos
bonaque eorum qui in castris erant Caesaris petebant;
magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne 4
Lucili Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset,
proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi, cum
eius necessarii fidem implorarent Pompei, praestaret quod
proficiscenti recepisset ne per eius auctoritatem deceptus
videretur, reliqui in labore pari ac periculo ne unus omnis
antecederet recusarent.

Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio Spintherque **83**
Lentulus cotidianis contentionibus ad gravissimas verborum
contumelias palam descenderunt, cum Lentulus aetatis
honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignita-
temque iactaret, Scipio adfinitate Pompei confideret. Po- 2
stulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Acutius
Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret.
Et L. Domitius in consilio dixit placere sibi bello confecto 3
ternas tabellas dari ad iudicandum eis qui ordinis essent
senatorii belloque una cum ipsis interfuissent, sententias-
que de singulis ferrent, qui Romae remansissent quique
intra praesidia Pompei fuissent neque operam in re militari
praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni
periculo censerent, alteram, qui capitis damnarent, tertiam,
qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de honoribus 4
suis aut de praemiis pecuniae aut de persequendis inimicitiis

6 praemiis] imperiis *Paul*: provinciis *Kraffert* 7 alii] aliique *D'* 10 Lucili Hirri *Nipperdey*: Luci Hirri *β*: Lurrichi *D'* Parthos] arthos *L'T* 21 Acutius] Actius *L'* 28, 29, 30 qui] quos *Menge* 31 inimicitiis *β*: inimicis *D'*

agebant, nec quibus rationibus superare possent sed quem ad modum uti victoria deberent cogitabant.

84 Re frumentaria praeparata confirmatisque militibus et satis longo spatio temporis a Dyrrachinis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere militum *animum* videretur, temptandum Caesar existimavit quidnam Pompeius
2 propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit aciemque instruxit, primum suis locis pauloque a castris Pompei longius, continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subiceret. Quae res in dies confirma-
3 tiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus quod demonstravimus servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adulescentis atque expeditos ex antesignanis† electis milites ad pernicitatem† armis inter equites proeliari iuberet, qui cotidiana consuetudine usum quoque eius generis proeliorum perciperent.
4 His erat rebus effectum, ut equitum mille etiam apertioribus locis VII milium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent neque magnopere eorum multitu-
5 dine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit atque unum Allobrogem ex duobus quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus cum quibusdam interfecit.

85 Pompeius, qui castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper ut videbatur exspectans si
2 iniquis locis Caesar se subiceret. Caesar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus, haec spectans ut

1 nec *EVL*^{2} : ne *DL'T* 5 animum *add. codd. recc.* 6 Caesar *L*^{2} : *om. cett.* 15 milites *del. Nipperdey* : electos mutatis *Madvig* : milites electis *Menge* 22 unum *D'* : uncum *L'T* : uincum *L*^{2} : egum *V* 25 qui] quia *D'* 27 se subiceret] *om. D'* Caesar *L*^{2} : *om. cett.* 30 spectans *Vascosanus* : sperans *X*

movendis castris pluribusque adeundis locis commodiore
frumentaria re uteretur simulque in itinere ut aliquam occa-
sionem dimicandi nancisceretur et insolitum ad laborem
Pompei exercitum cotidianis itineribus defatigaret. His 3
constitutis rebus, signo iam profectionis dato tabernaculisque
detensis animum adversum est paulo ante extra cotidianam
consuetudinem longius a vallo esse aciem Pompei progres-
sam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc 4
Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, 'Diffe-
rendum est,' inquit, 'iter in praesentia nobis et de proelio
cogitandum, sicut semper depoposcimus. Animo sumus ad
dimicandum parati; non facile occasionem postea reperie-
mus.' Confestimque expeditas copias educit.

Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum 86
omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque
etiam in consilio superioribus diebus dixerat prius quam
concurrerent acies fore uti exercitus Caesaris pelleretur. Id 2
cum essent plerique admirati, 'Scio me,' inquit, 'paene
incredibilem rem polliceri; sed rationem consili mei acci-
pite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. Persuasi 3
equitibus nostris, idque mihi facturos confirmaverunt, ut,
cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere
aperto aggrederentur et circumventa ab tergo acie prius
perturbatum exercitum pellerent quam a nobis telum in
hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum et paene sine 4
vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est,
cum tantum equitatu valeamus.' Simul denuntiavit ut 5
essent animo parati in posterum et, quoniam fieret dimi-
candi potestas, ut saepe cogitavissent, ne usu manuque
reliquorum opinionem fallerent.

Hunc Labienus excepit et, cum Caesaris copias despiceret, 87

11 sicut] si ut *U'T'* sumus *β* : suus (*Kübler*), siuis *Holder*) *D'*: simus *Manutius* 20 in *EL²* : *om. cett.* proelium] proelio *U'* 29 usu manuque (manu *Dβ*) *X* : neu suam neu *Elberling*

Pompei consilium summis laudibus efferret, 'Noli,' inquit,
'existimare, Pompei, hunc esse exercitum qui Galliam
2 Germaniamque devicerit. Omnibus interfui proeliis neque
temere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius
exercitus superest; magna pars deperiit, quod accidere tot
proeliis fuit necesse, multos autumni pestilentia in Italia
consumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in
3 continenti. An non audistis ex eis qui per causam valetu-
4 dinis remanserunt cohortis esse Brundisi factas? Hae
copiae quas videtis ex dilectibus horum annorum in citeriore
Gallia sunt refectae, et plerique sunt ex coloniis Transpa-
danis. Ac tamen quod fuit roboris duobus proeliis Dyrra-
5 chinis interiit.' Haec cum dixisset, iuravit se nisi victorem
in castra non reversurum reliquosque ut idem facerent
6 hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem iuravit; nec
7 vero ex reliquis fuit quisquam qui iurare dubitaret. Haec
cum facta sunt in consilio magna spe et laetitia omnium
discessum est; ac iam animo victoriam praecipiebant, quod
de re tanta et a tam perito imperatore nihil frustra confir-
mari videbatur.

88 Caesar cum Pompei castris appropinquasset, ad hunc
2 modum aciem eius instructam animum advertit. Erant in
sinistro cornu legiones duae traditae a Caesare initio dissen-
sionis ex senatus consulto; quarum una prima, altera tertia
3 appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam
aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis
legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab
4 Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae. Has
firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter
aciem mediam cornuaque interiecerat numeroque cohortis
5 CX expleverat. Haec erant numero milia XLV, evocatorum

4 pronuntiabo *U'* (?), *Paul*   10 dilectibus *Manutius*: dilectu *E*: di (de *VL*) lectis *β*   11 coloniis *EV*: colonis *cett.*   26 Ciliciensis *Lipsius*: Cilicensis *X*   28 Afranio *Aldus*: aeranio *X*

circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad
eum convenerant; quae tota acie disperserat. Reliquas
cohortis VII in castris propinquisque castellis praesidio
disposuerat. Dextrum cornu eius rivus quidam impeditis 6
ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum,
sagittarios funditoresque omnis sinistro cornu obiecerat.

Caesar superius institutum servans X. legionem in dextro **89**
cornu, nonam in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrra-
chinis proeliis vehementer attenuata, et huic sic adiunxit
octavam ut paene unam ex duabus efficeret, atque alteram
alteri praesidio esse iusserat. Cohortis in acie LXXX consti- 2
tutas habebat, quae summa erat milium XXII; cohortis II
castris praesidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, 3
dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium praeposuerat.
Ipse contra Pompeium constitit. Simul his rebus animad- 4
versis quas demonstravimus, timens ne a multitudine equi-
tum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie
singulas cohortis detraxit atque ex his quartam instituit
equitatuique opposuit et quid fieri vellet ostendit monuitque
eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare.
Simul tertiae aciei totique exercitui imperavit ne iniussu suo 5
concurrerent; se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur **90**
suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, in
primis commemoravit testibus se militibus uti posse, quanto
studio pacem petisset, quae per Vatinium in colloquiis, quae
per A. Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad
Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset.
Neque se umquam abuti militum sanguine neque rem publi- 2
cam alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita oratione 3

2 convenerant *D′*: converterant *β* 3 in *T*: *om. cett.* 6 obiecerat *X*: adiecerat *Meusel* 8 erat . . . attenuata *L′*: erant attenuatae *cett.* 12 II (duas *E*) *codd.*: VII *Moehring* 22 se] sed *D′* 27 Clodium *Vascosanus*: Claudium *X*

exposcentibus militibus et studio pugnae ardentibus tuba
signum dedit.

91 Erat Crastinus evocatus in exercitu Caesaris, qui superiore
anno apud eum primum pilum in legione x. duxerat, vir
2 singulari virtute. Hic signo dato 'Sequimini me,' inquit,
'manipulares mei qui fuistis, et vestro imperatori quam
constituistis operam date. Unum hoc proelium superest;
quo confecto et ille suam dignitatem et nos nostram liberta-
3 tem reciperabimus.' Simul respiciens Caesarem, 'Faciam,'
inquit, 'hodie, imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo
4 gratias agas.' Haec cum dixisset, primus ex dextro cornu
procucurrit atque eum electi milites circiter CXX voluntarii
eiusdem centuriae sunt prosecuti.

92 Inter duas acies tantum erat relictum spati ut satis esset
2 ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis
praedixerat ut Caesaris impetum exciperent, neve se loco
moverent aciemque eius distrahi paterentur; idque ad-
monitu C. Triari fecisse dicebatur, ut primus excursus vis-
que militum infringeretur aciesque distenderetur atque in
3 suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur; leviusque
casura pila sperabat in loco retentis militibus quam si ipsi
immissis telis occurrissent, simul fore ut duplicato cursu
Caesaris milites exanimarentur et lassitudine conficerentur.
4 Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur,
propterea quod est quaedam animi incitatio atque alacritas
naturaliter innata omnibus quae studio pugnae incenditur.
5 Hanc non reprimere sed augere imperatores debent; neque
frustra antiquitus institutum est ut signa undique concine-
rent clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostis
terreri et suos incitari existimaverunt.

93 Sed nostri milites signo dato cum infestis pilis procucur-

14 ut] ne *U'* 16 neve] neq. *U'* 18 dicebatur] videbatur *U'* 19 in *om.* *D'* 20 *malim* dispositos dispersi adorirentur] adorerentur *U'* 23 exanimarentur *Aldus*: existimarentur *X* *ante* et *add.* quod *β*

rissent atque animum advertissent non concurri a Pom-
peianis, usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua
sponte cursum represserunt et ad medium fere spatium
constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent, parvo-
que intermisso temporis spatio ac rursus renovato cursu
pila miserunt celeriterque, ut erat praeceptum a Caesare,
gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei de- 2
fuerunt. Nam et tela missa exceperunt et impetum legio-
num tulerunt et ordines conservarunt pilisque missis ad
gladios redierunt. Eodem tempore equites ab sinistro 3
Pompei cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt,
omnisque multitudo sagittariorum se profudit. Quorum 4
impetum noster equitatus non tulit sed paulatim loco motus
cessit, equitesque Pompei hoc acrius instare et se turmatim
explicare aciemque nostram a latere aperto circumire coe-
perunt. Quod ubi Caesar animum advertit, quartae aciei, 5
quam instituerat †ex cohortium numero†, dedit signum.
Illae celeriter procucurrerunt infestisque signis tanta vi in 6
Pompei equites impetum fecerunt ut eorum nemo consi-
steret omnesque conversi non solum loco excederent, sed
protinus incitati fuga montis altissimos peterent. Quibus 7
summotis omnes sagittarii funditoresque destituti inermes
sine praesidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes 8
sinistrum cornu pugnantibus etiam tum ac resistentibus in
acie Pompeianis circumierunt eosque a tergo sunt adorti.

Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae quieta fuerat **94**
et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita 2
cum recentes atque integri defessis successissent, alii autem
a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt
atque universi terga verterunt. Neque vero Caesarem 3
fefellit quin ab eis cohortibus quae contra equitatum in

13 paulatim *E*: paula/m *D*: paulum *L′V* 17 ex *codd. omnes*: sex *Ursinus* cohortibus dedit *T′* 27 procurrere *r*: praecurrere *X* 29 adorirentur] adorerentur L^1F^1 30 Neque . . . § 4 factum *del. Bentley*

quarta acie collocatae essent initium victoriae oriretur, ut
4 ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim
primum equitatus est pulsus, ab isdem factae caedes sagit-
tariorum ac funditorum, ab isdem acies Pompeiana a sinistra
5 parte erat circumita atque initium fugae factum. Sed Pom-
peius, ut equitatum suum pulsum vidit atque eam partem
cui maxime confidebat perterritam animum advertit, aliis
diffisus acie excessit protinusque se in castra equo contulit
et eis centurionibus quos in statione ad praetoriam portam
posuerat clare, ut milites exaudirent, 'Tuemini,' inquit,
'castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit.
Ego reliquas portas circumeo et castrorum praesidia con-
6 firmo.' Haec cum dixisset, se in praetorium contulit sum-
mae rei diffidens et tamen eventum exspectans.

95 Caesar Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis nullum
spatium perterritis dari oportere existimans milites cohor-
tatus est ut beneficio fortunae uterentur castraque oppu-
2 gnarent. Qui etsi magno aestu—nam ad meridiem res erat
perducta—tamen ad omnem laborem animo parati imperio
3 paruerunt. Castra a cohortibus quae ibi praesidio erant
relictae industrie defendebantur, multo etiam acrius a
4 Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant
milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis
plerique armis signisque militaribus magis de reliqua fuga
5 quam de castrorum defensione cogitabant. Neque vero
diutius qui in vallo constiterant multitudinem telorum su-
stinere potuerunt sed confecti vulneribus locum reliquerunt,
protinusque omnes ducibus usi centurionibus tribunisque
militum in altissimos montis, qui ad castra pertinebant,
confugerunt.

1 oriretur] oreretur *L'* 3 ab isdem . . . funditorum *om.* *L* 7 aliis *Manutius*: aliisq; *D'T'*: aliisque quā maxime *L'* 9 portam *om.* *T'* 15 intra *r*: inter *X* 16 dari *Vascosanus*: dare *X* 18 fatigati *add.* *L'* *post* aestu

In castris Pompei videre licuit trichilas structas, magnum 96
argenti pondus expositum, recentibus caespitibus taberna-
cula constrata, L. etiam Lentuli et non nullorum tabernacula
protecta hedera multaque praeterea quae nimiam luxuriam
et victoriae fiduciam designarent, ut facile existimari posset
nihil eos de eventu eius diei timuisse qui non necessarias
conquirerent voluptates. At hi miserrimo ac patientissimo 2
exercitui Caesaris luxuriem obiciebant, cui semper omnia
ad necessarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra 3
vallum nostri versarentur, equum nactus detractis insignibus
imperatoris decumana porta se ex castris eiecit protinusque
equo citato Larisam contendit. Neque ibi constitit sed 4
eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus nocturno itinere
non intermisso comitatu equitum XXX ad mare pervenit
navemque frumentariam conscendit saepe, ut dicebatur,
querens tantum se opinionem fefellisse ut a quo genere
hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugae facto paene
proditus videretur.

Caesar castris potitus a militibus contendit ne in praeda 97
occupati reliqui negoti gerendi facultatem dimitterent. Qua 2
re impetrata montem opere circummunire instituit. Pom-
peiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco relicto
monte universi iugis eius Larisam versus *se* recipere coepe-
runt. Qua spe animadversa Caesar copias suas divisit 3
partemque legionum in castris Pompei remanere iussit,
partem in sua castra remisit, IIII secum legiones duxit com-
modioreque itinere Pompeianis occurrere coepit et progres-
sus milia passuum VI aciem instruxit. Qua re animadversa 4
Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem
flumen subluebat. Caesar milites cohortatus, etsi totius
diei continenti labore erant confecti noxque iam suberat,

1 structas *Salmasius*: stratas *X* 7 patientissimo *Aldus*: potentissimo *X* 23 iugis *Wasse*: iuris *X* se *add. r* 24 spe] re *r* 30 est *post* cohortatus *add. X, del. Vascosanus*

tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari
5 Pompeiani possent. Quo perfecto opere illi de deditione
missis legatis agere coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui
se cum his coniunxerant, nocte fuga salutem petiverunt.

98 Caesar prima luce omnis eos qui in monte consederant
ex superioribus locis in planitiem descendere atque arma
2 proicere iussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt passisque
palmis proiecti ad terram flentes ab eo salutem petiverunt,
consolatus consurgere iussit et pauca apud eos de lenitate
sua locutus, quo minore essent timore, omnis conservavit
militibusque suis commendavit, ne qui eorum violaretur neu
3 quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia ex castris
sibi legiones alias occurrere et eas quas secum duxerat invicem requiescere atque in castra reverti iussit eodemque
die Larisam pervenit.

99 In eo proelio non amplius ducentos milites desideravit,
2 sed centuriones, fortis viros, circiter XXX amisit. Interfectus
est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem
3 supra fecimus, gladio in os adversum coniecto. Neque id
fuit falsum quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic
enim Caesar existimabat eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse optimeque eum de se meritum iudicabat.
4 Ex Pompeiano exercitu circiter milia XV cecidisse videbantur, sed in deditionem venerunt amplius milia XXIIII—
namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant,
sese Sullae dediderunt—multi praeterea in finitimas civitates
refugerunt, signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt
5 relata CLXXX et aquilae VIIII. L. Domitius ex castris in
montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent,
ab equitibus est interfectus.

100 Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium
venit eademque ratione qua factum a Libone antea demon-
2 stravimus insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis instructisque

scaphis elicuit navis Laelianas atque ex his longius pro-
ductam unam quinqueremem et minores duas in angustiis
portus cepit, itemque per equites dispositos aqua prohibere
classiarios instituit. Sed Laelius tempore anni commodiore 3
usus ad navigandum onerariis navibus Corcyra Dyrrachioque
aquam suis supportabat neque a proposito deterrebatur ne-
que ante proelium in Thessalia factum cognitum aut igno-
minia amissarum navium aut necessariarum rerum inopia
ex portu insulaque expelli potuit.

Isdem fere temporibus C. Cassius cum classe Syrorum **101**
et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit et, cum esset
Caesaris classis divisa in duas partis, dimidiae parti prae-
esset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidiae
M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam
navibus advolavit quam Pomponius de eius adventu co-
gnosceret, perturbatumque eum nactus nullis custodiis neque 2
ordinibus certis, magno vento et secundo completas onera-
rias navis taeda et pice et stuppa reliquisque rebus quae
sunt ad incendia in Pomponianam classem immisit atque
omnis navis incendit XXXV, e quibus erant XX constratae.
Tantusque eo facto timor incessit ut, cum esset legio prae 3
sidio Messanae, vix oppidum defenderetur, et, nisi eo ipso
tempore quidam nuntii de Caesaris victoria per dispositos
equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse
uti amitteretur. Sed opportunissime nuntiis allatis oppidum 4
fuit defensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem pro-
fectus est Vibonem, applicatisque nostris ad terram navibus
propter eundem timorem pari atque antea ratione [egerunt;
Cassius] secundum nactus ventum onerarias navis [circiter XL]

10 C. *Ursinus*: *om. X* 13 Vibone *Aldus*: Vibonē (em *DL*) *X* 19 ad] apta ad *L'* Pomponianam *r*: Pompeianam *X* 20 constratae *D'T'*: rost̃ constratae *U*: rost~~con~~stratae *L*: rostratae *F* 23 per dispositos *om. L* 26 fuit] est *Nipperdey* 27 nostris] nostri *Oudendorp* 28 egerunt Cassius *del. Dinter*, *qui verba* circiter XL *post* navibus *reponit* 29 Cassius *β*: Cassiusque *D'*

praeparatas ad incendium immisit, et flamma ab utroque
5 cornu comprensa naves sunt combustae quinque. Cumque
ignis magnitudine venti latius serperet, milites qui ex vete-
ribus legionibus erant relicti praesidio navibus ex numero
6 aegrorum ignominiam non tulerunt, sed sua sponte navis
conscenderunt et a terra solverunt impetuque facto in
Cassianam classem quinqueremis duas, in quarum altera
erat Cassius, ceperunt, sed Cassius exceptus scapha refugit;
7 praeterea duae sunt deprensae triremes. Neque multo post
de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompei-
anis fides fieret; nam ante id tempus fingi a legatis ami-
cisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis ex
his locis Cassius cum classe discessit.

102 Caesar omnibus rebus relictis persequendum sibi Pom-
peium existimavit quascumque in partis se ex fuga recepisset,
ne rursus copias comparare alias et bellum renovare posset,
et quantumcumque itineris equitatu efficere poterat cotidie
progrediebatur legionemque unam minoribus itineribus sub-
2 sequi iussit. Erat edictum Pompei nomine Amphipoli
propositum, uti omnes eius provinciae iuniores, Graeci
3 civesque Romani, iurandi causa convenirent. Sed utrum
avertendae suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut
quam diutissime longioris fugae consilium occultaret, an
novis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere
4 conaretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram una
nocte constitit et vocatis ad se Amphipoli hospitibus et
pecunia ad necessarios sumptus corrogata cognitoque
Caesaris adventu ex eo loco discessit et Mytilenas paucis
5 diebus venit. Biduum tempestate retentus navibusque aliis
additis actuariis in Ciliciam atque inde Cyprum pervenit.

7 Cassianam] asianam *D'* 9 deprensae *DLUV*: dep̄hensae *F*: dep̄sentae *T*: captae *E*: depressae *Vascosanus* 15 quascumque *L'*: quamcumque *D'T*: quacumque *V* partes *L'*: partē *D'*: parte *T'* 25 una] unā *T*: unam *L* 28 Mytilenas *r*: My(i)thi(y)las *X*

Ibi cognoscit consensu omnium Antiochensium civiumque 6
Romanorum qui illic negotiarentur arcem captam esse
excludendi sui causa nuntiosque dimissos ad eos qui se ex
fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antio-
chiam adirent; id si fecissent, magno eorum capitis periculo
futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul 7
fuerat, et P. Lentulo consulari ac non nullis aliis acciderat
Rhodi; qui cum ex fuga Pompeium sequerentur atque in
insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant missis-
que ad eos nuntiis, ut ex his locis discederent, contra
voluntatem suam navis solverunt. Iamque de Caesaris 8
adventu fama ad civitates perferebatur.

Quibus cognitis rebus Pompeius deposito adeundae Syriae **103**
consilio pecunia societatis sublata et a quibusdam privatis
sumpta et aeris magno pondere ad militarem usum in navis
imposito duobusque milibus hominum armatis, partim quos
ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus
coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos
existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolo- 2
maeus, puer aetate, magnis copiis cum sorore Cleopatra
bellum gerens, quam paucis ante mensibus per suos propin-
quos atque amicos regno expulerat; castraque Cleopatrae
non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius 3
misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reci-
peretur atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui 4
ab eo missi erant confecto legationis officio liberius cum
militibus regis colloqui coeperunt eosque hortari ut suum
officium Pompeio praestarent neve eius fortunam despice-
rent. In hoc erant numero complures Pompei milites, quos 5
ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam

2 arcem *FU marg.*: arcem aram *L*: aram *D'UT'* 4 civitates λ: *om. cett.* 8 qui cum *Ursinus*: quicumque *X* 11 suam *E*: suas *cett.* solverunt *L'*: solverent *DT*: solvere iubebantur *E* 19 Ptolomaeus *K. Keil*: Pt(h)olomeus *X semper* 30 Syria *r*: Syriam *X* Gabinius *r*: Gavinius β: Gaunus *D'*

traduxerat belloque confecto apud Ptolomaeum, patrem
pueri, reliquerat.

104 His tunc cognitis rebus amici regis, qui propter aetatem
eius in procuratione erant regni, sive timore adducti, ut
postea praedicabant, sollicitato exercitu regio, ne Pompeius
Alexandriam Aegyptumque occuparet, sive despecta eius
fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exsi-
stunt, eis qui erant ab eo missi palam liberaliter responderunt
2 eumque ad regem venire iusserunt; ipsi clam consilio inito
Achillam, praefectum regium, singulari hominem audacia,
et L. Septimium, tribunum militum, ad interficiendum
3 Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus et
quadam notitia Septimi productus, quod bello praedonum
apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit
cum paucis suis; ibi ab Achilla et Septimio interficitur.
Item L. Lentulus comprehenditur ab rege et in custodia
necatur.

105 Caesar, cum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium
conatum esse pecunias tollere Epheso ex fano Dianae
eiusque rei causa senatores omnis ex provincia evocavisse,
ut his testibus in summam pecuniae uteretur, sed interpella-
2 tum adventu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus
3 Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat
Elide in templo Minervae repetitis atque enumeratis diebus,
quo die proelium secundum Caesar fecisset, simulacrum
Victoriae quod ante ipsam Minervam collocatum esset et
ante ad simulacrum Minervae spectavisset ad valvas se
4 templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiae in
Syria bis tantus exercitus clamor et signorum sonus exaudi-
5 tus est ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem
Ptolomaide accidit. Pergamique in occultis ac reconditis

4 procuratione] curatione *T* 10 praefectum *E* : in praefectum *X* regium *L corr.* : regium singium *X* 21 summam] summa *ET'* 25 fecisset] fecit *D'*

templis, quo praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci adyta appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus 6 in templo Victoriae, ubi Caesaris statuam consecraverant, palma per eos dies †in tecto† inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

Caesar paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pom- **106** peium Cypri visum, coniectans eum Aegyptum iter habere propter necessitudines regni reliquasque eius loci opportunitates cum legione una, quam se ex Thessalia sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equiti usque DCCC et navibus longis Rhodiis X et Asiaticis paucis Alexandriam pervenit. In his erant legionibus homi- 2 num milia III CC; reliqui vulneribus ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerant. Sed 3 Caesar confisus fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat aeque omnem sibi locum tutum fore existimans. Alexandriae de Pompei morte cognoscit atque ibi 4 primum e navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido praesidi causa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu 5 crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant compluresque milites huius urbis omnibus partibus interficiebantur.

Quibus rebus animadversis legiones sibi alias ex Asia **107** adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui navigantibus Alexandria fiunt adversissimi venti. Interim controversias regum 2 ad populum Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere existimans atque eo magis officio suo convenire quod superiore consulatu cum patre Ptolomaeo et lege et senatus

1 templis] templi *Lambinus* 2 adyta] adita *X*: ἄδυτα *Aldus* Trallibus *Beroaldus*: trailibus *X* 4 in tecto *X*: intacta *Hoffmann* 16 aeque *Nipperdey*: atque *Dβ*: *om. E* 17 existimans] existimabat *L'* 23 huius] in viis *Madvig* 28 fiunt] flant *Paul*

consulto societas erat facta, ostendit sibi placere regem
Ptolomaeum atque eius sororem Cleopatram exercitus quos
haberent dimittere et de controversiis iure apud se potius
quam inter se armis disceptare.

108 Erat in procuratione regni propter aetatem pueri nutricius
eius, eunuchus nomine Pothinus. Is primum inter suos
queri atque indignari coepit regem ad causam dicendam
2 evocari; deinde adiutores quosdam consili sui nactus ex
regis amicis exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit
atque eundem Achillam cuius supra meminimus omnibus
3 copiis praefecit. Hunc incitatum suis et regis inflatum
pollicitationibus quae fieri vellet litteris nuntiisque edocuit.
4 In testamento Ptolomaei patris heredes erant scripti ex
duobus filiis maior et ex duabus filiabus ea quae aetate
5 antecedebat. Haec uti fierent, per omnis deos perque
foedera quae Romae fecisset eodem testamento Ptolomaeus
6 populum Romanum obtestabatur. Tabulae testamenti unae
per legatos eius Romam erant allatae, ut in aerario pone-
rentur—hae cum propter publicas occupationes poni non
potuissent, apud Pompeium sunt depositae—alterae eodem
exemplo relictae atque obsignatae Alexandriae profere-
bantur.

109 De his rebus cum ageretur apud Caesarem isque maxime
vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum
componere, subito exercitus regius equitatusque omnis venire
2 Alexandriam nuntiatur. Caesaris copiae nequaquam erant
tantae ut eis, extra oppidum si esset dimicandum, confideret.
Relinquebatur ut se suis locis oppido teneret consiliumque
3 Achillae cognosceret. Milites tamen omnis in armis esse
iussit regemque hortatus est ut ex suis necessariis quos
haberet maximae auctoritatis legatos ad Achillam mitteret

8 consili sui *Stephanus* : conscii suis *T'* : conscios sui *L'* : consciis suis *D'*   14 ex duabus] *om. L*   filiabus λ : *om. X*
18 Romam *r* : Romae *X*

et quid esset suae voluntatis ostenderet. A quo missi 4
Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant
magnamque apud patrem Ptolomaeum auctoritatem habue-
rant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, cum in conspe- 5
ctum eius venissent, prius quam audiret aut cuius rei causa
missi essent cognosceret, corripi atque interfici iussit;
quorum alter accepto vulnere occupatus per suos pro occiso
sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua 6
potestate haberet Caesar efficit, magnamque regium nomen
apud suos auctoritatem habere existimans et ut potius
privato paucorum et latronum quam regio consilio susce-
ptum bellum videretur.

Erant cum Achilla *eae* copiae ut neque numero neque **110**
genere hominum neque usu rei militaris contemnendae
viderentur. Milia enim XX in armis habebat. Haec con- 2
stabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem
Alexandrinae vitae ac licentiae venerant et nomen discipli-
namque populi Romani dedidicerant uxoresque duxerant,
ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant 3
collecti ex praedonibus latronibusque Syriae Ciliciaeque
provinciae finitimarumque regionum; multi praeterea capitis
damnati exsulesque convenerant. Fugitivis omnibus nostris 4
certus erat Alexandriae receptus certaque vitae condicio,
ut dato nomine militum essent numero; quorum si quis
a domino prehenderetur, consensu militum eripiebatur qui
vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo
periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem depo- 5
scere, hi bona locupletum diripere, stipendi augendi causa
regis domum obsidere, regno expellere alios, alios arcessere
vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consuerant.
Erant praeterea equitum milia duo. Inveteraverant hi 6

5 audiret *D′*: adiret *LUT′*: *om. F* 13 Achilla eae *Paul*: Achillae *DUT′*: Achilla *cett.* 18 dedidicerant L^2: didicerant *X* 24 essent *r*: esset esse *U′*, *X* 27 regum L^2: rerum *X* 28 stipendii *T′*: stipendia *D′L′* 29 alios alios *E*: alios *Dβ*

omnes compluribus Alexandriae bellis, Ptolomaeum patrem
in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella
cum Aegyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

111 His copiis fidens Achillas paucitatemque militum Caesaris
despiciens occupabat Alexandriam praeter eam oppidi par-
tem quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu
domum eius irrumpere conatus; sed Caesar dispositis per
2 vias cohortibus impetum eius sustinuit. Eodemque tem-
pore pugnatum est ad portum, ac longe maximam ea res
3 attulit dimicationem. Simul enim diductis copiis pluribus
viis pugnabatur et magna multitudine navis longas occupare
hostes conabantur; quarum erant L auxilio missae ad Pom-
peium proelioque in Thessalia facto domum redierant, IIII-
remes omnes et quinqueremes aptae instructaeque omnibus
rebus ad navigandum; praeter has XXII, quae praesidi
4 causa Alexandriae esse consuerant, constratae omnes; quas
si occupavissent, classe Caesari erepta portum ac mare
totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque
5 Caesarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum
quanta agi debuit, cum illi celerem in ea re victoriam, hi
6 salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Caesar
omnisque eas navis et reliquas quae erant in navalibus
incendit, quod tam late tueri parva manu non poterat, con-
festimque ad Pharum navibus milites exposuit.

112 Pharus est in insula turris magna altitudine, mirificis
2 operibus exstructa; quae nomen ab insula cepit. Haec
insula obiecta Alexandriae portum efficit; sed a superioribus
regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare iactis
molibus angusto itinere et ponte cum oppido coniungitur.
3 In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum et vicus oppidi
magnitudine; quaeque ubique naves imprudentia aut tem-

3 Hunc] Hinc *E corr.* 5 praeter eam *Clarke*: praeterea *X* 13 IIIIremes *Paul*: illę (e *DLFT*) triremes *X* 17 Caesari *Lipsius*: Caesaris *X* 20 agi *β*: accidere *D* 28 regionibus *X*: regibus *L corr.*

pestate paulum suo cursu decesserunt, has more praedonum
diripere consuerunt. Eis autem invitis a quibus Pharus 4
tenetur non potest esse propter angustias navibus introitus
in portum. Hoc tum veritus Caesar hostibus in pugna 5
occupatis militibus[que] expositis Pharum prehendit atque
ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum uti tuto 6
frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent.
†Deauxit† enim circum omnis propinquas provincias atque
inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est 7
pugnatum ut aequo proelio discederetur et neutri pellerentur
—id efficiebant angustiae loci—paucisque utrimque inter-
fectis Caesar loca maxime necessaria complexus noctu
praemunit. In eo tractu oppidi pars erat regiae exigua, in 8
quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et theatrum
coniunctum domui, quod arcis tenebat locum aditusque
habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has munitiones 9
insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet
neu dimicare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolo- 10
maei regis vacuam possessionem regni sperans ad Achillam
sese ex regia traiecit unaque bellum administrare coepit.
Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta, 11
quae res apud milites largitiones auxit; magnis enim iacturis
sibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud 12
hostis geruntur, Pothinus, nutricius pueri et procurator
regni, in parte Caesaris, cum ad Achillam nuntios mitteret
hortareturque ne negotio desisteret neve animo deficeret,
indicatis deprehensisque internuntiis a Caesare est inter-
fectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt.

2 Pharus *ELT'*: Pharos *DU'* 5 militibus *T*: militibusque *cett.* Pharum *T'*: Pharon *D'U'* 8 Deauxit *X*: Dimisit *Scaliger* 13 praemunit. In eo tractu *Hoffmann* praemunit *L'*: praemuniti *DT*: muniti *V* neo tratu *D*: nec tractu *β* 23 Haec . . . fuerunt *om. L*

INDEX NOMINVM

Numeris Romanis libri, Arabicis capita indicantur.

INCERTI AVCTORIS
DE BELLO ALEXANDRINO

LIBER

BELLO Alexandrino conflato Caesar Rhodo atque ex 1
Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta sagittarios,
equites ab rege Nabataeorum Malcho evocat; tormenta
undique conquiri et frumentum mitti, auxilia adduci iubet.
Interim munitiones cotidie operibus augentur atque omnes 2
oppidi partes, quae minus esse firmae videntur, testudinibus
ac musculis †aptantur†; ex aedificiis autem per foramina in
proxima aedificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis
deicitur aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones
proferuntur. Nam incendio fere tuta est Alexandrea, quod 3
sine contignatione ac materia sunt aedificia et structuris ac
fornicibus continentur tectaque sunt rudere aut pavimentis.
Caesar maxime studebat ut, quam angustissimam partem 4
oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus
vineisque agendis ab reliqua parte urbis excluderet, illud 5
spectans primum ut, cum in duas partis esset urbis divisa
acies, uno consilio atque imperio administraretur, deinde ut
laborantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium
ferri posset, in primis vero ut aqua pabuloque abundaret,

INSCRIPTIO: Incerti Auctoris] (Belli) Alexandrini Africique et Hispaniensis incertus auctor est *Suetonius Div. Iul. 56*

7 temptantur *Nipperdey* 16 spectans *Vascosanus*: expectans *X* esset *post* cum *E* urbs *L'*: *vulg.* urbs divisa, acies

quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino
facultatem habebat; quod utrumque large palus praebere
poterat.

2 Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio
ulla aut mora inferebatur. Nam in omnis partis, per quas
fines Aegypti regnumque pertinet, legatos conquisitoresque
dilectus habendi causa miserant magnumque numerum in
oppidum telorum atque tormentorum convexerant et innu-
2 merabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe
maximae armorum erant institutae officinae. Servos prae-
terea puberes armaverant; quibus domini locupletiores
3 victum cotidianum stipendiumque praebebant. Hac multi-
tudine disposita munitiones semotarum partium tuebantur;
veteranas cohortis vacuas in celeberrimis urbis locis habe-
bant, ut quacumque regione pugnaretur integris viribus ad
4 auxilium ferendum opponi possent. Omnibus viis atque
angiportis triplicem vallum obduxerant—erat autem quadrato
exstructus saxo neque minus XL pedes altitudinis habebat—
quaeque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus
5 denorum tabulatorum munierant. Praeterea alias ambula-
torias totidem tabulatorum confixerant subiectisque eas rotis
funibus iumentisque obiectis derectis plateis in quamcumque
erat visum partem movebant.

3 Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum apparatus
suggerebat. Ipsi homines ingeniosi atque acutissimi quae
a nobis fieri viderant ea sollertia efficiebant ut nostri illorum
opera imitati viderentur, et sua sponte multa reperiebant
unoque tempore et nostras munitiones infestabant et suas
2 defendebant. Atque haec principes in consiliis contioni-
busque agitabant: populum Romanum paulatim in con-
3 suetudinem eius regni occupandi venire. Paucis annis

9 *post* multitudinem *add.* armatorum *Fischer* 16 oportuni essent *E* 21 confecerant λ 22 obiectis *del. Scaliger* derectis *FT'*: directis *D'LU* 26 effingebant *Kuebler*

ante A. Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto; Pompeium
se ex fuga eodem recepisse; Caesarem venisse cum copiis,
neque morte Pompei quicquam profectum quo minus apud
se Caesar commoraretur. Quem si non expulissent, futuram 4
ex regno provinciam; idque agendum mature: namque eum
interclusum tempestatibus propter anni tempus recipere
transmarina auxilia non posse.

Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano **4**
exercitui praeerat, et Arsinoen, regis Ptolomaei minorem
filiam, ut supra demonstratum est, cum uterque utrique
insidiaretur et summam imperi ipse obtinere vellet, prae-
occupat Arsinoe per Ganymeden eunuchum, nutricium
suum, atque Achillan interficit. Hoc occiso sine ullo socio 2
et custode ipsa omne imperium obtinebat; exercitus Gany-
medi traditur. Is suscepto officio largitionem in militem
auget; reliqua pari diligentia administrat.

Alexandrea est fere tota suffossa specusque habet a **5**
Nilo pertinentis, quibus aqua in privatas domos inducitur,
quae paulatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hac 2
uti domini aedificiorum atque eorum familiae consuerunt:
nam quae flumine Nilo fertur adeo est limosa ac turbida
ut multos variosque morbos efficiat; sed ea plebes ac multi-
tudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est.
Hoc tamen flumen in ea parte erat urbis quae ab Alexan-
drinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes 3
posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum
tuendarum causa vicatim ex privatis aedificiis specubus ac
puteis extracta aqua utebantur.

Hoc probato consilio magnum ac difficile opus aggreditur. **6**
Intersaeptis enim specubus atque omnibus urbis partibus
exclusis quae ab ipso tenebantur, aquae magnam vim ex

1 ante A. Gabinium *Schneider*: ante agabin *V*: ante [a] Gabinium *T*: antea Gabinium *D'L'* 13 interfecit *LT* 15 milites L^1 16 *post* auget *add.* et *U'T'* 17 a Nilo *DT'*: ad Nilum *EL'*

mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc
locis superioribus fundere in partem Caesaris non intermit-
2 tebat. Quam ob causam salsior paulo praeter consuetudi-
nem aqua trahebatur ex proximis aedificiis magnamque
hominibus admirationem praebebat, quam ob rem id acci-
disset; nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores
eiusdem generis ac saporis aqua dicerent uti atque ante
consuessent, vulgoque inter se conferebant et degustando
3 quantum inter se differrent aquae cognoscebant. Parvo
vero temporis spatio haec propior bibi omnino non poterat,
illa inferior corruptior iam salsiorque reperiebatur.

7 Quo facto dubitatione sublata tantus incessit timor ut
ad extremum [casum] periculi omnes deducti viderentur at-
que alii morari Caesarem dicerent quin navis conscendere
iuberent, alii multo gravius extimescerent, quod neque celari
Alexandrini possent in apparanda fuga, cum tam parvo
spatio distarent ab ipsis, neque illis imminentibus atque
2 insequentibus ullus in navis receptus daretur. Erat autem
magna multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam
domiciliis ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam
nostris esse simulabat et descivisse a suis videbatur: at
mihi *si* defendendi essent Alexandrini neque fallaces esse
3 neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur; cum vero
uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur, aptissi-
mum esse hoc genus ad proditionem dubitare nemo potest.

8 Caesar suorum timorem consolatione et ratione minuebat.
Nam puteis fossis aquam dulcem reperiri posse adfirmabat:
omnia enim litora naturaliter aquae dulcis venas habere.
2 Quod si alia esset litoris Aegypti natura atque omnium
reliquorum, tamen, quoniam mare libere tenerent, neque

15 iuberent *DT'* : iuberet *EU'*   *post* extimescerent *add.* casum *EU'T'* : cassum *D* : *del. Haupt* : *rasuram 17 litterarum habet T*   21 at mihi si *Madvig* : ut mihi *X*   21 ut . . . 25 potest *del. Gruter, Kraner*   22 esse *Nipperdey* : essent *X*   23 multa *Manutius* : multaque *X*   26 conlatione *T*

hostes classem haberent, prohiberi sese non posse quo
minus cotidie navibus aquam peterent vel a sinistra parte
a Paraetonio vel a dextra ab insula, quae diversae naviga-
tiones numquam uno tempore adversis ventis praecluderen-
tur. Fugae vero nullum esse consilium non solum eis qui 3
primam dignitatem haberent, sed ne eis quidem qui nihil
praeterquam de vita cogitarent. Magno negotio impetus 4
hostium adversos ex munitionibus sustinere; quibus relictis
nec loco nec numero pares esse posse. Magnam autem 5
moram et difficultatem ascensum in navis habere, prae-
sertim ex scaphis; summam esse contra in Alexandrinis
velocitatem locorumque et aedificiorum notitiam. Hos 6
praecipue in victoria insolentis praecursuros et loca excel-
siora atque aedificia occupaturos: ita fuga navibusque
nostros prohibituros. Proinde eius consili obliviscerentur
atque omni ratione esse vincendum cogitarent.

Hac oratione apud suos habita atque omnium mentibus 9
excitatis dat centurionibus negotium ut reliquis operibus
intermissis ad fodiendos puteos animum conferant neve
quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto 2
negotio atque omnium animis ad laborem incitatis magna
una nocte vis aquae dulcis inventa est. Ita operosis Ale-
xandrinorum machinationibus maximisque conatibus non
longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio 3
XXXVII. ex dediticiis Pompeianis militibus cum frumento,
armis, telis, tormentis imposita in navis a Domitio Calvino
ad litora Africae paulo supra Alexandream delata est. Hae 4
naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum
capere prohibebantur; sed loca sunt egregia omni illa
regione ad tenendas ancoras. Hi cum diu retinerentur
atque aquae inopia premerentur, navigio actuario Caesarem
faciunt certiorem.

1 prohiberi $\Delta^2\delta$: prohibere *X* 3 a dextra *E*λδ: dextra *X*
8 sustinere *D*: sustineri *β* 27 supra *om. T*: ultra *Dinter*

10 Caesar, ut per se consilium caperet quid faciendum
videretur, navem conscendit atque omnem classem se sequi
iussit nullis nostris militibus impositis, quod, cum longius
2 paulo discederet, munitiones nudare nolebat. Cumque
ad eum locum accessissent, qui appellatur Chersonensus,
aquandique causa remiges in terram exposuissent, non nulli
ex eo numero, cum longius a navibus praedatum processis-
3 sent, ab equitibus hostium sunt excepti. Ex his cognoverunt
Caesarem ipsum in classe venisse nec ullos milites in navibus
habere. Qua re comperta magnam sibi facultatem fortu-
4 nam obtulisse bene gerendae rei crediderunt. Itaque navis
omnis quas paratas habuerant ad navigandum propugna-
toribus instruxerunt Caesariquē redeunti cum classe occur-
5 rerunt. Qui duabus de causis eo die dimicare nolebat,
quod et nullos milites in navibus habebat et post horam
x. diei res agebatur, nox autem allatura videbatur maiorem
fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam
hortandi suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea
esset hortatio quae neque virtutem posset notare neque
6 inertiam. Quibus de causis navis quas potuit Caesar ad
terram detrahit, quem in locum illos successuros non
existimabat.

11 Erat una navis Rhodia in dextro Caesaris cornu longe ab
reliquis collocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt
sese, magnoque impetu IIII ad eam constratae naves et
2 complures apertae contenderunt. Cui coactus est Caesar
ferre subsidium, ne turpem in conspectu hostium contumeliam
acciperet, quamquam, si quid gravius illis accidisset, merito
3 casurum iudicabat. Proelium commissum est magna con-
tentione Rhodiorum; qui cum in omnibus dimicationibus
et scientia et virtute praestitissent, tum maxime illo tempore

4 nudari *U'* 5 accessisset *Aldus* 6 exposuisset *Aldus* 18 quod nulla *D'L'*: quo nulla *T'* 23 longeque *D'* 27 hostium *L*: *om. cett.* 29 contentione *D'*: contentio *β*

totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum
culpa detrimentum acceptum videretur. Ita proelium secun- 4
dissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis,
depressa est altera, duae omnibus epibatis nudatae; magna
praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est
interfecta. Quod nisi nox proelium diremisset, tota classe 5
hostium Caesar potitus esset. Hac calamitate perterritis 6
hostibus adverso vento leniter flante navis onerarias Caesar
remulco victricibus suis navibus Alexandream deducit.

Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum iam non **12**
virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos
viderent, †quibus et superioribus locis sublevabantur, ut ex
aedificiis defendi possent† et materiam cunctam obicerent,
quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram vere-
bantur. Idem, postea quam Ganymedes in concilio confir- 2
mavit sese et eas quae essent amissae restituturum et
numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres reficere
navis accuratiusque huic rei studere atque inservire insti-
tuerunt. Ac tametsi amplius CX navibus longis in portu 3
navalibusque amiserant, non tamen reparandae classis
cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia 4
Caesari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi
valerent; praeterea nautici homines urbis et regionis mari-
timae cotidianoque usu a pueris exercitati ad naturale ac
domesticum bonum refugere cupiebant et quantum parvulis
navigiis profecissent sentiebant; itaque omni studio ad
parandam classem incubuerunt.

Erant omnibus ostiis Nili custodiae exigendi portorii **13**
causa dispositae; naves veteres erant in occultis regiae

4 altera, duae *Turnebus*: altera deinde *β*: alteraq· ptur deinde *D*: altera, apertae undecim *Kuebler* 11 classiariorum] navigatorum *L*[1] 12 *post* quibus *lacunam indic. Nipperdey*: ut vix ex aed. def. posse se confiderent, qu. et sup. loc. sublev. *Dinter* 19 CX *Aldus*: ex *X* 20 amiserant *Aldus*: miserant *X* 22 Caesari *Stephanus*: Caesaris *X* 23 religionis *D′U′*

navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant
2 usi: has reficiebant, illas Alexandream revocabant. Deerant
remi: porticus, gymnasia, publica aedificia detegebant,
asseres remorum usum obtinebant; aliud naturalis sollertia,
3 aliud urbis copia sumministrabat. Postremo non longam
navigationem parabant, sed praesentis temporis necessitati
4 serviebant et in ipso portu confligendum videbant. Itaque
paucis diebus contra omnium opinionem quadriremis XXII,
quinqueremis V confecerunt; ad has minores apertasque
compluris adiecerunt et in portu periclitati remigio quid
quaeque earum efficere posset idoneos milites imposuerunt
5 seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Caesar
Rhodias navis VIIII habebat—nam decem missis una in
cursu litore Aegyptio defecerat—, Ponticas VIII, †Lycias† V,
ex Asia XII. Ex his erant quinqueremes et quadriremes
decem, reliquae infra hanc magnitudinem et pleraeque
6 apertae. Tamen virtute militum confisus cognitis hostium
copiis se ad dimicandum parabat.

14 Postquam eo ventum est ut sibi uterque eorum confideret,
Caesar Pharon classe circumvehitur adversasque navis hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro
Ponticas. Inter has spatium CCCC passuum relinquit, quod
2 satis esse ad explicandas navis videbatur. Post hunc ordinem
reliquas navis subsidio distribuit; quae quamque earum
sequatur et cui subveniat constituit atque imperat. Non
3 dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt:
in fronte collocant XXII, reliquas subsidiarias in secundo
4 ordine constituunt. Magnum praeterea numerum minorum
navigiorum et scapharum producunt cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo et clamor et flamma nostris terroris

9 apertas *D'* 13 VIIII] VIII *T* 14 litore *del. Dinter*: sub litore *Larsen* Aegipto *T* Lytias *E*: Syrias . . . Cilicias *Schneider* 15 quinqueremes VI *Schneider* 19 eorum *om. T'* 20 classe *EL*: classi *cett.* 21 Rhodios *X et* 22 Ponticos *X*, hos *X*: *corr. edd.*

adferre possent. Erant inter duas classis vada transitu 5
angusto, quae pertinent ad regionem Africae—sic enim prae-
dicant, partem esse Alexandreae dimidiam Africae—satisque
diu inter ipsos est exspectatum ab utris transeundi fieret
initium, propterea quod ei qui intrassent et ad explicandam
classem et ad receptum, si durior accidisset casus, impedi-
tiores fore videbantur.

Rhodiis navibus praeerat Euphranor, animi magnitudine **15**
ac virtute magis cum nostris hominibus quam cum Graecis
comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi 2
magnitudinem delectus est ab Rhodiis qui imperium classis
obtineret. Qui ubi †Caesaris† animum advertit, 'Videris 3
mihi,' inquit, 'Caesar, vereri, si haec vada primis navibus
intraris, ne prius dimicare cogaris quam reliquam classem
potueris explicare. Nobis rem committe: nos proelium 4
sustinebimus—neque tuum iudicium fallemus—dum reliqui
subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu
gloriari magno nobis et dedecori et dolori est.' Caesar 5
illum adhortatus atque omnibus laudibus prosecutus dat
signum pugnae. Progressas ultra vadum IIII Rhodias navis
circumsistunt Alexandrini atque in eas impetum faciunt.
Sustinent illi atque arte sollertiaque se explicant; ac tantum 6
doctrina potuit ut in dispari numero nulla transversa hosti
obiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus
adversae occurrerent. Interim sunt reliquae subsecutae.
Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci, 7
atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero 8
Alexandreae fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum,
qui aut in opere aut in pugna occupatum animum haberent,
quin altissima tecta peteret atque ex omni prospectu locum
spectaculo caperet precibusque et votis victoriam suis ab dis
immortalibus exposceret.

2 sic enim . . . Africae *om. L* 6 impeditiores *LΔδ*: expeditiores *cett.* 12 Caesaris] cessari *Kraner*: cessare Caesarem *Hoffmann* 29 nisi qui aut *Fleischer*

16 Minime autem par erat proeli certamen. Nostris enim
pulsis neque terra neque mari effugium dabatur victis,
omniaque victoribus erant futura in incerto; *cum* illi, si
superassent navibus, omnia tenerent, si inferiores fuissent,
2 reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave
ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de
salute omnium decertare; quorum si qui aut animo aut
virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro
3 se pugnandi facultas non fuisset. Haec superioribus die-
bus saepenumero Caesar suis exposuerat, ut hoc maiore
animo contenderent, quod omnium salutem sibi commen-
4 datam viderent. Eadem suum quisque contubernalem,
amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque
omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad
5 pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum,
ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars praesidium
ferret, neque numero navium praestantibus multitudo pro-
desset, neque electi ad virtutem e tanta multitudine viri
6 virtuti nostrorum possent adaequare. Capitur hoc proelio
quinqueremis una et biremis cum defensoribus remigibusque,
7 et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. Reliquae
propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt
ex molibus atque aedificiis imminentibus et nostros adire
propius prohibuerunt.

17 Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione Caesar
contendendum existimavit ut insulam molemque ad insulam
2 pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectis enim
magna ex parte munitionibus in oppido et insulam et urbem
3 uno tempore temptari posse confidebat. Quo capto consilio
cohortis x et levis armaturae electos, quos*que* idoneos ex

3 cum *add. Clarke* 6 perpaucos ac de summa salute *T* rerum δ: *om. X* 8 cadendum *Aldus*: cedendum *Bossetus* 18 electi *Ciacconius*: flecti *X* 21 ex nostris *V* 28 insulam et *Iurin*: illã in *E*: illa in *cett.* urbe *L'* 29 tempore *om. T* 30 quosque *Lipsius*: quos *X*

equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque
imponit; [in] alteram insulae partem distinendae manus causa
constratis navibus aggreditur, praemiis magnis propositis qui
primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostrorum 4
pariter sustinuerunt: uno enim tempore et ex tectis aedi-
ficiorum propugnabant et litora armati defendebant, quo
propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur,
et scaphis navibusque longis quinque mobiliter et scienter
angustias loci tuebantur. Sed ubi primum locis cognitis 5
vadisque pertemptatis pauci nostri in litore constiterunt
atque hos sunt alii subsecuti constanterque in eos qui in
litore aequo institerant impetum fecerunt, omnes Pharitae
terga verterunt. His pulsis custodia portus relicta navis ad 6
litora et vicum applicarunt seque ex navibus ad tuenda
aedificia eiecerunt.

Neque vero diutius ea munitione se continere potuerunt, 18
etsi erat non dissimile atque Alexandreae genus aedificio-
rum, ut minora maioribus conferantur, turresque editae et
coniunctae muri locum obtinebant, neque nostri aut scalis
aut cratibus aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnan-
dum. Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit et 2
membra debilitat; ut tum accidit. Qui se in aequo loco 3
ac plano pares esse confidebant, idem perterriti fuga suorum
et caede paucorum XXX pedum altitudine in aedificiis con-
sistere ausi non sunt seque per molem in mare praecipita-
verunt et DCCC passuum intervallum ad oppidum enatave-
runt. Multi tamen ex his capti interfectique sunt; sed 4
numerus captivorum omnino fuit sex milium.

Caesar praeda militibus concessa aedificia diripi iussit 19
castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, commu-

2 in *ante* alteram *del. Aldus* 4 primo] primum *T* 5 pariter] Pharitae *Schneider* 11 constantemque *LT* 13 Hi pulsi *L*: *post* His pulsis *lacunam susp. Schneider* custodiae portus relicti *Dinter* 16 ea *Davies*: ex *X* 22 tunc *EU* 26 DCCCC $L^1\Delta$ 30 propior *UT*: $\overset{i}{\text{p}}$or (*i.e.* prior) *E*: prior *DLF*

2 nivit atque ibi praesidium posuit. Hunc fuga Pharitae
reliquerant; artiorem illum propioremque oppido Alexan-
drini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggre-
ditur, quod his obtentis duobus omnem navigiorum excursum
3 et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Iamque eos
qui praesidio eum locum tenebant tormentis ex navibus
sagittisque depulerat atque in oppidum redegerat et cohor-
tium trium instar in terram exposuerat—non enim pluris
consistere angustiae loci patiebantur—; reliquae copiae in
4 navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem
adversus hostem praevallari et, qua exitus navibus erat
fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri
5 atque obstrui. Quorum altero opere effecto, ut nulla
omnino scapha egredi posset, altero instituto omnes Ale-
xandrinorum copiae ex oppido se eiecerunt et contra muni-
tiones pontis latiore loco constiterunt, eodemque tempore
quae consueverant navigia per pontis ad incendia onera-
6 riarum emittere ad molem constituerunt. Pugnabatur a
nobis ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quae erat adversus
pontem, et ex navibus contra molem.

20 In his rebus occupato Caesare militesque hortante remigum
magnus numerus et classiariorum ex longis navibus nostris
2 in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur,
pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium
lapidibus ac fundis a mole repellebant ac multum proficere
3 multitudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum
locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus
Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine
ratione prodierant, sic temere in navis refugere coeperunt.
4 Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex navibus egredie-
bantur nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul

2 artiorem *Vielhaber*: certiorem *D' T'*: fortiorem *L'*: citeriorem *Stephanus* 4 quod *om. D'T'* hisque *E* 5 sublaturi *E* videbantur *D'T'*: videbat *Bentley* 18 Pugnabatur—24 § 2 ut ad *om. D'* 29 profugere *V*: fugere *T*: *om. L* receperunt *L* 31 perturbantes *T'*

qui in navibus longis remanserant scalas rapere navisque
a terra repellere properabant, ne hostes navibus potirentur.
Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium 5
trium quae in ponte ac prima mole constiterant, cum post
se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam
vim telorum adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circum-
venirentur et discessu navium omnino reditu intercluderen-
tur munitionem in ponte institutam reliquerunt et magno
cursu incitati ad navis contenderunt. Quorum pars proxi- 6
mas nacta navis multitudine hominum atque onere depressa
est, pars resistens et dubitans quid esset capiendum consili
ab Alexandrinis interfecta est; non nulli feliciore exitu ex-
peditas ad ancoram navis consecuti incolumes discesserunt,
pauci allevatis scutis et animo ad conandum nisi ad proxima
navigia adnatarunt.

Caesar quoad potuit cohortando suos ad pontem ac muni- **21**
tiones continere, eodem in periculo versatus est; postquam
universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit.
Quo multitudo hominum insecuta cum irrumperet neque 2
administrandi neque repellendi a terra facultas daretur, fore
quod accidit suspicatus sese ex navigio eiecit atque ad eas
quae longius constiterant navis adnatavit. Hinc suis la- 3
borantibus subsidio scaphas mittens non nullos conservavit.
Navigium quidem eius multitudine depressum militum una
cum hominibus interiit. Hoc proelio desiderati sunt ex 4
numero legionariorum militum circiter CCCC et paulo *ultra*
eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco 5
castellum magnis munitionibus multisque tormentis confir-
marunt atque egestis ex mari lapidibus libere sunt usi postea
ad mittenda navigia.

Hoc detrimento milites nostri tantum afuerunt ut pertur- **22**
barentur, ut incensi atque incitati magnas accessiones fecerint

4 ponte *Bongarsian. III*: pontem *X* 14 allevati *LΔ* 17 continere *Lipsius*: contendere *X* 26 ultra *add. Beroaldus*

2 in operibus hostium expugnandis. In proeliis cotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis, † manum comprehendi multum operibus† et ardentibus studiis militum; nec divulgata Caesaris hortatio subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem, ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus quam incitandi ad pugnandum.

23 Alexandrini cum Romanos et secundis rebus confirmari et adversis incitari viderent neque ullum belli tertium casum nossent quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis qui in Caesaris erant praesidiis, aut suo priore consilio per occultos nuntios regi probato legatos ad Caesarem miserunt, ut dimitteret regem
2 transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam taedio puellae, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id quod rex imperasset; quo si auctore in Caesaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento quo minus se dederent.

24 Caesar etsi fallacem gentem semperque alia cogitantem, alia simulantem bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit, quod, si quo pacto sentirent ea quae postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat, sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius se contra regem quam contra convena-
2 rum ac fugitivorum manum bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus ut consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpibus incendiis et ruinis

3 *lacunas suspicati sunt Stephanus, Scaliger, alii*: manum conserendi potestate facta multum proficiebat Caesar voluntate optima *Dinter* 10 quo *LU*: qui *FT* 12 regi *Ursinus*: regis *X*, *ed. pr.* 13 probato *ed. pr.*: probatos *X* 14 omnem *om. T* 15 regno *om. T* 22 pacto sentirent *Manutius*: facto sentiret *X* 28 *post* parceret *add.* et *UT*

esset deformata, civis suos primum ad sanitatem revocaret,
deinde conservaret, fidem populo Romano sibique prae-
staret, cum ipse tantum ei crederet ut ad hostis armatos
eum mitteret, dextra dextram tenens dimittere coepit adulta
iam aetate puerum. At regius animus disciplinis fallacis- 3
simis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens
orare contra Caesarem coepit ne se dimitteret: non enim
sibi regnum ipsum conspectu Caesaris esse iucundius.
Compressis pueri lacrimis Caesar ipse commotus celeriter, 4
si illa sentiret, fore eum secum adfirmans ad suos dimisit.
Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo 5
contra Caesarem acriter bellum gerere coepit ut lacrimas
quas in colloquio proiecerat gaudio videretur profudisse.
Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones 6
militesque laetabantur, quod nimia bonitas eius fallaciis
pueri elusa esset. Quasi vero id Caesar bonitate tantum
adductus ac non prudentissimo consilio fecisset.

Cum duce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos **25**
aut languidiores Romanos animadverterent eludentibusque
militibus regis aetatem atque infirmitatem magnum dolorem
acciperent neque se quicquam proficere viderent, rumores-
que exsisterent magna Caesari praesidia terrestri itinere *ex*
Syria Ciliciaque adduci, quod nondum auditum Caesari
erat, commeatum, qui mari nostris supportabatur, interci-
pere statuerunt. Itaque expeditis navigiis locis idoneis ad 2
Canopum in statione dispositis navibus insidiabantur nostris
commeatu*que*. Quod ubi Caesari nuntiatum est, universam 3
classem iubet expediri atque instrui. Praeficit huic Tibe-
rium Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiae naves
atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio
maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At 4
fortuna, quae plerumque eos quos plurimis beneficiis or-

22 Caesari *L*[2]: Caesar *X* ex *add. Stephanus* 27 que *add. Nipperdey* universam *Fleischer*: unam *β*: nam *D*: *om. E*

navit ad duriorem casum reservat, superiorum temporum
5 dissimilis Euphranorem prosequebatur. Nam cum ad
Canopum ventum esset instructaque utrimque classis con-
flixisset et sua consuetudine Euphranor primus proelium
commisisset et quadriremem hostium perforasset ac demer-
sisset, proximam longius insecutus parum celeriter inse-
6 quentibus reliquis circumventus est ab Alexandrinis. Cui
subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis praesidi pro
virtute ac felicitate eius putarent esse, sive quod ipsi sibi
timebant. Ita, qui unus ex omnibus eo proelio bene rem
gessit, solus cum sua quadriremi victrice perit.

26 Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae no-
bilitatis domi scientiaeque in bello et virtutis, fidei digni-
tatisque in amicitia Caesaris, missus in Syriam Ciliciamque
initio belli Alexandrini ad auxilia arcessenda, cum magnis
copiis, quas celeriter et propensissima civitatium voluntate
et sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur
2 Aegyptus Syriae, Pelusium adducit: idque oppidum firmo
praesidio occupatum Achillae propter opportunitatem loci
— namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri
Pelusio velut claustris munita existimatur—, repente magnis
circumdatum copiis multiplici praesidio pertinaciter propu-
gnantibus et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis
defessisque subiciebat, et perseverantia constantiaque op-
pugnandi quo die est aggressus in suam redegit potestatem
3 praesidiumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta
Alexandream ad Caesarem contendit omnisque eas regiones
per quas iter faciebat auctoritate ea quae plerumque adest
victori pacarat atque in amicitiam Caesaris redegerat.

27 Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita

5 quadriremem *Duebner*: illi triremem *X* perforasset *codd. recc.*: perforassent *X* demersisset *codd. recc.*: demersissent *X* 7 est L^2, *E* (*ante* Cui): *om. X* 10 Ita qui *Haupt*: itaque *X* 15 cum *del. Hoffmann* 18 adducit] advenit *Davies* adductis, id *Hoffmann* id quod *E* 21 castris *D* 29 victoriae *D'* pacarat Δ : placarat *X*

longe ab Alexandrea, qui nominatur Delta; quod nomen
a similitudine litterae cepit: nam pars quaedam fluminis
Nili derivata [inter se] duobus itineribus paulatim medium
inter se spatium relinquens diversissimo ad litus intervallo
mari coniungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridaten 2
rex cognovisset et transeundum ei flumen sciret, magnas
adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique
Mithridaten vel sine dubio retineri posse credebat. Quem 3
ad modum autem optabat eum vinci, sic satis habebat inter-
clusum a Caesare a se retineri. Quae primae copiae flumen 4
a Delta transire et Mithridati occurrere potuerunt, proelium
commiserunt festinantes praeripere subsequentibus victoriae
societatem. Quorum impetum Mithridates magna cum 5
prudentia [constantiaque virtutum et Alexandrinorum im-
prudentia] consuetudine nostra castris vallatis sustinuit;
cum vero incaute atque insolenter succedere eos munitioni-
bus videret, eruptione undique facta magnum numerum
eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se 6
texissent partimque in navis quibus flumen transierant
recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paulum ab illo 7
timore se recrearunt, adiuncti eis qui subsequebantur
rursus oppugnare Mithridaten coeperunt.

Mittitur a Mithridate nuntius Caesari qui rem gestam **28**
perferret. Cognoscit ex suis eadem haec accidisse rex. Ita
paene sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithri-
daten proficiscitur et Caesar ad recipiendum. Celeriore 2
fluminis Nili navigatione rex est usus, in quo magnam et
paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti noluit,
ne navibus in flumine dimicaret, sed circumvectus est eo
mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demon-
stravimus; prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mi-

2 accepit *ET* 3 inter se *del. Duebner* medium] maius *Mueller* 11 a Delta] ad Δ delta *V*: addelta *E* 14 potentia D^1T^1 constantiaque . . . imprudentia *β*: *om. D'* 16 caute *D'T'* 21 adiuncti *DT'*: adiunctis *EL'* 27 quo $\Delta^2\delta$: qua *X*

thridaten aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi
3 exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco natura
munito, quod erat ipse excelsior planitie ex omnibus parti-
bus subiecta; tribus autem ex lateribus variis genere muni-
tionibus tegebatur: unum latus erat adiectum flumini
Nilo, alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum
obtineret, tertium palude cingebatur.

29 Inter castra et Caesaris iter flumen intercedebat angustum
altissimis ripis, quod in Nilum influebat, aberat autem ab
2 regis castris milia passuum circiter VII. Rex cum hoc
itinere venire Caesarem comperisset, equitatum omnem ex-
peditosque delectos pedites ad id flumen misit qui transitu
Caesarem prohiberent et eminus ex ripis proelium impar
inirent: nullum enim processum virtus habebat aut peri-
3 culum ignavia subibat. Quae res incendit dolore milites
equitesque nostros, quod tam diu pari proelio cum Alexan-
4 drinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani
dispersi vada fluminis quaerentes partim demissioribus ripis
flumen tranarunt, et legionarii magnis arboribus excisis,
quae longitudine utramque ripam contingerent, proiectis *eis*
5 repentinoque aggere iniecto flumen transierunt. Quorum
impetum adeo pertimuerunt hostes ut in fuga spem salutis
collocarent; sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad
regem refugerunt paene omni reliqua multitudine interfecta.

30 Caesar re praeclarissime gesta, cum subitum adventum
suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum,
2 protinus victor ad castra regis pertendit. Haec cum et
opere magno vallata et loci natura munita animadverteret
confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo
videret, lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda
castra succedere noluit. Itaque non magno intervallo re-

2 Consederat *U*: considerat *cett.* 4 genere *E ed. pr.*: generum *cett.* 17 certaretur *EL*: certareṇtur *T*: certarentur *DUV*: certarent *F* 18 fluminis *E*δ: fluminum *X* 20 et proiectis *E* eis *add. Nipperdey* 25 praeclarissima re *U'*

licto ab hoste castra posuit. Postero die castellum, quod 3
rex in proximo vico non longe a suis castris munierat brac-
chiisque cum opere castrorum coniunxerat vici obtinendi
causa, Caesar aggressus omnibus copiis expugnat, non quo
id minore numero militum consequi difficile factu putaret,
sed ut ab ea victoria perterritis Alexandrinis protinus castra
regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientis Alexan- 4
drinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitioni-
bus successerunt acerrimeque eminus proeliari coeperunt.
Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: 5
una, quam liberum accessum habere demonstravi, altera,
quae mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum
habebat. Maxima et electissima multitudo Alexandrinorum 6
defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat;
plurimum proficiebant in repellendis vulnerandisque no-
stris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim
telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex
flumine, in quo multae naves instructae funditoribus et
sagittariis nostros impugnabant.

Caesar cum videret milites acrius proeliari non posse nec **31**
tamen multum profici propter locorum difficultatem, cum-
que animum adverteret excelsissimum locum castrorum
relictum esse ab Alexandrinis, quod et per se munitus esset
et studio partim pugnandi partim spectandi decucurrissent
in eum locum in quo pugnabatur, cohortis illo circumire
castra et summum locum aggredi iussit eisque Carfulenum
praefecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia
virum praestantem. Quo ut ventum est, paucis defenden- 2
tibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pu-
gnantibus, diverso clamore et proelio perterriti Alexandrini
trepidantes in omnis partis castrorum discurrere coeperunt.
Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati 3

1 *post* Postero *add.* vero *FV*   17 aversi *codex unus Brantii*: mersi *X*   25 illo *X*: III *Faernus*

ut paene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum castrorum locum caperent; ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt.
4 Quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim se de vallo praecipitarunt in eam partem quae flumini erat
5 adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna
6 ruina oppressis ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum receptumque in navem multitudine eorum qui ad proximas navis adnatabant demerso navigio perisse.

32 Re felicissime celerrimeque gesta Caesar magnae victoriae fiducia proximo terrestri itinere Alexandream cum equitibus contendit atque ea parte oppidi victor introiit quae prae-
2 sidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit quin hostes eo proelio audito nihil iam de bello
3 essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum armis proiectis munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta qua supplices dominantis deprecari consuerunt, sacrisque omnibus prolatis quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Caesari
4 occurrerunt seque ei dediderunt. Caesar in fidem receptos consolatus per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum, qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem sed etiam talem adventum eius felicem fuisse laetabantur.

33 Caesar Aegypto atque Alexandrea potitus reges constituit quos Ptolomaeus testamento scripserat atque obtestatus
2 erat populum Romanum ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris, rege, amisso minori tradidit regnum maiorique ex duabus filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide

2 locum castrorum *EL'* 7 ruina *β*: vi *D'* 8 *post* navem *add.* et *D'* 11 magna *Ciacconius* 13 introit *L'*: intravit *E* 15 refellit *DT* 28 quos $L^2\Delta\delta$: ut quos *X* 31 filiabus *V*

praesidiisque eius: minorem, Arsinoen, cuius nomine diu
regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex
regno statuit, ne qua rursus nova dissensio, prius quam
diuturnitate confirmarentur regibus imperia, per homines
seditiosos nasceretur. Legiones ibi veterana sexta secum 3
reducta ceteras reliquit, quo firmius esset eorum regum
imperium, qui neque amorem suorum habere poterant,
quod fideliter permanserant in Caesaris amicitia, neque
vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti.
Simul ad imperi nostri dignitatem utilitatemque publicam 4
pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, prae-
sidiis eos nostris esse tutos; si essent ingrati, posse isdem
praesidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et collo- 5
catis ipse [itinere terrestri] profectus est in Syriam.

Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Do- **34**
mitium Calvinum, cui Caesar Asiam finitimasque provincias
administrandas tradiderat, venit oratum ne Armeniam
minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ario-
barzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace; quo
malo nisi liberarentur, imperata se facere pecuniamque
promissam Caesari non posse persolvere. Domitius, non 2
tantum ad explicandos sumptus rei militaris cum pecuniam
necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Romano
et C. Caesari victori sibique infame esse statueret regna
sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuntios
confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque
decederet neve occupatione belli civilis populi Romani
ius maiestatemque temptaret. Hanc denuntiationem cum 3
maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones
cum exercitu accessisset, ad legiones profectus unam ex
tribus, XXXVI., secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem
mittit litteris eius evocatas; quarum altera bello Alexandrino

4 regibus *Kraner*: regis *L'*: regi *D'T'* 14 itinere terrestri *del. Nipperdey* 32 vocatas *D'* alterā *D* *post* altera *add.* in *β*: *del. Schneider*

non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa.
4 Adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas ab Deiotaro,
quas ille disciplina atque armatura nostra compluris annos
constitutas habebat, equitesque C, totidemque ab Ariobarzane
5 sumit. Mittit P. Sestium ad C. Plaetorium quaestorem, ut
legionem adduceret quae ex tumultuariis militibus in Ponto
confecta erat, Quintumque Patisium in Ciliciam ad auxilia
arcessenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domiti
Comana convenerunt.

35 Interim legati a Pharnace responsa referunt: Cappadocia
se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno
nomine iure obtinere deberet. Denique eius regni causa
integra Caesari servaretur: paratum enim se facere quod is
2 statuisset. Cn. Domitius cum animadverteret eum Cappadocia
decessisse non voluntate adductum sed necessitate,
quod facilius Armeniam defendere posset subiectam suo
regno quam Cappadociam longius remotam, quodque omnis
tris legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus
cum duas ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia
substitisse, perseverare coepit, ut eo quoque regno
decederet; neque enim aliud ius esse Cappadociae atque
Armeniae, nec iuste eum postulare ut in Caesaris adventum
res integra differretur; id enim esse integrum quod ita
3 esset ut fuisset. His responsis datis cum eis copiis quas
supra scripsi profectus est in Armeniam locisque superioribus
iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis iugum editum
silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia
finitur ab Armenia; cuius itineris has esse certas
opportunitates *vidit*, quod in locis superioribus nullus impetus
repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappa-

14 Cn. Δ: P. *X* 15 abductum *D'LT'* 20 substitisse *Bentley*: substitisset et *T*: substitisset et *EV*: substitisset *DL'* 27 silvestre est *Aldus*: silvestrē *β*: silvestrem *D* 28 hae erant certae *E* certas *X*: cernebat *Dinter* 29 vidit *add. Forchhammer*

docia his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat
sumministratura.

Compluris interim legationes Pharnaces ad Domitium **36**
mittit quae de pace agerent regiaque munera Domitio
ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur nec sibi quic- 2
quam fore antiquius quam dignitatem populi Romani et
regna sociorum reciperare legatis respondebat. Magnis et 3
continuis itineribus confectis cum adventaret ad Nicopolim,
quod oppidum positum in Armenia minore est plano ipso
loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis
magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe
a Nicopoli circiter milia passuum VII. Quibus ex castris 4
cum locus angustus atque impeditus esset transeundus,
Pharnaces in insidiis delectos pedites omnisque paene
disposuit equites, magnam autem multitudinem pecoris
intra eas fauces dissipari iussit paganosque et oppidanos in
his locis obversari, ut sive amicus Domitius eas angustias 5
transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris et
pecora et homines animum adverteret versari tamquam
amicorum adventu, sive inimicus ut in hostium finis
veniret, praeda diripienda milites dissiparentur dispersique
caederentur.

Haec cum administraret, numquam tamen intermittebat **37**
legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, cum hoc
ipso crederet facilius eum decipi posse. At contra spes pacis 2
Domitio in isdem castris morandi attulit causam. Ita Phar-
naces, amissa proximi temporis occasione cum vereretur ne
cognoscerentur insidiae, suos in castra revocavit. Domitius 3
postero die propius Nicopolim accessit castraque oppido
contulit. Quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem in-
struxit suo more atque instituto. In fronte enim simplici 4

9 ipsum *β* 17 *post* amicus *add.* sive inimicus *X*: *del. Nipperdey* 20 adventu, sive inimicus *Nipperdey*: adventus *X* 27 cum vereretur *D′*: vereretur *T*: veritus *L′* 30 *post* contulit *add.* rex *β*

derecta acie cornua trinis firmabantur subsidiis: eadem
ratione haec media collocabantur acie duobus dextra sini-
5 straque intervallis simplicibus ordinibus instructis. Perfecit
inceptum castrorum opus Domitius parte copiarum pro vallo
constituta.

38 Proximā nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de
Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit
Caesarem magno in periculo versari flagitarique ab Domitio
ut quam primum Caesari subsidia mitteret propiusque ipse
2 Alexandream per Syriam accederet. Qua cognita re Phar-
naces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset, cum
3 discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido,
qua facillimum accessum et aequissimum ad dimicandum
nostris videbat, fossas duas derectas non ita magno medio
intervallo relicto IIII pedum altitudinis in eum locum
deduxit quo longius constituerat suam non producere aciem.
4 Inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem
omnem ab lateribus extra fossam collocabat; qui neque
aliter utilis esse poterat et multum numero anteibat nostrum
equitatum.

39 Domitius autem, cum Caesaris magis periculo quam suo
commoveretur neque se tuto discessurum arbitraretur, si con-
diciones quas reiecerat rursus appeteret aut †sine causa†
discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit;
2 XXXVI. legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in
sinistro, Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus
tamen angustissimum intervallum frontis reliquit reliquis
cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie in-
structa processum est ad dimicandum.

40 Signo sub idem tempus ab utroque dato concurritur:
acriter varieque pugnatur. Nam XXXVI. legio, cum extra
fossam in equites regis impetum fecisset, adeo secundum

5 constituta *Nipperdey*: instituta *X* 23 si negatis *Hoffmann*
28 in subsidiis *cod. Norvic.*: in insidiis *D′L′*: insidiis *T*

proelium fecit ut moenibus oppidi succederet fossamque
transiret aversosque hostis aggrederetur. At Pontica ex 2
altera parte legio, cum paulum aversa hostibus cessisset,
fossam autem circumire †acies secundo† conata esset, ut
aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossae
confixa et oppressa est. Deiotari vero legiones vix impetum
sustinuerunt. Ita victrices regiae copiae cornu suo dextro 3
mediaque acie converterunt se ad XXXVI. legionem. Quae
tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis
hostium circumdata praesentissimo animo pugnans in orbem
se recepit ad radices montium; quo Pharnaces insequi
propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione paene 4
tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta XXXVI.
legio in loca se superiora contulit non amplius CCL desi-
deratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque inlustres viri 5
non nulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Do-
mitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit itineribus-
que tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

Pharnaces rebus secundis elatus, cum de Caesare ea quae **41**
optabat speraret, Pontum omnibus copiis occupavit ibique
et victor et crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam
feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona
civium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia con- 2
stituit in eos qui aliquam formae atque aetatis commenda-
tionem habebant ea quae morte essent miseriora, Pontum-
que nullo defendente paternum regnum glorians se recepisse
obtinebat.

Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, **42**
quae provincia superioribus mensibus retenta non tantum
sine ignominia sed etiam cum laude erat. Namque eo 2
missus aestate cum duabus legionibus Q. Cornificius,
Caesaris quaestor, pro praetore, quamquam erat provincia

4 acies secundo *X*: ac transcendere *Nipperdey*: ab acie secunda *coni. Hoffmann*: acies *del. Scaliger* 14 legio *U*: *om. cett.*

minime copiosa ad exercitus alendos et finitimo bello ac
dissensionibus confecta et vastata, tamen prudentia ac dili-
gentia sua, quod magnam curam suscipiebat ne quo temere
3 progrederetur, et recepit et defendit. Namque et castella
complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos
impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum,
expugnavit eaque praeda milites donavit, quae etsi erat
tenuis, tamen in tanta provinciae desperatione erat grata,
praesertim virtute parta, et cum Octavius ex fuga Pharsalici
proeli magna classe in illum se sinum contulisset, paucis
navibus Iadertinorum, quorum semper in rem publicam
singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus
erat potitus, ut vel classe dimicare posset adiunctis captivis
4 navibus sociorum. Cum diversissima parte orbis terrarum
Cn. Pompeium Caesar victor sequeretur complurisque adver-
sarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem se
reliquiis ex fuga collectis contulisse audiret, litteras ad
Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quae nuper
erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum coniunctisque
copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae
inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse
5 posset, in Macedoniam legiones adduceret. Omnem enim
illam partem regionemque vivo Cn. Pompeio bellum instau-
raturam esse credebat.

43 Gabinius ut in Illyricum venit hiberno tempore anni ac difficili sive copiosiorem provinciam existimans sive multum fortunae victoris Caesaris tribuens sive virtute et scientia sua confisus, qua saepe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu ausuque suo gesserat, neque provinciae facultatibus sublevabatur, quae partim erat exinanita partim infidelis, neque navibus intercluso mari tempestatibus com-

9 parta *L manu recentissima*: parte *X* 17 reliquiis] reliquis *X* contulisse λ: compulisse *X* 29 ausu *D'L'*: ausio *T*: auspicio *Lipsius*

meatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus
non ut volebat sed ut necesse erat bellum gerebat. Ita 2
cum durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut
oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda accipiebat
adeoque est a barbaris contemptus ut Salonam se recipiens
in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fide-
lissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo 3
proelio duobus milibus militum amplius amissis, centurio-
nibus XXXVIII, tribunis IIII, cum reliquis copiis Salonam se
recepit summaque ibi difficultate rerum omnium pressus
paucis mensibus morbo periit. Cuius et infelicitas vivi et 4
subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciae
potiendae; quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna,
quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornifici et
virtus Vatini versari passa non est.

Vatinius Brundisi cum esset, cognitis rebus quae gestae **44**
erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornifici ad auxilium
provinciae ferendum evocaretur et M. Octavium audiret cum
barbaris foedera percussisse compluribusque locis nostrorum
militum oppugnare praesidia partim classe per se partim
pedestribus copiis per barbaros, etsi gravi valetudine adfectus
vix corporis viribus animum sequebatur, tamen virtute vicit
incommodum naturae difficultatesque et hiemis et subitae
praeparationis. Nam cum ipse paucas in portu navis longas 2
haberet, litteras in Achaiam ad Q. Calenum misit, uti sibi
classem mitteret. Quod cum tardius fieret quam periculum 3
nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavi non
poterant, navibus actuariis, quarum numerus erat satis
magnus, magnitudo nequaquam satis iusta ad proeliandum,
rostra imposuit. His adiunctis navibus longis et numero 4

1 supportari *X*: supportare *Nipperdey* 4 crebra *LΔδ* 17 Illyrico *Stephanus*: Illyricum *X* 29 magnitudo nequaquam *Larsen*: magnitudine quamquam *T′*: magnitudine quaquam non *D*: magnitudine quamquam non *U*: magnitudine *E* 30 His adiunctis *Vascosanus*: Has adiunctas *X*

classis aucto militibus veteranis impositis, quorum magnam
copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum
relicti erant Brundisi, cum exercitus in Graeciam transportaretur,
profectus est in Illyricum maritimasque non nullas
civitates, quae defecerant Octavioque se tradiderant, partim
recipiebat, partim remanentis in suo consilio praetervehebatur
nec sibi ullius rei moram necessitatemque iniungebat
quin quam celerrime posset ipsum Octavium persequeretur.
5 Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum
erat praesidium, adventu suo discedere ab oppugnatione
coegit praesidiumque nostrum recepit.

45 Octavius cum Vatinium classem magna ex parte confectam
ex naviculis actuariis habere cognosset, confisus sua classe
substitit ad insulam Tauridem; qua regione Vatinius insequens
navigabat, non quo Octavium ibi restitisse sciret, sed
2 quod eum longius progressum insequi decreverat. Cum
propius Tauridem accessisset distensis suis navibus, quod et
tempestas erat turbulenta et nulla suspicio hostis, repente
adversam ad se venientem navem antemnis ad medium
malum demissis instructam propugnatoribus animum ad-
3 vertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci demittique
antemnas iubet et milites armari et vexillo sublato, quo
pugnandi dabat signum, quae primae naves subsequebantur
4 idem ut facerent significabat. Parabant se Vatiniani repente
oppressi; parati deinceps Octaviani ex portu procedebant.
Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana,
paratior militum animis Vatiniana.

46 Vatinius cum animum adverteret neque navium se magnitudine
neque numero parem esse fortuitae dimicationi,
fortunae rem committere maluit. Itaque primus sua quinqueremi
in quadriremem ipsius Octavi impetum fecit.

15 quo *DT'*: quod *EL'* 17 distensis *D'L'*: distersis *T'*: dispersis *Nipperdey* 21 dimittique *X* 25 parati *om. D'* 27 animis *X*: magis *E* 29 fortuitae *om. T*: futurae *edd.* 30 noluit *T*

Celerrime fortissimeque contra illo remigante naves adversae 2
rostris concurrerunt adeo vehementer ut navis Octaviana
rostro discusso ligno contineretur. Committitur acriter 3
reliquis locis proelium concurriturque ad duces maxime:
nam cum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus
in angusto mari proelium factum est. Quantoque coniunctis 4
magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores
erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex suis navibus in
hostium navis transilire non dubitabant et dimicatione
aequata longe superiores virtute rem feliciter gerebant.
Deprimitur ipsius Octavi quadriremis, multae praeterea 5
capiuntur aut rostris perforatae merguntur; propugnatores
Octaviani partim in navibus iugulantur, partim in mare
praecipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in 6
quam plures cum confugerent, depressa scapha vulneratus
tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, cum 7
proelium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit.
Sequuntur hunc suae naves non nullae, quas casus ab illo
periculo vindicarat.

At Vatinius re bene gesta receptui cecinit suisque omnibus **47**
incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu
classis Octavi ad dimicandum processerat. Capit ex eo 2
proelio penterem unam, triremis duas, dicrotas VIII complu-
risque remiges Octavianos posteroque ibi die, dum suas
captivasque navis reficeret, consumpto post diem tertium
contendit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga
credebat Octavium. † Erat in eum † nobilissimum regionum 3
earum oppidum coniunctissimumque Octavio. Quo ut 4
venit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt, comperitque
ipsum Octavium parvis paucisque navigiis vento secundo
regionem Graeciae petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam

23 penterem *Stephanus*: penteremem *X* 25 consumpto *codd. Petav.*, *Norvic.*: *om. X* 27 Erat in eum *DU'T'*: Erat in eã *E*: erat in ea *LλΔδ*: Ratineum *Larsen*

5 caperet. Ita brevi spatio re praeclarissime gesta, provincia
recepta et Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo
toto sinu expulsa victor se Brundisium incolumi exercitu et
classe recepit.

48 Eis autem temporibus quibus Caesar ad Dyrrachium
Pompeium obsidebat et Palaepharsali rem feliciter gerebat
Alexandreaeque cum periculo magno tum etiam maiore
periculi fama dimicabat, Q. Cassius Longinus, in Hispania
pro praetore provinciae ulterioris obtinendae causa relictus,
sive consuetudine naturae suae sive odio quod in illam
provinciam susceperat quaestor ex insidiis ibi vulneratus,
magnas odi sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia
sua, cum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel
multis signis et testimoniis eorum qui difficulter odia
dissimulabant animum advertere poterat, et compensare
2 offensionem provinciae exercitus amore cupiebat. Itaque,
cum primum in unum locum exercitum conduxit, sestertios
centenos militibus est pollicitus, nec multo post, cum in
Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium
expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique im-
perator esset appellatus, sestertiis centenis milites donavit.
3 Multa praeterea et magna praemia singulis concedebat;
quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem,
paulatim tamen et occulte militarem disciplinam severita-
temque minuebant.

49 Cassius legionibus in hiberna dispositis ad ius dicendum
Cordubam se recepit contractumque in ea aes alienum
gravissimis oneribus provinciae constituit exsolvere: et ut
largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis
2 speciosam plura largitori quaerebantur. Pecuniae locuple-
tibus imperabantur, quas Longinus sibi expensas ferri non

1 brevissimo *T* 12 quod vel *edd.*: quo vel *X* 18 post cum *edd.*: postquam *X* 19 Medobregam *X* 20 Medobrigenses *X* 25 minuebant *ed. pr.*: minuebat *X* 27 in ea *X*: antea *Madvig*

tantum patiebatur sed etiam cogebat, in gregem locupletium
simultatium causa tenues coiciebantur, neque ullum genus
quaestus aut magni et evidentis aut minimi et sordidi prae-
termittebatur quo domus et tribunal imperatoris vacaret.
Nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin 3
aut vadimonio teneretur aut in reos referretur. Ita magna
etiam sollicitudo periculorum ad iacturas et detrimenta rei
familiaris adiungebatur.

Quibus de causis accidit ut, cum Longinus imperator **50**
eadem faceret quae fecerat quaestor, similia rursus de
morte eius provinciales consilia inirent. Horum odium 2
confirmabant non nulli familiares eius qui, cum in illa
societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum
cuius nomine peccabant, sibique quod rapuerant acceptum
referebant, quod interciderat aut erat interpellatum Cassio
assignabant. Quintam legionem novam conscribit. Augetur 3
odium et ex ipso dilectu et sumptu additae legionis. Com-
plentur equitum III milia maximisque ornantur impensis:
nec provinciae datur ulla requies.

Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exer- **51**
citum traiceret perque Mauretaniam ad finis Numidiae
perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia
maioraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis 2
insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provin-
ciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas.
Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones arces- 3
sendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat nego-
tium ut frumentum navesque C praepararentur pecuniaeque
describerentur atque imperarentur, ne qua res cum redisset
moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: 4

1 locupletum *L* 2 simultatium *DLUT'*: simultantium *F*: simulationis *Schneider* causa *DT'*: causae *L'* 5 quin *D*: qui *β* modo] domo *E* 23 maturaque *DT'*: matureque *E* 24 voluptate *Aldus*: voluntate *X* 29 discriberentur *F*

non enim labor aut vigilantia cupienti praesertim aliquid Cassio deerat.

52 Exercitu coacto in unum locum castris ad Cordubam positis pro contione militibus exponit quas res Caesaris iussu gerere deberet, polliceturque eis, cum in Mauretaniam traiecisset, sestertios *centenos* se daturum; quintam fore in
2 Hispania legionem. Ex contione se Cordubam recepit eoque ipso die tempore postmeridiano, cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo cliens L. Racili libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei tradit, deinde post Racilium—nam is latus Cassi tegebat—, quasi responsum peteret, celeriter dato loco cum se insinuasset, sinistra
3 corripit aversum dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato fit a coniuratis impetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio traicit lictorem; hoc interfecto
4 Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mercello simili confidentia Flaccum, municipem suum, adiuvant: erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat iacentemque levibus sauciat plagis.

53 Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim Berones complurisque evocatos cum telis secum habere
2 consuerat. A quibus ceteri intercluduntur qui ad caedem faciendam subsequebantur; quo in numero fuit Calpurnius
3 Salvianus et Manilius Tusculus. Minucius inter saxa quae iacebant in itinere fugiens opprimitur et relato domum Cassio ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret confectusne
4 Cassius esset. L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit

6 sestercios *DU'V*: centenos *add. edd.*: sestertia centum *cod. Petav.*: sestertia *EL*²Δδ: sestertiorum *T* 9 racili bellum *V* 10 tradit *DUL*²: tradidit *L*¹*T* 13 aversum *Oudendorp*: versum *D'FT*: verso *LU*: usum *V* 14 universus *T'* 16 Mercello *Huebner*: Mergelio *D*: Mergerio *E*: Mergilio β 25 Tusculus *L'T*: Tisculus *D'*: Tuculus *V* 26 iaciebant *D'* 29 L. *cod. Petav.*, Δ *intra versus*: *om. X*

laetus in castra militibusque vernaculis et secundae legionis,
quibus odio sciebat praecipue Cassium esse, gratulatur;
tollitur a multitudine in tribunal, praetor appellatur. Nemo 5
enim aut in provincia natus, ut vernaculae legionis milites,
aut diuturnitate iam factus provincialis, quo in numero erat
secunda legio, non cum omni provincia consenserat in odio
Cassi: nam legionem XXX. et XXI. paucis mensibus in Italia
scriptas Caesar attribuerat Longino, quinta legio nuper ibi
erat confecta.

Interim nuntiatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuntio **54**
dolore magis permotus quam animo perturbatus reficit se
celeriter et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita 2
XXX. legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum
imperatori suo. Facit hoc idem XXI. Subsequitur has V. 3
Cum duae legiones reliquae essent in castris, secundani,
veriti ne soli relinquerentur atque ex eo quid sensissent
iudicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in
sententia legio vernacula nec ullo timore de gradu deiecta
est.

Cassius eos qui nominati erant conscii caedis iubet **55**
comprehendi; †legiones v in castra remittit cohortibus
XXX retentis.† Indicio Minuci cognoscit L. Racilium et 2
L. Laterensem et Annium Scapulam, maximae dignitatis
et gratiae provincialem hominem sibique tam familiarem
quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse coniura-
tione, nec diu moratur dolorem suum quin eos interfici
iubeat. Minucium libertis tradit excruciandum, item Cal- 3
purnium Salvianum, qui profitetur indicium coniuratorum-
que numerum auget, vere, ut quidam existimant, ut non

1 militibusque *L* Δ: a militibusque *X* 4 ut *Nipperdey*: aut *X* 7 legionem *DL'V*: legiones *ET* 17 iudicaretur λΔ: indicaretur β: indicaret *D'* 21 legiones *D'LFV*: legioñ *T*: legionem *U* legiones in castra remittit quinque cohortibus tricesimae retentis *coni. Kuebler*: legionem v. in castra remittit cohortibus xxx retentis *edd. vett.* 28 indicium *ed. pr.*: indictum *X*

4 nulli queruntur, coactus. Isdem cruciatibus adfectus L.
Mercello . . . Squillus nominat pluris; quos Cassius inter-
5 fici iubet exceptis eis qui se pecunia redemerunt. Nam
palam HS LX cum Calpurnio paciscitur et cum Q. Sestio L.
Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum
vitae dolorque vulnerum pecuniae remissus crudelitatem
cum avaritia certasse significabat.

56 Aliquot post diebus litteras a Caesare missas accipit,
quibus cognoscit Pompeium in acie victum amissis copiis
2 fugisse. Qua re cognita mixtam dolore voluptatem capie-
bat: victoriae nuntius laetitiam exprimebat, confectum bel-
lum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius
3 animus utrum nihil timere an omnia licere mallet. Sanatis
vulneribus arcessit omnis qui sibi pecunias expensas tule-
rant, acceptasque eas iubet referri; quibus parum videbatur
4 imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Equitum
autem Romanorum dilectum instituit; quos ex omnibus
conventibus coloniisque conscriptos transmarina militia per-
territos ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc
5 fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus con-
fectis totum exercitum lustrat; legiones quas in Africam
6 ducturus erat et auxilia mittit ad traiectum. Ipse classem
quam parabat ut inspiceret, Hispalim accedit ibique mora-
tur, propterea quod edictum tota provincia proposuerat,
quibus pecunias imperasset neque contulissent, se adirent.
Quae evocatio vehementer omnis turbavit.

57 Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in
legione vernacula fuerat, nuntiat eam a legione XXX., quam
Q. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Ilipam

1 Idem *D'T'* 2 Mercelio *DL'T*: Mercellio *V*: Mergelio *E*: *post* Mercello *lacunam indic. Nipperdey* Squillus *del. Dinter* 4 HS LX *Glandorp*: s̃hi x *D'L'T*: *om. V relicto spatio* 5 Qui *X*: Quod *Schneider* 12 *post* licentiam *add.* superiorum *Fleischer* 13 animus *D'L'V*: animis *T*: animi *Scaliger* 21 totum $\Delta^2\delta$: notum *D'LUT'*: novum *F* 25 *ante* quibus *add.* ut *L'* 28 eam a *Iurin*: fama *X* legionem *EF* 29 Ilipam *Glandorp*: Leptim *X*

castra haberet, seditione facta centurionibus aliquot occisis
qui signa tolli non patiebantur, discessisse et ad secundam
legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur.
Cognita re noctu cum v cohortibus unetvicesimanorum 2
egreditur, mane pervenit † noctu †. Ibi eum diem, ut quid
ageretur perspiceret, moratus Carmonem contendit. Hic, 3
cum legio xxx. et xxi. et cohortes IIII ex v. legione totus-
que convenisset equitatus, audit IIII cohortis a vernaculis
oppressas ad Obuculam cum his ad secundam pervenisse
legionem omnisque ibi se coniunxisse et T. Thorium Italicen-
sem ducem delegisse. Celeriter habito consilio M. Marcellum 4
quaestorem Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cas-
sium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur 5
conventum Cordubensem ab eo defecisse Marcellumque aut
voluntate aut necessitate adductum — namque id varie nun-
tiabatur — consentire cum Cordubensibus; duas cohortis
legionis v., quae fuerant Cordubae in praesidio, idem facere.
Cassius his rebus incensus movet castra et postero die 6
Segoviam ad flumen Singiliense venit. Ibi habita contione
militum temptat animos; quos cognoscit non sua sed
Caesaris absentis causa sibi fidissimos esse nullumque peri-
culum deprecaturos, dum per eos Caesari provincia resti-
tueretur.

Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit **58**
ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque
natura videretur, simul ut contra Q. Cassium, qui Caesaris
nomine maioribus viribus uti videbatur, aeque potentem
opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam reciperare
velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio 2

3 deducebatur *T* 4 unetvicesimanorum *Lipsius*: undevicesimanorum *X* 5 noctu *X*: *om. E*: Naevam *Schneider* 6 Carmonem *Nipperdey*: Carbonem *X* 10 legionem *om.* β T. Thorium *edd.*: T. Torium *D′*: intorium β 11 M. Marcellum quaestorem *Forchhammer*: Marcellumque *X* 15 adductum *Oudendorp*: abductum *X* namque *om. D′* 19 Segoniam *T* Singiliense *Nipperdey*: Siciliense *X* 24 Thorius *X* veterem *D′T*: veteranas λ

Caesaris et amore Pompei, cuius nomen multum poterat
apud eas legiones quas M. Varro obtinuerat. Sed id qua
mente, communis erat coniectura : certe hoc prae se Thorius
3 ferebat ; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompei nomen in
4 scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus
obviam prodit, neque tantum virorum sed etiam matrum
familias ac praetextatorum, deprecaturque ne hostili adventu
Cordubam diriperent : nam se contra Cassium consentire
cum omnibus ; contra Caesarem ne facere cogerentur orare.

59 Tantae multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus cum videret ad Cassium persequendum nihil opus
esse Cn. Pompei nomine et memoria tamque omnibus
Caesarianis quam Pompeianis Longinum esse in odio neque
se conventum neque M. Marcellum contra Caesaris causam
posse perducere, nomen Pompei ex scutis detraxerunt,
Marcellum, qui se Caesaris causam defensurum profitebatur,
ducem asciverunt praetoremque appellarunt et conventum
2 sibi adiunxerunt castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius
eo biduo circiter IIII milia passuum a Corduba citra flumen
Baetim in oppidi conspectu loco excelso facit castra ; litteras
ad regem Bogudem in Mauretaniam et *ad* M. Lepidum
proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi
provinciaeque Caesaris causa quam primum veniret. Ipse
hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit.

60 Cuius rei deformitate atque indignitate legiones quae
Marcellum sibi ducem ceperant ad eum concurrerunt, ut in
aciem educerentur orant, priusque confligendi sibi potestas
fieret quam cum tanta contumelia nobilissimae carissimaeque
possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro
2 flammaque consumerentur. Marcellus cum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad
eundem Caesarem esset redundaturum neque suae potestatis

3 Thorius *X* 21 Boguden *U* ad *ante* M. Lepidum *add. ed. pr.*
27 orant *om.* *β*

esset, legiones Baetim traducit aciemque instruit. Cum 3
Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse loco
superiore videret, causa interposita, quod is in aequum non
descenderet, Marcellus militibus persuadet ut se recipiant
in castra. Itaque copias reducere coepit. Cassius, quo 4
bono valebat Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus
equitatu legionarios se recipientis compluris novissimos in
fluminis ripis interfecit. Cum hoc detrimento quid trans- 5
itus fluminis viti difficultatisque haberet cognitum esset,
Marcellus castra Baetim transfert, crebroque uterque legiones
in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum
difficultates.

Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus; habebat **61**
enim veteranas multisque proeliis expertas legiones. Cas-
sius fidei magis quam virtuti legionum confidebat. Itaque, 2
cum castra castris collata essent et Marcellus locum idoneum
castello cepisset quo prohibere aqua Cassianos posset,
Longinus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur
in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris
proficiscitur celerique itinere Uliam contendit, quod sibi
fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit 3
moenibus castra ut et loci natura—namque Ulia in edito
monte posita est—et ipsa munitione urbis undique ab
oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur et 4
quam proxime potest Uliam castra castris confert loco-
rumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat,
necessitate est deductus ut neque confligeret—cuius si rei
facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat—neque
vagari Cassium latius pateretur, ne plures civitates ea pate-
rentur quae passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis 5

3 videret $D'\Delta^2\delta$: *om.* β 9 difficultatisque *EL* : difficultatesque *cett.* 16 collata *Stephanus* : collocata *X* 20 Uliam *Ciacconius* : Ullam *X sic semper* 22 ut et *Aldus* : ut est *X* 23 et ipsa *Aldus* : ut ipsa *X* 27 deductus *Nipperdey* : eductus *EL'* : edoctus *DT'*

collocatis operibusque in circuitu oppidi continuatis Uliam
6 Cassiumque munitionibus clausit. Quae prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit; quem magno sibi usu fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur, magno autem fore impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

62 Paucis diebus Q. Cassi litteris acceptis rex Bogus cum copiis venit adiungitque ei legioni quam secum adduxerat
2 compluris cohortis auxiliarias Hispanorum. Namque ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania non nullae civitates rebus Cassi studebant,
3 plures Marcellum fovebant. Accedit cum copiis Bogus ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter, crebroque id accidit fortuna saepe ad utrumque victoriam transferente; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

63 Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis XXXV magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum venit ea mente Uliam, ut sine ullo studio con-
2 tentiones Cassi Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert; Cassius contra suis se tenet praesidiis, sive eo quod plus sibi iuris deberi quam Marcello existimabat, sive eo quod ne praeoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii verebatur.
3 Ponit ad Uliam castra Lepidus neque habet a Marcello quicquam divisi. Ne pugnetur interdicit; ad exeundum
4 Cassium invitat fidemque suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius quid sibi faciendum quidve Lepido esset credendum, neque ullum exitum consili sui reperiret si permaneret in sententia, postulat uti munitiones disi-

4 magno *Oudendorp*: m. *D'*: *om.* *β* usui *β* 9 legioni *Iurin*: legionem *X* 10 complures *Iurin*: compluresque *X* auxiliariis *β* 13 complures *LΔ* Marcello favebant *L'* Bogas *D*

cerentur sibique liber exitus daretur. Non tantum indutiis 5
factis sed prope iam *pace* constituta opera *cum* compla-
narent custodiaeque munitionum essent deductae, auxilia
regis in id castellum Marcelli quod proximum erat regis
castris, neque opinantibus omnibus—si tamen in omnibus
fuit Cassius: nam de huius conscientia dubitabatur—, im-
petum fecerunt complurisque ibi milites oppresserunt. Quod 6
nisi celeriter indignatione et auxilio Lepidi proelium esset
diremptum, maior calamitas esset accepta.

Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum **64**
Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque
Cordubam cum suis, Cassius proficiscitur Carmonem. Sub 2
idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam
venit. De cuius adventu ut cognovit Cassius, legiones quas
secum habuerat equitatumque in hiberna distribuit; ipse
omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit
ibique adverso tempore navigandi navis conscendit, ut ipse
praedicabat, ne se Lepido et Trebonio et Marcello com-
mitteret, ut amici eius dictitabant, ne per eam provinciam
minore cum dignitate iter faceret cuius magna pars ab eo
defecerat, ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis
rapinis confecta in potestatem cuiusquam veniret. Progressus 3
secunda ut hiberna tempestate cum in Hiberum flumen
noctis vitandae causa se contulisset, inde paulo vehemen-
tiore tempestate, nihilo periculosius se navigaturum credens,
profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in
ipsis faucibus, cum neque flectere navem propter vim
fluminis neque directam tantis fluctibus tenere posset,
demersa nave periit.

Cum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset atque ab eis **65**
qui Roma venerant ad eum cognosceret litterisque urbanis

2 pace *add. Nipperdey* cum *add. Aldus* 12 Carmonem *Huebner*: Narbonem *D'LFV*: Narbonam *UT* 14 venit *om.* β
28 directam *LV*: indirectam *D*: in directum *E*: derectam *UT*

animadverteret multa Romae male et inutiliter administrari neque ullam partem rei publicae satis commode geri, quod et contentionibus tribuniciis perniciosae seditiones orirentur et ambitione atque indulgentia tribunorum militum et qui legionibus praeerant multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae severitatisque essent, eaque omnia flagitare adventum suum videret, tamen praeferendum existimabat, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent,
2 externorum hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae provinciae nullo bello premebantur; in Bithynia ac Ponto
3 plus oneris videbat sibi impendere. Non excessisse enim Ponto Pharnacen audiebat neque excessurum putabat, cum secundo proelio vehementer esset inflatus quod contra Do-
4 mitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus quae maiore sunt dignitate, praemia bene meritis et viritim et publice tribuit, de controversiis veteribus cognoscit ac statuit; reges, tyrannos, dynastas provinciae finitimos, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem condicionibus impositis provinciae tuendae ac defendendae dimittit et sibi et populo Romano amicissimos.

66 Paucis diebus in ea provincia consumptis Sextum Caesarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriaeque praeficit; ipse eadem classe qua venerat proficiscitur in Cili-
2 ciam. Cuius provinciae civitates omnis evocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciae nobilissimum fortissi-
3 mumque est. Ibi rebus omnibus provinciae et finitimarum civitatium constitutis cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur, magnisque itineribus per

3 orirentur *D'FV*: orerentur *LUT* 8 existimavit β 19 privatim *Schneider* 20 finitimos *Oudendorp*: finitimosque *X* 25 legionibus *X*: legioni *Domaszewski* 30 civitatum *LT'*

Cappadociam confectis biduum Mazacae commoratus Co-
mana venit, vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia
Bellonae templum, quod tanta religione colitur ut sacerdos
eius deae maiestate, imperio, potentia secundus a rege con-
sensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lyco- 4
medi Bithyno adiudicavit, qui regio Cappadocum genere
ortus iure minime dubio, vetustate tamen propter adversam
fortunam maiorum suorum mutationemque generis inter-
misso sacerdotium id repetebat. Fratri autem Ariobarzanis 5
Ariarathi, cum bene meritus uterque eorum de re publica
esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret aut heres
regni terreret †Ariobarzani attribuit qui sub eius imperio
ac dicione esset†. Ipse iter inceptum simili velocitate con-
ficere coepit.

Cum propius Pontum finisque Gallograeciae accessisset, **67**
Deiotarus, tetrarches Gallograeciae tum quidem paene
totius, quod ei neque legibus neque moribus concessum
esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex
Armeniae minoris ab senatu appellatus, depositis regiis
insignibus neque tantum privato vestitu sed etiam reorum
habitu supplex ad Caesarem venit oratum ut sibi igno-
sceret, quod in ea parte positus terrarum quae nulla prae-
sidia Caesaris habuisset exercitibus imperiisque *coactus* in
Cn. Pompei castris fuisset: neque enim se debuisse iudicem 2
esse controversiarum populi Romani, sed parere praesen-
tibus imperiis.

Contra quem Caesar, cum plurima sua commemorasset **68**
officia quae consul ei decretis publicis tribuisset, cumque
defensionem eius nullam posse excusationem eius impru-

2 venit $\Delta^2\delta$: *om.* *X* 4 maiestate '*ex nullo nominatim affertur*' *Dübner*: magis *X* 7 propter . . . generis *post* tamen *transp.* *Cornelissen*: *post* ortus *habent libri* 12 *post* terreret *add.* Ariobarzanen, partem Armeniae minoris concessit, eumque *Nipperdey* Ariobarzani *X*: Ariobarzanen *Iurin*, *Hoffmann*, *qui* esset *in* essent *mutat* 19 regiis EF^2: regibus *V*: regis *cett.* 20 tantum $E\Delta\delta$: tanto *X* 23 coactus *add.* *Glandorp*

dentiae recipere coarguisset, quod homo tantae prudentiae
ac diligentiae scire potuisset quis urbem Italiamque teneret,
ubi senatus populusque Romanus, ubi res publica esset, quis
denique post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset,
tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis,
veteri hospitio atque amicitiae, dignitati aetatique hominis,
precibus eorum qui frequentes concurrissent hospites atque
amici Deiotari ad deprecandum, de controversiis tetrar-
charum postea se cogniturum esse dixit, regium vestitum
2 ei restituit. Legionem autem eam quam ex genere civium
suorum Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam
habebat equitatumque omnem ab bellum gerendum addu-
cere iussit.

69 Cum in Pontum venisset copiasque omnis in unum locum
coegisset, quae numero atque exercitatione bellorum medio-
cres erant—excepta enim legione sexta, quam secum
abduxerat Alexandrea veteranam multis laboribus periculis-
que functam multisque militibus partim difficultate itinerum
ac navigationum partim crebritate bellorum adeo deminutam,
ut minus mille hominibus in ea esset, reliquae erant tres
legiones, una Deiotari, duae quae in eo proelio quod Cn.
2 Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus fuerant—, legati
a Pharnace missi Caesarem adeunt atque imprimis depre-
cantur ne eius adventus hostilis esset : facturum enim omnia
3 Pharnacen quae imperata essent. Maximeque commemo-
rabant nulla Pharnacen auxilia contra Caesarem Pompeio
dare voluisse, cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satis-
fecisset.

70 Caesar respondit se fore aequissimum Pharnaci, si quae
2 polliceretur repraesentaturus esset. Monuit autem, ut
solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obice-
rent aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia

4 denique *Nipperdey* : deinde *X* 11 armatura *Cuiacius* : matura *T* : natura *D'L'* 17 adduxerat *T* 20 mille $\Delta^2\delta$: cum *X*

Pompeio non misissent. Nam se neque libentius facere 3
quicquam quam supplicibus ignoscere neque provinciarum
publicas iniurias condonare eis posse qui [non] fuissent in
se officiosi. Quin id ipsum quod commemorarent officium 4
fuisse utilius Pharnaci, qui providisset ne vinceretur, quam
sibi, cui di immortales victoriam tribuissent. Itaque se 5
magnas et gravis iniurias civium Romanorum qui in Ponto
negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset,
concedere Pharnaci. Nam neque interfectis amissam vitam 6
neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem
supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto 7
vero decederet confestim familiasque publicanorum remitteret
ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis quae penes
eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera ac 8
dona quae bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere
consuessent. Miserat enim [ei] Pharnaces coronam auream.
His responsis datis legatos remisit.

At Pharnaces liberaliter omnia pollicitus, cum festinantem **71**
ac praecurrentem Caesarem speraret libentius etiam credi-
turum suis promissis quam res pateretur, quo celerius
honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur—
nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad urbem
Caesarem revocari—, lentius agere, decedendi diem postulare
longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari coepit.
Caesar cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus 2
natura facere consueverat tunc necessitate fecit adductus, ut
celerius omnium opinione manum consereret.

Zela est oppidum in Ponto positum, ipsum ut in plano **72**
loco satis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu
factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circum- 2
positi sunt huic oppido magni multique intercisi vallibus

3 non *seclusit Vascosanus* 4 Quin *Nipperdey*: quam *X*: quamquam *Dinter* 14 Si] Si bene *E*: Id si *Schneider* 16 ei *om. D'T* 18 liberaliter omnia β: omnia legaliter *D* 28 positu ipso *Aldus* 31 huic *L*$\Delta\delta$: hoc *cett.* multisque *Schneider*

colles; quorum editissimus unus, qui propter victoriam
Mithridatis et infelicitatem Triari detrimentumque exercitus
nostri magnam in illis partibus habet nobilitatem, superio-
ribus locis atque itineribus paene coniunctus *est* oppido nec
3 multo longius milibus passuum III abest ab Zela. Hunc
locum Pharnaces veteribus paternorum felicium castrorum
refectis operibus copiis suis omnibus occupavit.

73 Caesar cum ab hoste milia passuum v castra posuisset
videretque eas vallis quibus regia castra munirentur eodem
intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes
priores non cepissent quae multo erant propiora regis
2 castris, aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo
celeriter collato proxima nocte vigilia quarta legionibus
omnibus expeditis impedimentisque in castris relictis prima
luce neque opinantibus hostibus eum ipsum locum cepit,
in quo Mithridates secundum proelium adversus Triarium
3 fecerat. Huc omnem comportatum aggerem ex castris
servitia †agerentur† iussit, ne quis ab opere miles discederet,
cum spatio non amplius passuum mille intercisa vallis castra
hostium divideret ab opere incepto Caesaris castrorum.

74 Pharnaces, cum id repente prima luce animadvertisset,
copias suas omnis pro castris instruxit. Quas interposita
tanta locorum iniquitate consuetudine magis pervulgata
militari credebat instrui Caesar vel ad opus suum tardandum,
quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiae
fiduciae, ne munitione magis quam manu defendere locum
2 Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est quo minus
prima acie pro vallo instructa reliqua pars exercitus opus
3 faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate sive

3 *Verba* magnam in illis partibus habet nobilitatem *suo loco reddidit Vielhaber*, *post vocem* oppido *habet E*, *post vocem* itineribus *cett.* 4 est *add. Vielhaber* *locum alii aliter corruptum censent* 11 non *om. DT'* 17 Huc *T'*: Hoc *D'L'* ex] et ut *E* 18 agerentur *X*: agerent *cod. Petav.*: aggeri *Kuebler qui* per *ante* servitia *add.* 19 mille δ: *om. X*

auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum
postea audiebamus, sive paucitate nostrorum qui in armis
erant comperta, cum more operis cotidiani magnam illam
servorum multitudinem quae aggerem portabat militum
esse credidisset, sive etiam fiducia veterani exercitus sui,
quem bis et vicies in acie conflixisse et vicisse legati eius
gloriabantur, simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum
a se Domitio duce sciebat, inito consilio dimicandi de-
scendere praerupta valle coepit. Cuius aliquamdiu Caesar 4
irridebat inanem ostentationem et eo loco militum coarta-
tionem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset:
cum interim Pharnaces eodem gradu quo in praeruptam
descenderat vallem ascendere adversus arduum collem
instructis copiis coepit.

Caesar incredibili eius vel temeritate vel fiducia com- 75
motus neque opinans imparatusque oppressus eodem tem-
pore milites ab opere revocat, arma capere iubet, legiones
opponit aciemque instruit; cuius rei subita trepidatio
magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus in- 2
structis falcatae regiae quadrigae permixtos milites pertur-
bant; quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur.
Insequitur has acies hostium, et clamore sublato confligitur 3
multum adiuvante natura loci, plurimum deorum immorta-
lium benignitate; qui cum omnibus casibus bellicis intersunt,
tum praecipue eis quibus nihil ratione potuit administrari.

Magno atque acri proelio comminus facto dextro cornu, 76
quo veterana legio sexta erat collocata, initium victoriae
natum est. Ab ea parte cum in proclive detruderentur

5 veterani *Stephanus*: veterana *X* 6 quem bis et vicies] quem XXII *D′T′*: quem cum legione XXII. *L*: cum legione quem XXII. *U′* 10 coartationem *Brutus*: coortationem *F*: cohortationem *cett.* 11 quem in locum] quo *E* locum *edd.*: loco *X* 12 in praeruptam *LΔ*: praeruptam in proelium *L*: in p̄lium *D′T*: in bellum *V* 17 revocat *Iurin*: vocat *X* 22 confligitur *Manutius*: confligit *X* 23 *ante* natura *videtur excidisse* nostros 24 bellicis *Stephanus*: bellis *X* 28 Ab *β*: ex *D′* in proclive *edd.*: in proclivi *D′L′*: proclivi *T′*

hostes, multo tardius, sed tamen isdem dis adiuvantibus
sinistro cornu mediaque acie totae profligantur copiae regis.
2 Quae quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter
gradu pulsae premebantur loci iniquitate. Itaque multis
militibus partim interfectis partim suorum ruina oppressis,
qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis val-
lem transgressi nihil ex loco superiore inermi proficere
3 poterant. At nostri victoria elati subire iniquum locum
munitionesque aggredi non dubitarunt. Defendentibus
autem eis cohortibus castra quas Pharnaces praesidio reli-
4 querat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta mul-
titudine omni suorum aut capta Pharnaces cum paucis
equitibus profugit; cui nisi castrorum oppugnatio facultatem
attulisset liberius profugiendi, vivus in Caesaris potestatem
adductus esset.

77 Tali victoria totiens victor Caesar incredibili est laetitia
adfectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat,
†quodque subiti periculi recordatione laetior quod †victoria
2 facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto praeda
omni regia militibus condonata postero die cum expeditis
equitibus ipse proficiscitur, legionem sextam decedere ad
praemia atque honores accipiendos in Italiam iubet, auxilia
Deiotari domum remittit, duas legiones cum Caelio Vini-
ciano in Ponto relinquit.

78 Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter facit
omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit
et statuit; iura in tetrarchas, reges, civitates distribuit.
2 Mithridaten Pergamenum, *a* quo rem feliciter celeriterque
gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum,
disciplinis etiam regiis educatum—nam eum Mithridates,
rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo parvulum
secum asportaverat in castra multosque retinuerat annos—

9 Deserentibus *Lipsius* 18 quodque (quod *E*) *X*: eoque *Kuebler* quod *secl. Dinter* 27 distribuit] disposuit *E* 28 a *add. Scaliger*

regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis
fuerat, provinciasque populi Romani a barbaris atque
inimicis regibus interposito amicissimo rege munivit. Eidem 3
tetrarchian [legibus] Gallograecorum iure gentis et cogna-
tionis adiudicavit occupatam et possessam paucis ante annis
a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est 4
quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur.
Rebus felicissime celerrimeque confectis in Italiam celerius 5
omnium opinione venit.

1 quod] quoad *Oehler*: qui *Dinter*: *ut corruptum not. Nipperdey* 3 munivit δ: munierat *X* 4 legibus *secl. Ciacconius* 6 a *E*λδ: *om. X*

C. CAESARIS BELLI ALEXANDRI EXPL. LIBER XI^{s} *D*

INDEX NOMINVM

INCERTI AVCTORIS

DE BELLO AFRICO

LIBER

CAESAR itineribus iustis confectis nullo die intermisso 1
a. d. XIIII. Kal. Ian. Lilybaeum pervenit statimque ostendit
sese navis velle conscendere, cum non amplius legionem
tironum haberet unam, equites vix DC. Tabernaculum
secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret.
Hoc eo consilio fecit ne quis sibi morae quicquam fore 2
speraret et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit 3
per id tempus ut tempestates ad navigandum idoneas non
haberet; nihilo tamen minus in navibus remiges militesque
continere et nullam praetermittere occasionem profectionis,
cum praesertim ab incolis eius provinciae nuntiarentur 4
adversariorum copiae equitatus infinitus, legiones regiae IIII,
levis armaturae magna vis, Scipionis legiones X, elephanti
CXX classesque esse complures; tamen non deterrebatur
animoque et spe confidebat. Interim in dies et naves 5
longae adaugeri et onerariae complures eodem concurrere
et legiones tironum convenire IIII, veterana legio quinta,
equitum ad II milia.

INSCRIPTIO: LIBER XII^{s}· INCIPIT · DE · BELLO · AFFRICO · *D*: Incipit Bellum Africum *V*: INCIPIT LIBER BELLI AFFRICE FELICITER *T*: belli Africi *Caesar* B. C. II. 32, *Suetonius* Div. Iul. 56: Incipit · Belli · Affricani · *L*: bello Africano *Hirtius in praefat. ad* B. G. VIII

2 XIIII] XIII *L* 7 spectaret *V* 8 id] idem *L* 10 praetermitteret *FT'*: *hinc* ut nullam praetermitteret *Davies* 12 IIII] III *L* 17 IIII *Schneider*: in his *X* 18 equitatus *L'*

2 Legionibus collectis VI et equitum II milibus, ut quae-
que prima legio venerat in navis longas imponebatur,
2 equites autem in onerarias. Ita maiorem partem navium
3 antecedere iussit et insulam petere Aponianam, quae abest
a Lilybaeo . . . commoratus bona paucorum vendit publice,
deinde Alieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus
rebus praecipit et de reliquo exercitu celeriter imponendo.
4 Datis mandatis ipse navem conscendit a. d. VI. Kal. Ian. et
5 reliquas navis statim est consecutus. Ita vento certo celeri-
que navigio vectus post diem quartum cum longis paucis
navibus in conspectum Africae venit; namque onerariae
reliquae praeter paucas vento dispersae atque errabundae
6 diversa loca petierunt. Clupeam classe praetervehitur, dein
Neapolim; complura praeterea castella et oppida non longe
a mari reliquit.

3 Postquam Hadrumetum accessit, ubi praesidium erat
adversariorum cui praeerat C. Considius, et a Clupeis
secundum oram maritimam cum equitatu †Hadrumetum†
Cn. Piso cum Maurorum circiter tribus milibus apparuit,
ibi paulisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae
naves convenirent, exponit exercitum, cuius numerus in
praesentia fuit peditum III milia, equites CL, castrisque
ante oppidum positis sine iniuria cuiusquam consedit cohi-
2 betque omnis a praeda. Oppidani interim muros armatis
complent, ante portam frequentes considunt ad sese defen-
dendum; quorum numerus duarum legionum instar erat.
3 Caesar circum oppidum vectus natura loci perspecta rediit
4 in castra. Non nemo culpae eius imprudentiaeque assigna-
bat, quod neque circum loca gubernatoribus praefectisque

5 *post* Lilybaeo *lacun. not. Nipperdey* 8 mandatis *D′*: *om. β* navem *D′U*: naves *FT′*: *om. L* 9 certo *om. D′* 13 dein *β*: deinde *D′* 15 relinquit *FV* 18 Hadrumetum *del. Em. Hoffmann*: *retinet et* petens *add. Kiessling* 19 Maurorum *Scaliger*: Mauro *T′*: Mauris *D′LF*: Mauri *U* 25 portam *D′*: portum *β* consident *β* 26 numerus *om. D′* instar *Walchius*: intus *X* 29 circum loca] certum locum *Aldus*

quid peterent praeceperat neque, ut more ipsius consuetudo
superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dediderat,
ut in tempore his perlectis locum certum peterent universi.
Quod minime Caesarem fefellerat; nam neque ullum portum 5
terrae Africae quo classes decurrerent pro certo tutum ab
hostium praesidio fore suspicabatur, sed fortuito oblatam
occasionem egressus aucupabatur.

L. Plancus interim legatus petit a Caesare uti sibi daret 4
potestatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione
perduci ad sanitatem. Itaque data facultate litteras con- 2
scribit et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Consi-
dium. Quo simul atque captivus cum pervenisset litterasque, 3
ut erat mandatum, Considio porrigere coepisset, prius quam
acciperet ille, 'Unde,' inquit, 'istas?' Tum captivus:
'Imperatore a Caesare.' Tum Considius, 'Unus est,' 4
inquit, 'Scipio imperator hoc tempore populi Romani';
deinde in conspectu suo statim captivum interfici iubet
litterasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat
homini certo ad Scipionem perferendas.

Postquam una nocte et die ad oppidum consumpta neque 5
responsum ullum a Considio dabatur, neque ei reliquae
copiae succurrebant neque equitatu abundabat et ad oppi-
dum oppugnandum non satis copiarum habebat et eas
tironum neque primo adventu convulnerari exercitum vole-
bat, et oppidi egregia munitio et difficilis ad oppugnandum
erat ascensus et nuntiabatur auxilia magna equitatus oppi-
danis suppetias venire, non est visa ratio ad oppugnandum
oppidum commorandi, ne, dum in ea re est Caesar occupa-
tus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

Itaque castra cum movere vellet, subito ex oppido erupit 6
multitudo atque equitatus subsidio uno tempore eis casu

1 quid] quem *Stephanus* 2 dediderat] dederat *L'* 15 Imperatore *Barthius*: immo *X* 17 statim *om. D'* 20 et die *om. V*: *del. Schneider* 26 ascensus *D'L*: accessus *cett.* nuntiabantur *LF* 28 est Caesar *D*: Caesar est *ET'*: Caesar esset *L'*

succurrit, qui erat missus a Iuba ad stipendium accipien-
dum, castraque, unde Caesar egressus iter facere coeperat,
2 occupant et eius agmen extremum insequi coeperunt. Quae
res cum animadversa esset, subito legionarii consistunt et
equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam mul-
3 titudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis,
ut equites minus XXX Galli Maurorum equitum II milia loco
4 pellerent fugarentque in oppidum. Postquam repulsi et
coniecti erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire
5 contendit. Quod cum saepius facerent et modo inseque-
rentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur,
cohortibus paucis ex veteranis quas secum habebat in
extremo agmine collocatis et parte equitatus iter leniter cum
6 reliquis facere coepit. Ita quanto longius ab oppido dis-
cedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae.
7 Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire,
[et] polliceri frumentum paratosque esse quae imperasset
facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam,
Kal. Ianuariis.

7 Inde movit et pervenit ad oppidum Leptim, liberam
civitatem et immunem. Legati ex oppido obviam veniunt,
2 libenter se omnia facturos quae vellet pollicentur. Itaque
centurionibus ad portas oppidi et custodiis impositis, ne
quis miles in oppidum introiret aut iniuriam faceret cuipiam
incolae, non longe ab oppido secundum litus facit castra.
3 Eodemque naves onerariae et longae non nullae casu
advenerunt; reliquae, ut est ei nuntiatum, incertae locorum
4 Uticam versus petere visae sunt. Interim Caesar a mari
non digredi neque mediterranea petere propter navium
errorem equitatumque in navibus omnem continere, ut
arbitror, ne agri vastarentur; aquam in navis iubet com-
5 portari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant,

12 ex] et *T* 17 et *om. D'LF* 18 Ruspinam *edd.* : usurpinam *X* 19 Kal. Ianuariis *ad initium cap. 7 transposuit Schneider*

subito equites Mauri neque opinantibus Caesarianis adorti
multos iaculis convulnerarunt, non nullos interfecerunt.
Latent enim in insidiis cum equis inter convallis †et 6
subito exsistunt, non ut in campo comminus depugnent†.

Caesar interim in Sardiniam nuntios cum litteris et in **8**
reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, com-
meatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda
curarent, exoneratisque partim navibus longis Rabirium
Postumum in Siciliam ad secundum commeatum arces-
sendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas 2
navis onerarias conquirendas quae deerrassent et simul
mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallu- 3
stium Crispum praetorem ad Cercinam insulam versus,
quam adversarii tenebant, cum parte navium ire iubet,
quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Haec 4
ita imperabat unicuique, ita praecipiebat uti fieri posset
necne locum excusatio nullum haberet nec moram tergiver-
satio. Ipse interea ex perfugis et incolis cognitis condi- 5
cionibus Scipionis et qui cum eo bellum contra se gerebant,
miserari—regium enim equitatum Scipio ex provincia Africa
alebat—tanta homines esse dementia ut malint regis esse
vectigales quam cum civibus in patria in suis fortunis esse
incolumes.

Caesar a. d. III. Non. Ian. castra movet; Lepti sex **9**
cohortium praesidio cum Saserna relicto ipse rursus unde
pridie venerat Ruspinam cum reliquis copiis convertit
ibique sarcinis exercitus relictis ipse cum expedita manu
proficiscitur circum villas frumentatum oppidanisque im-
perat ut plaustra iumentaque omnia sequantur. Itaque 2
magno numero frumenti invento Ruspinam redit. Huc

3 ut subito exsistant *Hoffmann* 4 depugnant *Kuebler cum* Δ^1 16 uti] ut si *D'* posset necne (neque *E*) *X* : possent nec *Kraner* 17 nullum] ullum $E\Delta^2\delta$ *Kraner* 18 profugis *D'F* 20 mirari *Novak* ex *U' T'* : et *D'L* 24 Lepti *edd.* : Leptim *X* 29 *ante* sequantur *add.* se *Woelfflin* 30 Huc *Davies* : hoc *X*

eum idcirco existimo recepisse, ut maritima oppida post
se ne vacua relinqueret praesidioque firmata ad classim
receptacula muniret.

10 Itaque ibi relicto P. Saserna, fratre eius quem Lepti in
proximo oppido reliquerat, cum legione, iubet comportari
ligna in oppidum quam plurima; ipse cum cohortibus VII,
quae ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et
Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus profici-
scitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum duo,
ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit.
2 Omnibus in exercitu insciis et requirentibus imperatoris
3 consilium, magno metu ac tristimonia sollicitabantur. Parva
enim cum copia et ea tironum, neque omni exposita, in
Africa contra magnas copias et insidiosae nationis equita-
tum[que] innumerabilem se expositos videbant neque quic-
quam solati in praesentia neque auxili in suorum consilio
animum advertebant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore
mirabilique hilaritate; animum enim altum et erectum prae
4 se gerebat. Huic adquiescebant homines et in eius scientia
et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

11 Caesar una nocte in navibus consumpta iam caelo albente
cum proficisci conaretur, subito navium pars de qua timebat
2 ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita Caesar
celeriter de navibus imperat omnis egredi atque in litore
3 armatos reliquos advenientis milites exspectare. Itaque
sine mora navibus eis in portum receptis et advectis mili-
tum equitumque copiis rursus ad oppidum Ruspinam redit
atque ibi castris constitutis ipse cum cohortibus expeditis XXX
4 frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Caesaris

1 se *post* recepisse *add. Gemoll*   ut *D′LT′*: ne *U*   2 ne *om. EU′*   ad] ac *E*   classim *T*: classi *DU*: classis *ELF*: classem *V*   4 Lepti in *Schneider*: Leptim *X*   12 tristimonia *D′T′*: tristicia *U′*: tristi *L*   15 que *secl. Moelken*   16 solatii λ: solatium *X*   auxilii λ: auxilium *X*   21 albescente *EV*   26 adauctis *Schneider*   29 Caesaris β: regis *D′*

consilium, illum cum classe navibus onerariis quae de-
errassent subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu
imprudentes suae naves in classem adversariorum incide-
rent, neque eam rem eos voluisse scire qui in praesidiis
relicti sui milites fuissent, ne hi propter suorum paucitatem
et hostium multitudinem metu deficerent.

Interim cum iam Caesar progressus esset a castris circiter **12**
milia passuum III, per speculatores et antecessores equites
nuntiatur ei copias hostium haud longe ab sese visas. Et
hercule cum eo nuntio pulvis ingens conspici coeptus est.
Hac re cognita Caesar celeriter iubet equitatum universum, 2
cuius copiam habuit in praesentia non magnam, et sagit-
tarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessi atque
ordinatim signa se leniter consequi; ipse antecedere cum
paucis armatis. Iamque cum procul hostis conspici posset, 3
milites in campo iubet galeari et ad [eam] pugnam parari;
quorum omnino numerus fuit XXX cohortium cum equitibus
CCCC, sagittariis CL.

Hostes interim, quorum dux erat Labienus et duo Pacidei, **13**
aciem derigunt mirabili longitudine non peditum sed equi-
tum confertam, et inter eos levis armaturae Numidas et
sagittarios pedites interposuerant et ita condensaverant ut
procul Caesariani pedestris copias arbitrarentur; dextrum
ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant.
Interim Caesar aciem derigit simplicem, ut poterat propter 2
paucitatem; sagittarios ante aciem constituit, equites dextro
sinistroque cornu opponit et ita praecipit ut providerent
ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: exi-
stimabat enim se acie instructa cum pedestribus copiis dimi-
caturum.

5 ne hi *Nipperdey*: nihil *T'*: ne nihil *D*: ne *E*: uti nihil *L'* 13 parvus ex castris exierat (*om. DV*) numerus *DL'V* 16 eam *om. D'* 17 cum δ: *om. X* 18 cccc] MM *Stoffel* CL *Oudendorp*: et *X* 20 derigunt *Brambach*: dirigunt *X* mirabilem *L'V*: *om. T* 25 dirigit *X* 27 cōponit *D'* 29 acie instructa *post* copiis *pon. L*

14 Cum utrimque exspectatio fieret neque Caesar sese moveret et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis quam viribus decernendum videret, subito adversariorum equitatus sese extendere et in latitudinem promovere collisque complecti et Caesaris equitatum extenuare simulque ad circumeundum comparare se coeperant. 2 Caesariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt et inter legionarios pedites iacula coi- 3 ciunt. Hic cum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

15 Caesar novo genere pugnae oblato cum animum adverteret ordines suorum in procurrendo turbari—pedites enim, dum equites longius a signis persequuntur, latere nudato a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant—edicit per ordines ne quis miles ab signis IIII pedes longius proce- 2 deret. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Caesaris paucitatem circuire †non conatur†: equites Iuliani pauci multitudine hostium defessi equis convulne- 3 ratis paulatim cedere; hostes magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis Caesarisque copiis in orbem compulsis intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

16 Labienus in equo capite nudo versari in prima acie; simul suos cohortari, non numquam legionarios Caesaris ita appellare: 'Quid tu,' inquit, 'miles tiro? Tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuavit? In magnum 2 mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri.' Tum

1 sese moveret *Lipsius*: se removeret *X* 5 extenuare *Stephanus*: extenuari *X* 6 coeperunt λ 16 prosequuntur λ *V* (?) 21 non conatur *D'T'*: non *om. L'*: non moratur *Nipperdey* 23 hostis *β* 24 *post* temporis *add.* horae *β*

miles, 'Non sum,' inquit, 'tiro, Labiene, sed de legione
x. veteranus.' Tum Labienus, 'Non agnosco,' inquit, 'signa
decumanorum.' Tum ait miles: 'Iam me qui sim intel- 3
leges'; simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab
eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in Labi-
enum mittere contendit, equi graviter adverso pectori adfixit
et ait: 'Labiene, decumanum militem qui te petit scito
esse.' Omnium tamen animi in terrorem coniecti, et 4
maxime tironum: circumspicere enim Caesarem neque
amplius facere nisi hostium iacula vitare.

Caesar interim consilio hostium cognito iubet aciem in **17**
longitudinem quam maximam porrigi et alternis conversis
cohortibus, ut una post, altera ante signa tenderet, ita
coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit
et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus
adortus cum peditatu telis coniectis in fugam vertit neque
longius progressus veritus insidias se ad suos recipit; idem
altera pars equitum peditumque Caesaris fecit. His rebus 2
gestis ac procul hostibus repulsis convulneratisque ad sua
praesidia sese, sicut erat instructus, recipere coepit.

Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equitibus Numidis **18**
†MC† electis peditatuque eiusdem generis satis grandi ex
itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes suis 2
ex terrore firmatis rursusque renovatis animis legionarios
conversis equitibus recipientes novissimos adoriri et impe-
dire coeperunt quo minus se in castra reciperent. Hac re 3
animadversa Caesar iubet signa converti et medio campo
redintegrari proelium. Cum ab hostibus eodem modo 4
pugnaretur nec comminus ad manus rediretur Caesarisque
equites iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate,
vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseveran-

3 qui *D*: quis *β* 7 decumanum *edd.*: decumum *X* 12 longitudinem quam maximam *L*: longitudine quam maxima *cett.* 22 MC] ∞C *L′*: CCC *D T′*: *sed cf.* c. 19. 4 23 Atque hostes] At cohortes *D′T′* suis] vix *Stangl*

dumque cursum tardiora haberent dieique pars exigua iam reliqua esset, cohortibus equitibus circumdatis cohortatur ut uno ictu contenderent neque remitterent, donec ultra ultimos collis hostis reppulissent atque eorum essent potiti.
5 Itaque signo dato cum iam hostes languide tela neglegenterque mitterent, subito immittit cohortis turmasque suorum; atque puncto temporis hostibus nullo negotio campo pulsis post collemque deiectis nacti locum atque ibi paulisper commorati, ita uti erant instructi leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua praesidia contulerunt.

19 Interim ea re gesta et proelio dirempto ex adversariis perfugere plures ex omni genere hominum, et praeterea
2 intercepti hostium complures equites peditesque. Ex quibus cognitum est consilium hostium, eos hac mente et conatu venisse ut novo atque inusitato genere proeli tirones legionarii paucique perturbati Curionis exemplo ab equitatu
3 circumventi opprimerentur, et ita Labienum dixisse pro contione, tantam se multitudinem auxiliorum adversariis Caesaris sumministraturum ut etiam caedendo in ipsa victoria defatigati vincerentur atque a suis superarentur, quippe †quis in illorum† sibi confideret, primum quod audierat Romae legiones veteranas dissentire neque in Africam velle transire; deinde quod triennio in Africa suos milites retentos consuetudine fidelis sibi iam effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturae, praeterea ex fuga proelioque Pompeiano Labienus

2 equitibus *Aldus*: equitatibus D^1: equitatibusque D^2E: equitibusque $U'T'$ equitibus circumdatis *om.* *L* 4 eis *V* 8 collemque *L'*: collem *D'*: colle *T'* 13 perfugere *Gudius*: perfuge *X* complures *L* (?) *Woelfflin* ex *D*: et *Eβ* 18 Labienum *edd.*: Iubam *X* 21 vincerentur *β*: caederentur *D* 22 quis *om* *E* in *L'T*: non *D*: n̄ *E*: *om.* *V* qui in illorum numero *Lipsius*: qui sine illorum ope *Forchhammer*: qui illo rumore (*omisso* sibi) *Hoffmann* 24 retentos consuetudine *Kraner*: consuetudine retentos *X*

quos secum a †Brundisio† transportaverat equites Germanos Gallosque ibique postea ex hibridis, libertinis servisque conscripserat, armaverat equoque uti frenato condocuerat, praeterea regia auxilia, †elephantis CXX equitatusque innumerabilis†, deinde legiones conscriptas ex
cuiusquemodi generis amplius XII milibus. Hac spe atque 4
ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numidarum sine frenis VIII milibus, praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MDC, peditum ac levis armaturae quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotisque compluribus: his copiis pridie Non. Ian., post diem VI. quam Africam *Caesar* attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

Caesar interim castra munire diligentius, praesidia firmare **20**
copiis maioribus vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare ducere et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent, tela tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum epibatarumque armare et in castra evocare uti, si posset, eadem ratione qua adversarii levis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syris et cuiusque generis ductis in castra compluri-
bus frequentabat suas copias—audiebat enim Scipionem 2
post diem tertium eius diei quo proelium factum erat appropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio coniungere;

1 Buthroto *Fröhlich* 2 ibique] quosque ibi *Woelfflin* 3 equoque *D′* : *om.* β 4 condocuerat *E* : condidicerat *cett.* elephantis β : elefantes *D′* : elephantos *codd. Scalig. et Petav.* equitesque *Kraner* : equitatuque innumerabili *Hoffmann* 5 ex β : et *D′* 8 VII *T′* 10 quater *D′L′V* : quartum *T* 11 pridie] II. d. *T* 12 VI. *Ciacconius* : tertium *vel* III. *X* Caesar *add. Dinter* 18 deducere *EL* 19 commeare *D′T′* : commeatus *L′* 23 armaturae *D′* 24 interponerentur *D′T′* 26 frequentare *Novak*

cuius copiae legionum VIII et equitum III milium esse nun-
3 tiabantur—officinas ferrarias instruere, sagittas telaque ut fierent complura curare, glandis fundere, sudis comparare, litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi cratis materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset,
4 praeterea ferrum, plumbum mitteretur. Etiam animum advertebat frumento se in Africa nisi importaticio uti non posse: priore anno enim propter adversariorum dilectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam; praeterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse omnemque regionem Africae exinanisse frumento, oppida praeter ea pauca quae ipsi suis praesidiis tueri poterant reliqua dirui ac deseri, et eorum incolas intra sua praesidia coegisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

21 Hac necessitate Caesar coactus privatos ambiendo et blande appellando aliquantum numerum frumenti in sua praesidia congesserat et eo parce utebatur. Opera interim ipse cotidie circuire et alternas cohortis in statione habere
2 propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris deligatos
3 Hadrumetum deportari. Naves interim Caesaris onerariae errabundae male vagabantur incertae locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphae adversariorum com-
4 plures adortae incendebant atque expugnabant. Hac re nuntiata Caesar classis circum insulas portusque disposuit, quo tutius commeatus supportari posset.

22 M. Cato interim, qui Uticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare non desistebat.
2 'Tuus,' inquit, 'pater istuc aetatis cum esset et animadver-

1 cuius *L′* : quorum *D′T′* 7 importato *T* 14 deseri *D′* : deleri *β* 15 vacuatos *L* 18 et *ante* eo *om.* *D′* 21 deligatos *T′* : delegatos *L′* : *om.* *D′* : obligatos *Kübler* 25 incendebant *codd. recc.* : incenderant *X* 26 Caesar *Scaliger* : Caesari *X* 27 comportari *D′*

tisset rem publicam ab nefariis sceleratisque civibus oppres-
sam bonosque aut interfectos aut exsilio multatos patria
civitateque carere, gloria et animi magnitudine elatus priva-
tus atque adulescentulus paterni exercitus reliquiis collectis
paene oppressam funditus et deletam Italiam urbemque
Romanam in libertatem vindicavit, idemque Siciliam, Afri-
cam, Numidiam, Mauretaniam mirabili celeritate armis
recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem quae est per 3
gentis clarissima notissimaque conciliavit adulescentulusque
atque eques Romanus triumphavit. Atque ille non ita 4
amplis rebus patris gestis neque tam excellenti dignitate
maiorum parta neque tantis clientelis nominisque claritate
praeditus in rem publicam est ingressus. Tu contra et 5
patris nobilitate et dignitate et per te ipse satis animi magni-
tudine diligentiaque praeditus nonne eniteris et proficisceris
ad paternas clientelas auxilium tibi reique publicae atque
optimo cuique efflagitatum?'

His verbis hominis gravissimi incitatus adulescentulus **23**
cum naviculis cuiusquemodi generis XXX, inibi paucis ro-
stratis, profectus ab Utica in Mauretaniam regnumque
Bogudis est ingressus expeditoque exercitu servorum, libero-
rum II milium numero, cuius partem inermem, partem habu-
erat armatam, ad oppidum Ascurum accedere coepit; in
quo oppido praesidium fuit regium. Pompeio adveniente 2
oppidani, usque eo passi propius accedere donec ad ipsas
portas ac murum appropinquaret, subito eruptione facta pro-
stratos perterritosque Pompeianos in mare navisque passim
compulerunt. Ita re male gesta Cn. Pompeius filius navis 3
inde avertit neque postea litus attigit classemque ad insulas
Balearis versus convertit.

Scipio interim cum eis copiis quas paulo ante demon- **24**

1 nefariis *Hoffmann*: narduis λ: uarduis *β*: arduis *D'* 5 et *post* funditus *om. D'T'* deletamque *E* funditus deletam *post* Romanam *pos. Kübler* 18 gravissime *D'* 22 numero *post* milium *pos. Moelken*: *in codd. post* exercitu *legitur* 24 fuit praesidium *EV*

stravimus Uticae grandi praesidio relicto profectus primum
Hadrumeti castra ponit, deinde ibi paucos dies commoratus
noctu itinere facto cum Labieni et Petrei copiis coniungit,
atque unis castris factis III milia passuum longe considunt.
2 Equitatus interim eorum circum Caesaris munitiones vagari
atque eos qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum
progressi essent excipere: ita omnis adversarios intra muni-
3 tiones continere. Qua re Caesariani gravi annona sunt con-
flictati, ideo quod nondum neque ab Sicilia neque ab Sar-
dinia commeatus supportatus erat neque per anni tempus in
mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius
milia passuum VI terrae Africae quoquo versus tenebant
4 pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti
veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella
confecissent et periculis inopiaque tali saepe essent confli-
ctati, alga e litore collecta et aqua dulci eluta et ita iumentis
esurientibus data vitam eorum producebant.

25 Dum haec ita fierent, rex Iuba cognitis Caesaris difficul-
tatibus copiarumque paucitate—non est visum dari spatium
convalescendi augendarumque eius opum: itaque comparatis
equitum magnis peditumque copiis subsidio suis egressus e
2 regno ire contendit. P. Sittius interim et rex Bochus con-
iunctis suis copiis cognito regis Iubae egressu propius eius
regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum opulen-
tissimum eius regni, adortus paucis diebus pugnando capit
3 et praeterea duo oppida Gaetulorum. Quibus cum condi-
cionem ferret, ut oppido excederent idque sibi vacuum
traderent, condicionemque repudiassent, postea ab eo capti
interfectique sunt omnes. Inde progressus agros oppidaque
4 vexare non destitit. Quibus rebus cognitis Iuba cum iam
non longe ab Scipione atque eius ducibus abesset, capit

3 se *post* copiis *V teste Duebner* copiis copias suas *E* 12 tenebat *D'T'* 13 premebatur *D'T'* 16 elota *D'* 19 dare *Woelfflin, cum V*[1] (?) 21 sociis *Funcke* 22 Bochus *DU'T*: Bocchus *LV*

consilium satius esse sibi suoque regno subsidio ire quam,
dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus
forsitan utraque re expelleretur. Itaque rursus recipere 5
atque auxilia etiam ab Scipione abduxit sibi suisque rebus
timens elephantisque XXX relictis suis finibus oppidisque
suppetias profectus est.

Caesar interim, cum de suo adventu dubitatio in provincia **26**
esset neque quisquam crederet ipsum sed aliquem legatum
in Africam cum copiis venisse, conscriptis litteris circum
provinciam omnis civitates facit de suo adventu certiores.
Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere et in 2
castra Caesaris devenire et de adversariorum eius crudelitate
acerbitateque commemorare coeperunt. Quorum lacrimis 3
querelisque Caesar commotus, cum antea constituisset e
stativis castris aestate inita cunctis copiis auxiliisque accitis
bellum cum suis adversariis gerere . . . instituit, litteris[que]
celeriter in Siciliam ad Alienum et Rabirium Postumum
conscriptis et per catascopum missis, ut sine mora ac nulla
excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus
sibi transportaretur: Africam [provinciam] perire funditus-
que everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret
subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum
quidem quo se reciperent, ab eorum scelere insidiisque
reliquum futurum. Atque ipse erat in tanta festinatione et 4
exspectatione ut postero die quam misisset litteras nuntium-
que in Siciliam classem exercitumque morari diceret, dies
noctesque oculos mentemque ad mare dispositos directos-
que haberet. Nec mirum: animadvertebat enim villas 5
exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque
dirui deserique, principes civitatum aut interfici aut in cate-
nis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem

3 se *post* rursus *add. edd.* 16 *lacunam, a Nipperdey post* accitis *notatam, post* gerere *verbis* hieme gerere *explet Woelfflin* que *del. Hoffmann* 17 *post* Siciliam *add.* missis *T* 18 missis] mittit *T* 20 provinciam *om. D'* 27 depositos *codd. exc. L*

abripi; eis se [in] miseris suamque fidem implorantibus
6 auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites
interim in opere exercere atque castra munire, turris, castella
facere molesque iacere in mare non intermittere.

27 Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. Duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quae quasi adversariorum locum obtineret et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret; deinde in ordinem elephantos constituit, post illos autem suam aciem instruxit ut, cum ab adversariis lapides mitti coepissent et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus ab
sua acie lapidibus missis eos converterent adversus hostem.
2 Quod aegre tardeque fiebat; rudes enim elephanti multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti tamen communi periculo in aciem producuntur.

28 Dum haec ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Vergilius praetorius, qui Thapsi oppido maritimo praeerat, cum animum advertisset navis singulas cum exercitu Caesaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus navem quam ibi habuit actuariam
complet militibus et sagittariis et eidem scaphas de navibus
2 adiungit ac singulas navis Caesarianas consectari coepit. Et
cum pluris adortus esset pulsus fugatusque inde discessisset nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii, Hispani adulescentes, tribuni legionis v., quorum patrem Caesar in senatum legerat, et cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanae [et] seditiosissima oratione apud eum usus idemque pecuniam et ornamenta triumphi Caesaris retinenda et custodienda curarat et ob has causas sibi
3 timebat. Hic propter conscientiam peccatorum suorum per-

1 abripi: eis se] abripuisse (-pi iis?] $D'T'$: obripuisse L^1: obripi his se L^2U' in *secl. Woelfflin* miseris D: miseriis β 9 ordinem L: ordine *cett.* 21 eisdem T 23 discessissetque D^2 *marg.*: discessit sed T' 28 et *post* Messanae *del. Davies*

suasit adulescentibus ne repugnarent seseque Vergilio tra-
derent. Itaque deducti a Vergilio ad Scipionem custodibus
traditi et post diem tertium sunt interfecti. Qui cum duce- 4
rentur ad necem, petisse dicitur maior Titius a centurionibus
uti se priorem quam fratrem interficerent, idque ab eis facile
impetrasse atque ita esse interfectos.

Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus **29**
esse solebant [ab utrisque ducibus], cotidie minutis proeliis
inter se depugnare non intermittunt; non numquam etiam
Germani Gallique Labieniani cum Caesaris equitibus fide
data inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte 2
equitatus Leptim oppidum, cui praeerat Saserna cum cohor-
tibus VI, oppugnare ac vi irrumpere conabatur; quod ab
defensoribus propter egregiam munitionem oppidi et mul-
titudinem tormentorum facile et sine periculo defendebatur.
Quod ubi saepius eius equitatus facere non intermittebat, et 3
cum forte ante portam turma densa adstitisset, scorpione
accuratius misso atque eorum decurione percusso et ad
equum defixo reliqui perterriti fuga se in castra recipiunt.
Quo facto postea sunt deterriti oppidum temptare.

Scipio interim fere cotidie non longe a suis castris pas- **30**
sibus CCC instruere aciem ac maiore parte diei consumpta
rursus in castra se recipere. Quod cum saepius fieret neque 2
ex Caesaris castris quisquam prodiret neque propius eius
copias accederet, despecta Caesaris patientia exercitusque
eius, [Iuba] universis copiis productis elephantisque turritis
XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta
equitum peditumque multitudine uno tempore progressus
haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo.

Quibus rebus cognitis Caesar iubet milites, qui extra **31**

3 sunt *ante* traditi *hab.* *T* 8 ab utrisque ducibus *secl.* *Nipperdey* 11 dicta *D* 13 VI *Nipperdey* : III β : IIII *D'* conabantur *D* 16 et *del. Jurin* 18 ad equum *Daehn* : ad (ab *U'*) decuma *X* 21 passus *DV* 26 Iuba *secl. Aldus* : Iubae *cod. Petavianus*

munitiones processerant †quique pabulandi aut lignandi† aut
etiam muniendi gratia vallum petierant quaeque ad eam rem
opus erant, omnis intra munitiones minutatim modesteque
sine tumultu aut terrore se recipere atque in opere con-
2 sistere. Equitibus autem qui in statione fuerant praecipit
ut usque eo locum obtinerent in quo paulo ante constitis-
sent donec ab hoste telum missum ad se perveniret; quod
si propius accederetur, quam honestissime se intra muni-
3 tiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit uti suo quis-
4 que loco paratus armatusque praesto esset. At haec non
ipse per se coram, cum de vallo prospecularetur, sed mirabili
peritus scientia bellandi in praetorio sedens per speculatores
5 et nuntios imperabat quae fieri volebat. Animadvertebat
enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen
saepe a se fugatis, pulsis perterritisque et concessam vitam
et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta suppeteret
ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriae fiducia ut
6 castra sua adoriri auderent. Praeterea ipsius nomen auctori-
tasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam.
7 Tum egregiae munitiones castrorum atque valli fossarumque
altitudo et extra vallum stili caeci mirabilem in modum
consiti vel sine defensoribus aditum adversariis prohibe-
bant: scorpionum, catapultarum ceterorumque telorum quae
ad defendendum solent parari magnam copiam habebat.
8 Atque haec propter exercitus sui praesentis paucitatem et
tirocinium praeparaverat, non hostium vi et metu com-
motus patientem se timidumque hostium opinioni praebebat.
9 Neque idcirco copias, quamquam erant paucae tironumque,
non educebat in aciem qui victoriae suae diffideret, sed
referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura; turpe
enim sibi existimabat tot rebus gestis tantisque exercitibus

1 quique *del. Nipperdey* *post* lignandi *add.* causa *Nipperdey*
2 vallum *Aldus*: vallem *X* quaeque *Aldus*: quique *X* 27
patientem *Ciacconius*: sapientem *X* 29 qui *DT′*: quia *E*: quod *L′*
suorum *β* 30 erat ventura *D′*

devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis ad-
versariorum suorum ex fuga collectis se cruentam adeptum
existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exsulta- 10
tionemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum
pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

Scipio interim paulisper, ut antea dixi, in eo loco com- **32**
moratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur, paulatim
reducit suas copias in castra et contione advocata de terrore
suo desperationeque exercitus Caesaris facit verba et cohor-
tatus suos victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur.
Caesar iubet milites rursus ad opus redire et per causam 2
munitionum tirones in labore defatigare non intermittit.
Interim Numidae Gaetuli*que* diffugere cotidie ex castris 3
Scipionis et partim in regnum se conferre, partim, quod
ipsi maioresque eorum beneficio C. Mari usi fuissent Caesa-
remque eius adfinem esse audiebant, in eius castra perfu-
gere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero 4
electis hominibus inlustrioribus [Gaetulos] et litteris ad
suos civis datis cohortatus uti manu facta se suosque de-
fenderent, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes
essent, mittit.

Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex Acylla, civitate **33**
libera et immuni, ad Caesarem veniunt seque paratos quae-
cumque imperasset et libenti animo facturos pollicentur;
tantum orare et petere ab eo ut sibi praesidium daret, quo
tutius id et sine periculo facere possent; se et frumentum
et quaecumque res eis suppeteret communis salutis gratia
sumministraturos. Quibus rebus facile a Caesare impetratis 2
praesidioque dato, C. Messium, aedilicia functum potestate,
Acyllam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius 3

13 Gaetulique *edd.*: Gaetuli *X* Numidae *secl. Davies qui* Gaetuli *retinet* 18 Gaetulos (Gaetulus *V*) *X*: *del. Morus* 22 Acylla *D et plerumque U′*: acilla *T′* (*U′*): acilla, achilla, agylla *L*: Achulla *Kiepert* 23 et immuni *Rubens*: etiam undique *X* 27 ei sup- *ultima vox cod. E*

Longus, qui Hadrumeti cum duabus legionibus et equitibus
DCC praeerat, celeriter ibi parte praesidi relicta cum VIII
4 cohortibus ad Acyllam ire contendit. Messius celerius
itinere confecto prior Acyllam cum cohortibus pervenit.
5 Considius interim cum ad urbem cum copiis accessisset et
animadvertisset praesidium Caesaris ibi esse, non ausus peri-
culum suorum facere nulla re gesta pro multitudine hominum
rursus se Hadrumetum recepit; deinde, paucis post diebus
equestribus copiis a Labieno adductis, rursus Acyllitanos
castris positis obsidere coepit.

34 Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante
diebus missum a Caesare cum classe demonstravimus, Cer-
2 cinam pervenit. Cuius adventu C. Decimius quaestorius,
qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praeerat com-
meatui, parvulum navigium nactus conscendit ac se fugae
3 commendat. Sallustius interim praetor a Cercinitanis re-
ceptus magno numero frumenti invento navis onerarias,
quarum ibi satis magna copia fuit, complet atque in castra
4 ad Caesarem mittit. Alienus interim pro consule Lilybaeo
in navis onerarias imponit legionem XIII. et XIIII. et equites
Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille ac secundum
5 commeatum in Africam mittit ad Caesarem. Quae naves
ventum secundum nactae quarto die in portum ad Ru-
spinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes pervenerunt.
6 Ita Caesar duplici laetitia ac voluptate uno tempore auctus,
frumento auxiliisque, tandem suis hilaratis annonaque levata
sollicitudinem deponit, legiones equitesque ex navibus egres-
sos iubet ex languore nauseaque reficere, dimissos in castella
munitionesque disponit.

6 periculum suorum *DT'* : periculo suo rem *L* : periculo suorum rem *U'* 11 idem *F* 12 Cercinam *edd.* : Cerninam *X* 14 familia praeerat praesidio commeatui *T* 17 invento] et vini *D* 19 proconsul e Lilybeo *DL'* Lilybaei *Schneider* 21 mille] ∞ *DL'* : co *T* : *om. V* 26 hilaratus *L'* annonaque *Davies* : annonaeque *L'* : *errant cett.* 28 divisos *Nipperdey*

Quibus rebus Scipio quique cum eo essent comites mirari **35**
et requirere: C. Caesarem, qui ultro consuesset bellum
inferre ac lacessere proelio, subito commutatum non sine
magno consilio suspicabantur. Itaque ex eius patientia in 2
magnum timorem coniecti ex Gaetulis duos quos arbitra-
bantur suis rebus amicissimos magnis praemiis pollicitationi-
busque propositis pro perfugis speculandi gratia in castra
Caesaris mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt 3
ut sibi liceret verba sine periculo proloqui. Potestate facta, 4
'Saepenumero,' inquiunt, 'imperator, complures Gaetuli, qui
sumus clientes C. Mari, et propemodum omnes cives Romani
qui sunt in legione IIII. et VI., ad te voluimus in tuaque
praesidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum quo
id sine periculo minus faceremus impediebamur. Nunc
data facultate ad te cupidissime venimus, pro speculatoribus
missi ab Scipione ut perspiceremus num quae fossae aut
insidiae elephantis ante castra portasque valli factae essent,
simulque consilia vestra contra easdem bestias comparatio-
nemque pugnae cognosceremus atque eis renuntiaremus.'
Qui collaudati a Caesare stipendioque donati ad reliquos 5
perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas 6
comprobavit: namque postero die ex legionibus eis quas
Gaetuli nominarunt milites legionarii complures ab Scipione
in castra Caesaris perfugerunt.

Dum haec ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticae **36**
praeerat, dilectus cotidie libertinorum, Afrorum, servorum
denique et cuiusquemodi generis hominum, qui modo per
aetatem arma ferre poterant, habere atque sub manum
Scipioni in castra summittere non intermittit. Legati in- 2
terim ex oppido Thysdrae, in quod tritici modium milia
CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratori-

10 inquiunt $\lambda\Delta^2\delta$: inquit *X* 15 *verba* pro sp. m. ab Scipione *post* venimus *pos. Kuebler* : *post* facultate *habent X* 30 Thysdrae *DLU* : Thisdrae *FT* : Thisarae *V*

busque, ad Caesarem venire, quantaque copia frumenti apud
se sit docent simulque orant ut sibi praesidium mittat quo
3 facilius et frumentum et copiae suae conserventur. Quibus
Caesar in praesentia gratias egit praesidiumque brevi tempore
se missurum dixit cohortatusque ad suos civis iubet profi-
4 cisci. P. Sittius interim cum copiis Numidiae finis ingressus
castellum in montis loco munito locatum, in quod Iuba
belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras quae ad
bellum usui solent esse comportaverat, vi expugnando est
potitus.

37 Caesar postquam legionibus veteranis duabus, equitatu
levique armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat,
navis exoneratas statim iubet Lilybaeum ad reliquum exer-
citum transportandum proficisci; ipse VI. Kal. Febr. circiter
vigilia prima imperat speculatores apparitoresque omnes ut
2 sibi praesto essent. Itaque omnibus insciis neque suspi-
cantibus vigilia tertia iubet omnis legiones extra castra educi
atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo
ipse praesidium habuit et quod primum ad amicitiam eius
3 accessit. Inde parvulam proclivitatem degressus sinistra
4 parte campi propter mare legiones ducit. Hic campus
mirabili planitie patet milia passuum XII; quem iugum
cingens a mari ortum neque ita praealtum velut theatri
5 efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in
quibus singulae turres speculaeque singulae perveteres erant
collocatae, quarum apud ultimam praesidium et statio fuit
Scipionis.

38 Post Caesar ad iugum de quo docui ascendit atque in
unumquemque collem, turrem castellaque *iter* facere coepit
2 atque ea minus semihora effecit. Postquam non ita longe

13 exoneratas *Woelfflin*: sex onerarias *X* 14 III. *V* 20 degressus *Kreyssig*: digressus *X* 22 XII *DT'*: XV *L'* 28 Postquam *L'* 29 turres δ iter *add. Hoffmann qui ante* turrem *verbum* inspecturus *excidisse putans* atque eo *in* idque adeo *mutat* 30 ea *L'*: eo *DT'* effecit L^1: efficit L^2 *cett.* effecit et *L'*

ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit castris
adversariorum, in qua docui esse praesidium stationemque
Numidarum, Caesar paulisper commoratus perspectaque
natura loci equitatu in statione disposito legionibus opus
attribuit bracchiumque medio iugo ab eo loco ad quem
pervenerat usque ad eum unde egressus erat iubet derigi ac
muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadver- 3
terant, equitatu omni ex castris educto acieque equestri
instructa a suis munitionibus circiter passus mille progre-
diuntur pedestremque copiam in secunda acie minus passus
CCCC a castris suis constituunt.

Caesar in opere milites adhortari neque adversariorum **39**
copiis moveri. Iam cum non amplius passus MD inter 2
hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset
intellexissetque ad impediendos milites suos et ab opere
depellendos hostem propius accedere necesseque haberet
legiones a munitionibus deducere, imperat turmae Hispa-
norum ut ad proximum collem propere occurrerent prae-
sidiumque inde deturbarent locumque caperent, eodemque
iubet levis armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi 3
celeriter Numidas adorti partim vivos capiunt, non nullos
equites fugientis convulneraverunt locumque sunt potiti.
Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius eis au- 4
xilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum
dextrum cornu avertit atque suis fugientibus suppetias ire
contendit. Quod ubi Caesar conspexit Labienum ab suis 5
copiis longius iam abscessisse, equitatus sui alam sinistram
ad intercludendos hostis immisit.

Erat in eo campo ubi ea res gerebatur villa permagna **40**
turribus IIII exstructa; quae Labieni prospectum impe-
diebat, ne posset animum advertere ab equitatu Caesaris se

6 derigi *U'T*: dirigi *DLF²V* 9 mille] ∞ *L'*: co *DT'* 18 ut *LF*: *ante* turmae *habet D*: *om. UT'* accurrerent *L'* 22 locum *DT*: loco *L'V* 30 instructa *V*

2 intercludi. Itaque non prius vidit turmas Iulianas quam
suos caedi a tergo sentit. Ex qua re subito in terrorem
converso equitatu Numidarum recta in castra fugere con-
3 tendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco
et post tergum circumventi fortiterque restantes conciduntur
4 universi. Quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris
erant instructae, animum adverterunt, metu ac terrore oc-
caecatae omnibus portis in sua castra fugere coeperunt.
5 Postquam Scipione eiusque copiis campo collibusque extur-
batis atque in castra compulsis cum receptui Caesar cani
iussisset equitatumque omnem intra suas munitiones rece-
pisset, campo purgato animadvertit mirifica corpora Gallo-
rum Germanorumque; qui partim eius auctoritatem erant
ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti
ad eum se contulerant, non nulli, qui ex Curionis proelio
capti conservatique parem gratiam in fide pariter tuenda
6 praestare voluerant. Horum corpora mirifica specie ampli-
tudineque caesa toto campo ac prostrata diverse iacebant.

41 His rebus gestis Caesar postero die ex omnibus praesidiis
cohortis deduxit atque omnis suas copias in campo instruxit.
Scipio suis male acceptis, occisis convulneratisque intra
2 suas continere se munitiones coepit. Caesar instructa acie
secundum infimas iugi radices propius munitiones leniter
accessit. Iamque minus mille passus ab oppido Uzitta,
quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, cum Scipio
veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus
sublevari eius exercitus consuerat, eductis omnibus copiis
quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri
turmatim derecta elephantisque turritis interpositis arma-
3 tisque, suppetias ire contendit—quod ubi Caesar animad-
vertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se

5 restantes *DT'* : resistentes *L'*   16 pariter tuenda *Hoffmann* : partienda *DL'T V* : perventa T^1 : praebenda *Woelfflin*   20 deduxit *DT'* : eduxit *L'*   21 concisis *Woelfflin*   29 derecta *U'T* : eiecta *V* : directa *DL*   30 *interpunctionem Dinteri secutus sum*

certo animo venire [qui] in eo loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum constitit—suamque aciem mediam eo oppido texit, dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

Cum iam prope solis occasum Caesar exspectavisset 42
neque ex eo loco quo constiterat Scipionem progredi propius se animadvertisset locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo comminus consistere audere, non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostisque mediam aciem suam oppido texisse et sibi difficile factu esse intellexit simul et oppidum uno tempore oppugnare et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim cum milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis 2
in castra postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

Interim Considius, qui Acyllam †et VIII cohortis sti- 43
pendiarias† Numidis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius †qui† cohortibus praeerat, diu multumque expertus magnisque operibus saepe admotis et his ab oppidanis incensis cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri proelio allato commotus, frumento cuius in castris copiam habuerat incenso, vino, oleo ceterisque rebus quae ad victum parari solent corruptis, Acyllam, quam obsidebat, deseruit atque itinere per regnum Iubae facto copias cum Scipione partitus Hadrumetum se recepit.

Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat 44
Alienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida,

1 qui L^1U' : *del.* L^2 : *om.* *DT′* 4 patenti Δ : patienti(a) β : *om.* *D* 11 texisse et *Nipperdey* : texissent *X* 13 expugnare L^1V 18 Acyllam *D* : Achyllam *U* : Achillam *LFT′* *post* Acyllam *lacun. notat Nipperdey* 18 cohortibus stipendiariis *edd. codd. recc. secuti* : VIII cohortibus et *Fröhlich* 20 qui *DU′T′* : *om.* *L* : cum tribus (*i.e.* c̄ III) *Kuebler* 27 recipit *DFT*

eques Romanus, ab residua classe cum erravisset delataque
esset vento ad Thapson, a Vergilio scaphis naviculisque
2 actuariis excepta est et adducta. Item altera navis trieris
ex eadem classe errabunda ac tempestate delata ad Aegi-
murum a classe Vari et M. Octavi est capta, in qua milites
veterani cum uno centurione et non nulli tirones fuerunt;
quos Varus asservatos sine contumelia deducendos curavit
3 ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et ante
suggestum eius constiterunt, 'Non vestra,' inquit, 'sponte
vos certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu
et imperio coactos civis et optimum quemque nefarie con-
4 sectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potes-
tatem, si, id quod facere debetis, rem publicam cum optimo
quoque defendetis, certum est vobis vitam et pecuniam
donare. Quapropter quid sentiatis proloquimini.'

45 Hac habita oratione Scipio cum existimasset pro suo
beneficio sine dubio ab his gratias sibi actum iri, potesta-
2 tem eis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIIII. 'Pro
tuo,' inquit, 'summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago—
non enim imperatorem te appello—quod mihi vitam in-
columitatemque belli iure capto polliceris, et forsan isto
uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur.
3 Egone contra Caesarem imperatorem meum, apud quem
ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate
victoriaque amplius †XXXVI annos† depugnavi, adversus
4 armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum et
te magnopere ut de negotio desistas adhortor. Contra cuius
enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet
5 nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam quam putas

3 *post* est et *add.* ad Scipionem *L′* : *om. cett.* adducta *DU′T′* : abducta λ : deducta *L* 9 eius *om. T* 20 imperatorem te *DT′* : te imperatorem *L′* 23 Ergone *T* 25 XXXVI *X* : XIII *Hoffmann* annos *U′* : annis *V* : anñ *DLT* tricies armis *Nipperdey* : *an* XXX. (tricies) vi depugnavi? adversus armatusque L^2 : adversus armatosque L^1 : adversum armatos *U′T* : adversum armato *D*

esse firmissimam, et constitue contra me; ego autem ex
meis commilitonibus quos nunc in tua tenes potestate non
amplius x sumam. Tunc ex virtute nostra intelleges quid
ex tuis copiis sperare debeas.'

Postquam haec centurio praesenti animo adversus **46**
opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio atque
animi dolore incensus innuit centurionibus quid fieri vellet,
atque ante pedes centurionem interfecit reliquosque vete-
ranos a tironibus iubet secerni. 'Abducite istos,' inquit, 2
'nefario scelere contaminatos et caede civium saginatos.'
Sic extra vallum deducti sunt et cruciabiliter interfecti.
Tirones autem iubet inter legiones dispertiri et Cominium 3
cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua 4
ex re Caesar commotus eos quos in stationibus cum longis
navibus apud Thapsum custodiae causa in salo esse iusserat
ut suis onerariis longisque navibus praesidio essent, ob
neglegentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu
gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

Per id tempus fere Caesaris exercitui res accidit incre- **47**
dibilis auditu. Namque vergiliarum signo confecto circiter
vigilia secunda noctis nimbus cum saxea grandine subito
est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat 2
quod Caesar non more superiorum temporum in hibernis
exercitum continebat, sed in tertio quartoque die proce-
dendo propiusque hostem accedendo castra communibat
opereque faciendo milites se circumspiciendi non habebant
facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportabat 3
ut praeter ipsum militem et arma nec vas nec mancipium
neque ullam rem quae usui militi esse consuevit in navis
imponi pateretur. In Africa autem non modo sibi quic- 4
quam non adquisierant aut paraverant sed etiam propter

7 innuit *V*: annuit *cett.* 23 temporum *Glandorp*: imperatorum *X* 25 communiebat *L* 26 circumspiciendi *L*²: circumspiciendo *X* 29 usu *D* 31 non *om.* *DT'*

5 annonae caritatem ante parta consumpserant. Quibus rebus
attenuati oppido perquam pauci sub pellibus adquiescebant:
reliqui ex vestimentis tentoriolis factis atque harundinibus
6 scopisque contextis permanebant. Itaque subito imbre
grandineque consecuta gravatis pondere tentoriis aqua-
rumque vi subrutis disiectisque, nocte intempesta ignibus
exstinctis, rebus quae ad victum pertinent omnibus cor-
ruptis per castra passim vagabantur scutisque capita con-
tegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina sua
sponte arserunt.

48 Rex interim Iuba de equestri proelio Scipionis certior
factus evocatusque ab eodem litteris praefecto Saburra cum
parte exercitus contra Sittium relicto, ut secum ipse aliquid
auctoritatis adderet exercitui Scipionis ac terrorem Caesaris,
cum tribus legionibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis
sine frenis peditibusque levis armaturae grandi numero,
elephantis XXX egressus e regno ad Scipionem est profectus.
2 Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis
cum eis copiis quas commemoravi, haud ita longe ab
3 Scipione consedit. —Erat in castris Caesaris superiore tem-
pore magnus terror, et exspectatione copiarum regiarum
exercitus eius magis suspensiore animo ante adventum Iubae
commovebatur; postquam vero castra castris contulit,
despectis eius copiis omnem timorem deponit. Ita quam
antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens
4 dimiserat.—Quo facto cuivis facile fuit intellectu Scipioni
5 additum animum fiduciamque regis adventu. Nam postero

4 scopisque *cod. Scalig.* : copiisque *DT* : copiis *V* : coriisque *L'* 5 gravatis *Oudendorp* : gravata *X* tentoriis *Oudendorp* : tenebris *X* aquarumque vi subrutis *Oudendorp* : aquaque (aquamque *T'*) vel subruta *X* 6 disiectisque *Oudendorp* : disiectaque *X* 7 pertinent λ : partim *X* 9 v *DL'* : II *T'* 14 adderet exercitui *Oudendorp* : haberet exercitus *X* ac terrorem *Oudendorp* : ac terrore *DU'T'* : a terrore *L* 16 levis *codd. Petav. et Norvic.* : eius *X* 21 exspectatione *cod. Scalig.* : exspectatio *X* 26 intellectu *cdd.* : intellectum λ : inlectum *DT* : illatum *L'* 27 postera *V*

die universas suas regisque copias cum elephantis LX pro-
ductas in aciem quam speciosissime potuit instruxit ac
paulo longius progressus ab suis munitionibus haud ita diu
commoratus se recipit in castra.

Caesar postquam animadvertit Scipioni auxilia fere quae **49**
exspectasset omnia convenisse neque moram pugnandi
ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi coepit
et bracchia protinus ducere et castella munire propiusque
Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit, *ne*
adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem
occuparent atque ita longius sibi progrediendi eriperent
facultatem. Eiusdem collis occupandi [gratia] Labienus 2
consilium ceperat et quo propiore loco fuerat eo celerius
occurrerat.

Erat convallis satis magna latitudine, altitudine praerupta, **50**
crebris locis speluncae in modum subrutis, quae erat
transgredienda Caesari, ante quam ad eum collem quem
capere volebat perveniretur; ultraque eam convallem olive-
tum vetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus 2
animadvertisset Caesarem, si vellet eum locum occupare,
prius necesse *esse* convallem olivetumque transgredi, eorum
locorum peritus in insidiis cum parte equitatus levique
armatura consedit et praeterea post †montem collesque†
[Caesari subito se ostenderet] equites in occulto collocaverat
ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle
se equitatus ostenderet, ut re duplici perturbatus Caesar
eiusque exercitus neque retro regrediendi neque ultra pro-
cedendi oblata facultate circumventus concideretur. Caesar 3
postquam equitatu ante praemisso inscius insidiarum cum

1 productis *V* 9 ne *add. Nipperdey* 11 occuparent *Nipperdey*: occupaverunt *X* eriperent *Nipperdey*: eripuerunt *X* 12 gratia *del. Davies* 16 erat transgredienda *edd.*: erant transgrediendae (transgrediendi *D*) *X* 21 esse *add. Ciacconius* 23 montem collesque] collesque *del. Woelfflin*: collem *Polaschek* 24 ostenderet *DT'*: ostenderat et *L'* Caesari s. s. ostenderet *del. Aldus* 26 ut *X*: et *Manutius*

ad eum locum venisset, abusi sive obliti praeceptorum
Labieni sive veriti ne in fossa ab equitibus opprimerentur
rari ac singuli de rupe prodire et summa petere collis.
4 Quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt, partim
vivorum sunt potiti; deinde protinus collem petere con-
tenderunt atque eum decusso Labieni praesidio celeriter
occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi
peperit salutem.

51 Hac re per equites gesta Caesar legionibus opera distri-
buit atque in eo colle quo erat potitus castra munivit.
2 Deinde ab suis maximis castris per medium campum e
regione oppidi Uzittae, quod inter sua castra et Scipionis in
planitie positum erat tenebaturque a Scipione, duo bracchia
instituit ducere et ita dirigere ut ad angulum dextrum sini-
3 strumque eius oppidi convenirent. Id hac ratione opus
instruebat ut, cum propius oppidum copias admovisset op-
pugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet,
ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione
deterreretur, praeterea quo facilius colloquia fieri possent
et, si qui perfugere vellent, id quod antea saepe accidebat
magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo
4 fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hostem acces-
5 sisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad
reliquas causas quod is locus depressus erat puteique ibi
non nulli fieri [complures] poterant: aquatione enim longa
6 et angusta utebatur. Dum haec opera quae ante dixi fie-
bant a legione, interim pars acie ante opus instructa sub
hoste stabat; equites barbari levisque armaturae proeliis
minutis comminus dimicabant.

52 Caesar ab eo opere cum iam sub vesperum copias in

1 abusi *X*: abditi *Hoffmann*: adversarii *Fröhlich* 14 ducere *Davies*: duci *X* dirigere *Lipsius*: erigere *X*: derigere *edd.* 15 Id *Rhellican*: L·T·*D*: ·L·i·*β* 25 complures *om. V*: non-nulli *om.* λ, *cod. Petav.* 27 legione *X*: legionibus δ 28 levis *V* armatura *Woelfflin*

castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu levique
armatura Iuba, Scipio, Labienus in legionarios impetum
fecerunt. Equites Caesariani vi universae subitaeque 2
hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. Quae res 3
aliter adversariis cecidit: namque Caesar ex medio itinere
copiis reductis equitibus suis auxilium tulit; equites autem
adventu legionum animo addito conversis equis in Numidas
cupide insequentis dispersosque impetum fecerunt atque eos
convulneratos usque in castra regia reppulerunt multosque
ex eis interfecerunt. Quod nisi in noctem proelium esset 4
coniectum pulvisque vento elatus omnium prospectui offe-
cisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Caesaris
venissent, equitatusque cum levi armatura funditus ad inter-
necionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legione IIII. 5
et VI. Scipionis milites diffugere partim in castra Caesaris,
partim in quas quisque poterat regiones pervenire; itemque
equites Curioniani diffisi Scipioni eiusque copiis complures
se eodem conferebant.

Dum haec circum Uzittam ab utrisque ducibus admini- **53**
strantur, legiones duae, X. et VIIII., ex Sicilia navibus onera-
riis profectae, cum iam non longe a portu Ruspinae abessent,
conspicati navis Caesarianas quae in statione apud Thapsum
stabant, veriti ne in adversariorum ut insidiandi gratia ibi
commorantium classem inciderent imprudentes, vela in altum
dederunt ac diu multumque iactati tandem multis post
diebus siti inopiaque confecti ad Caesarem perveniunt.

Quibus legionibus expositis memor in Italia pristinae **54**
licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum parvulam
modo causulam nactus Caesar, quod C. Avienus, tribunus
militum X. legionis, navem *ex* commeatu familia sua atque

1 levique *L'* : levisque DT^{1} : levis *V* 2 armaturae *V* 11 elatus *Cornelissen* : flatus *X* 14 legione *T'* : leḡ. *cett.* 17 Curioniani *Lipsius* : Curiani *X* 22 conspicatae *LV* 27 memor Δ : meror *X* 29 Caesar quod C. Avienus *Stephanus* : quod caesar avienus *X* 30 *ante* commeatu *add.* ex *Forchhammer*

iumentis occupavisset neque militem unum ab Sicilia sustu-
lisset, postero die de suggestu convocatis omnium legionum
2 tribunis centurionibusque, ‘Maxime vellem,’ inquit, ‘homines
suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecis-
sent meaeque lenitatis, modestiae patientiaeque rationem
3 habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque
terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant ego-
4 met ipse documentum more militari constituam. C. Aviene,
quod in Italia milites populi Romani contra rem publicam
instigasti rapinasque per municipia fecisti quodque mihi
reique publicae inutilis fuisti et pro militibus tuam familiam
iumentaque in navis imposuisti tuaque opera militibus tem-
pore necessario res publica caret, ob eas res ignominiae
causa ab exercitu meo te removeo hodieque ex Africa abesse
et quantum pote proficisci iubeo. Itemque te, A. Fontei,
quod tribunus militum seditiosus malusque civis fuisti, te ab
5 exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, cum
ordines in meo exercitu beneficio non virtute consecuti ita
vos gesseritis ut neque bello fortes neque pace boni aut
utiles fueritis et magis in seditione concitandisque militibus
adversum vestrum imperatorem quam pudoris modestiaeque
fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror qui in meo
exercitu ordines ducatis, missosque facio et quantum pote
6 abesse ex Africa iubeo.’ Itaque tradit eos centurionibus et
singulis non amplius singulos additos servos in navem
imponendos separatim curavit.

55 Gaetuli interim perfugae, quos cum litteris mandatisque
a Caesare missos supra docuimus, ad suos civis perveniunt.
Quorum auctoritate facile adducti Caesarisque nomine per-
suasi a rege Iuba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt
2 contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis

6 ipsi *L* : usi *T* : illis usi *V* : illis abusi *Hoffmann* 15 pote *Oudendorp* : peto *DT'* : potest *L'* 21 adversum vestrum imperatorem *Ciacconius* : adversariorum vestrorum imperatoris *X* 22 in *V* : *om. cett.* 23 pote *D* : peto *T'* : potest *L'*

Iuba, distentus triplici bello necessitateque coactus, de suis
copiis quas contra Caesarem adduxerat sex cohortis in finis
regni sui mittit quae essent praesidio contra Gaetulos.
Caesar bracchiis perfectis promotisque usque eo quo telum **56**
ex oppido adigi non posset castra munit, ballistis scorpioni-
busque crebris ante frontem castrorum contra oppidum
collocatis defensores muri deterrere non intermittit eoque
quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facul- 2
tate oblata inlustriores notissimique conspectum amicorum
propinquorumque efflagitabant atque inter se colloquebantur.
Quae res quid utilitatis haberet Caesarem non fallebat: 3
namque Gaetuli ex equitatu regio nobiliores equitumque
praefecti, quorum patres cum Mario ante meruerant eiusque
beneficio agris finibusque donati post Sullae victoriam sub
Hiempsalis regis erant dati potestatem, occasione capta nocte
iam luminibus accensis cum equis calonibusque suis circiter
mille perfugiunt in Caesaris castra quae erant in campo
proxime [locum] Uzittae locata.

Quod postquam Scipio quique cum eo erant cognoverunt, **57**
cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus
M. Aquinum cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio 2
mittit ad Aquinum, nihil attinere eum cum adversariis col-
loqui. Cum †nihilo minus eius sermonem nuntius ad se
referret† sed restaret ut reliqua quae vellet perageret, viator
praeterea ab Iuba ad eum est missus qui diceret audiente
Saserna: 'Vetat te rex colloqui.' Quo nuntio perterritus 3
discessit et dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi
Romano et ei qui ab populo Romano honores accepisset,
incolumi patria fortunisque omnibus Iubae barbaro potius
oboedientem fuisse quam aut Scipionis obtemperasse nuntio

5 adigi *Hoffmann*: abici *X* 6 contra *T*: contraque *cett.* 15 potestatem *LFV*: potestate *DUT* 18 locum *del. edd.* Uzittam *Lipsius* 19 Quod U^1V^2: quos *cett.* 23 nihilo minus *post* sed *pon. Kuebler* ad se *del. Kuebler*: ad Scipionem *Davies* 24 restare *β* se restare *Hoffmann* quae *Oudendorp*: quae si *X*

aut caesis eiusdem partis civibus incolumem reverti malle!
4 Atque etiam [et] superbius Iubae factum non in M. Aquinum,
hominem novum parvumque senatorem, sed in Scipionem,
hominem illa familia, dignitate, honoribus praestantem.
5 Namque cum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum
uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse non oportere
6 illum eodem *uti* vestitu atque ipse uteretur. Itaque factum
est ut Scipio ad album sese vestitum transferret et Iubae
homini superbissimo inertissimoque obtemperaret.

58 Postero die universas omnium copias de castris omnibus
educunt et supercilium quoddam excelsum nacti non longe
a Caesaris castris aciem constituunt atque ibi consistunt.
2 Caesar item producit copias celeriterque eis instructis ante
suas munitiones, quae erant in campo, constituit, sine dubio
existimans ultro adversarios, cum tam magnis copiis auxiliis
que regis essent praediti promptiusque prosiluissent ante,
3 secum concursuros propiusque se accessuros. Equo cir-
cumvectus legionesque cohortatus signo dato accessum
4 hostium aucupabatur. Ipse enim a suis munitionibus lon-
gius non sine ratione *non* procedebat, quod in oppido
Uzittae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes
armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu
erat oppositum, verebaturque ne, si praetergressus esset, ex
oppido eruptione facta ab latere eum adorti conciderent.
5 Praeterea haec quoque eum causa tardavit, quod erat locus
quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis im-
pedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

59 Non arbitror esse praetermittendum, quem ad modum
exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc
2 modo aciem derexit. Collocabat in fronte suas et Iubae

1 caesis *edd.*: Caesaris *X* 2 et *post* etiam *del. edd.* 7 uti *add. edd.* 9 ineptissimoque *Cornelissen* 10 Postera *T* 11 educunt *U′*: deducunt *cett.* 16 ante secum *DU′T′*: ante se *L* 20 non *add. Aldus* 30 derexit *D*: direxit *β* collocarat *Novak*

legiones, post eas autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos et in longitudinem derectos ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur [in cornibus autem duplex esse existimabatur]. Elephantos dextro 3
sinistroque cornu collocaverat aequalibus inter eos intervallis interiectis, post autem elephantos armaturas levis Numidasque auxiliaris substituerat. Equitatum frenatum universum 4
in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim cornu oppido Uzitta claudebatur neque erat spatium equitatus explicandi. Praeterea Numidas levisque armaturae in- 5
finitam multitudinem ad dextram partem suae aciei opposuerat fere interiecto non minus mille passuum spatio et ad collis radices magis appulerat longiusque ab adversariorum suisque copiis promovebat, id hoc consilio ut, cum acies duae inter se concurrissent, initio certaminis paulo longius eius equitatus circumvectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Caesaris atque perturbatum iaculis configeret. Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi.

Caesaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab **60**
sinistro eius cornu ordiar et ad dextrum perveniam. Habuit legionem X. VIIII. in sinistro cornu, XXV., XXVIIII., XIII., XIV., XXVIII., XXVI. in media acie. †Fere ipsum dextrum cornu 2
secundam autem aciem fere in earum legionum parte† cohortium collocaverat, praeterea ex tironum adiecerat paucas. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu 3
contulerat et usque ad aciei suae mediam legionem porrexerat et ita collocaverat uti sinistrum suum cornu esset triplex.

1 post eas *Nipperdey*: postea *X* 2 derectos *U′*: directos *cett.* 3 in . . . existimabatur *del. Nipperdey* 6 armaturas (armatura *U′*) leves *X* 22 X. VIIII. *Nipperdey*: VIIII VIII *DT′*: VIIII et VIII *L′* XXVIIII] XXIX *L*: XXVIII *DU′T′* 23 XXVIII *DLU*^{2}*T′*: XXVIIII *U*^{1}*F* Fere *T*: *om. cett.* In suo autem dextro cornu ex secunda acie veteranarum legionum partem *Nipperdey* 24 secundum aciem *D* fere in earum *X*: veteranarum *Oudendorp* partem λ 26 sinistrum suum *edd.*: sinistri sui *X* cornus *DT′* 28 esset λ: *om. X*

4 Id eo consilio fecerat quod suum dextrum latus munitio-
nibus adiuvabatur, sinistrum autem equitatus hostium mul-
titudini uti resistere posset laborabat, eodemque suum
omnem equitatum contulerat et, quod ei parum confidebat,
praesidio his equitibus legionem v. praemiserat levemque
5 armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie
passimque locis certis maximeque in cornibus collocaverat.

61 Sic utrorumque exercitus instructi non plus passuum ccc
interiecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderit
numquam quin dimicaretur, a mane usque ad horam x. diei
2 perstiterunt. Iamque Caesar dum exercitum intra muni-
tiones suas reducere coepisset, subito universus equitatus
ulterior Numidarum Gaetulorumque sine frenis ad dextram
partem se movere propiusque Caesaris castra quae erant in
colle se conferre coepit, frenatus autem Labieni eques in
3 loco permanere legionesque distinere: cum subito pars
equitatus Caesaris cum levi armatura contra Gaetulos iniussu
ac temere longius progressi paludemque transgressi multi-
tudinem hostium pauci sustinere non potuerunt levique
armatura deserta †ac† convulneratique uno equite amisso,
multis equis sauciis, levis armaturae xxvii occisis ad suos
4 refugerunt. Quo secundo equestri proelio facto Scipio laetus
5 in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium
bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero
die Caesar cum partem equitatus sui frumentandi gratia
Leptim misisset, in itinere praedatores equites Numidas
Gaetulosque ex improviso adorti circiter c partim occide-
6 runt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim cotidie
legiones in campum deducere atque opus facere vallumque
et fossam per medium campum ducere adversariorumque

3 resisti *β* 10 die *T′* 13 ad dextram (dexteram *LT′*) partem *X*: ab dextra parte *Nipperdey* 16 destinere T^1: destinare *V*: detinere *Hoffmann* 20 deserta T^1: deserti *cett.* ac *X*: pulsi *Nipperdey* 24 bellantibus *post* fortuna L^1: *secludendum videtur* 25 partem δ: parte *X* 26 misisset *Clarke*: misit *X*

excursionibus ita officere non intermittit. Scipio item 7
munitiones contra facere et, ne iugo a Caesare excluderetur,
approperare. Ita duces utrique et in operibus occupati 8
esse et nihilo minus equestribus proeliis inter se cotidie
dimicabant.

Interim Varus classem, quam antea Uticae hiemis gratia **62**
subduxerat, cognito legionis †VII et VIII† ex Sicilia adventu
celeriter deducit ibique Gaetulis remigibus epibatisque com-
plet insidiandique gratia ab Utica progressus Hadrumetum
cum LV navibus pervenit. Cuius adventus inscius Caesar 2
L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in
stationem praesidi gratia commeatus sui mittit itemque
Q. Aquilam cum XIII navibus longis Hadrumetum eadem
de causa praemittit. Cispius quo erat missus celeriter per- 3
venit; Aquila tempestate iactatus promunturium superare
non potuit atque angulum quendam tutum a tempestate
nactus cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua 4
classis in salo ad Leptim egressis remigibus passimque in
litore vagantibus, partim in oppidum victus sui mercandi
gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus 5
rebus Varus ex perfuga cognitis occasionem nactus vigilia
secunda Hadrumeto ex cothone egressus cum primo mane
Leptim universa classe vectus navis onerarias, quae longius
a portu in salo stabant, incendit et penteres duas vacuas a
defensoribus nullo repugnante cepit.

Caesar interim celeriter per nuntios in castris, cum opera **63**
circumiret, certior factus, quae aberant a portu milia pas-
suum VI, equo admisso omissis omnibus rebus celeriter per-
venit Leptim ibique hortatur omnes ut se naves conseque-

1 ita *Oudendorp*: iter *X*: *del. Vascosanus* 3 ut *post* ita *add. D* 4 esse *Nipperdey*: essent *DUT'*: erant *LF* 5 dimicarent $\Delta^2\delta$: dimicare *Woelfflin* 7 VII et VIII *DL'*: VII et VIIII *T'*: X. et VIIII. *Woelfflin*: *alii* XIII. et XIIII. 11 XXIIII *V* 15 at Aquila *L'* 17 se *om. T'* 19 partim λΔ: parum *X* oppidum λ: oppido *X* 22 cum *post* Leptim *transponit L* 24 penteres *D*: penteremes *β*

rentur; [postea] ipse parvulum navigiolum conscendit, in
cursu Aquilam multitudine navium perterritum atque trepi-
2 dantem nactus hostium classem sequi coepit. Interim Varus
celeritate Caesaris audaciaque commotus cum universa
classe conversis navibus Hadrumetum versus fugere con-
3 tendit. Quem Caesar in milibus passuum IIII consecutus
reciperata quinqueremi cum suis omnibus epibatis atque
etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis triremem
hostium proximam, quae in repugnando erat commorata,
4 onustam remigum epibatarumque cepit. Reliquae naves
hostium promunturium superarunt atque Hadrumetum in
5 cothonem se universae contulerunt. Caesar eodem vento
promunturium superare non potuit atque in salo in ancoris
ea nocte commoratus prima luce Hadrumetum accedit ibi-
que navibus onerariis quae erant extra cothonem incensis
omnibusque reliquis ab eis aut subductis aut in cothonem
compulsis paulisper commoratus, si forte vellent classe dimi-
care, rursus se recepit in castra.

64 In ea nave captus est P. Vestrius, eques Romanus, et
P. Ligarius, Afranianus, quem Caesar in Hispania cum reli-
quis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat, inde
ex proelio effugerat in Africamque ad Varum venerat;
2 quem ob periuri perfidiam Caesar iussit necari. P. Vestrio
autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam nume-
raverat et quod ipse suam causam probaverat Caesari, se
a Nasidi classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio
Vari esse servatum, postea sibi facultatem nullam datam
transeundi, ignovit.

65 Est in Africa consuetudo incolarum ut in agris et in omnibus fere villis sub terra specus frumenti condendi gratia clam habeant atque id propter bella maxime hostium-

1 postea *secl. Nipperdey* : p. a *D* : p^{o}. a *LT* 7 cum suis omnibus epibatis *del. Gemoll* 14 ea *D* : eadem *β* 23 ob periuri perfidiam *Dλ* : opperiurtum perfidiam *T'* : ob periurium perfidiamque *L'* Vestrio *L* : Vestrium *cett.*

que subitum adventum praeparent. Qua de re Caesar per 2
indicem certior factus tertia vigilia legiones duas cum
equitatu mittit a castris suis milia passuum X atque inde
magno numero frumenti onustos recipit in castra. Quibus 3
rebus cognitis Labienus progressus a suis castris milia pas-
suum VII per iugum et collem, per quem Caesar pridie iter
fecerat, ibi castra duarum legionum facit atque ipse coti-
die existimans Caesarem eadem saepe frumentandi gratia
commeaturum cum magno equitatu levique armatura insidia-
turus locis idoneis considit.

Caesar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior **66**
factus paucos dies ibi commoratus, dum hostes cotidiano
instituto saepe idem faciendo in neglegentiam adducerentur,
subito mane imperat porta decumana legiones se †VIII†
veteranas cum parte equitatus sequi atque equitibus prae-
missis neque opinantis insidiatores subito in convallibus
latentis *ex* levi armatura concidit circiter D, reliquos in
fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum universo 2
equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. Cuius vim 3
multitudinis cum equites pauci Caesariani iam sustinere non
possent, Caesar instructas legiones hostium copiis ostendit.
Quo facto perterrito Labieno ac retardato suos equites re- 4
cepit incolumis. Postero die Iuba Numidas eos qui loco
amisso fuga se receperant in castra in cruce omnis suffixit.

Caesar interim, quoniam inopia frumenti premebatur, **67**
copias omnis in castra conducit atque praesidio Lepti,
Ruspinae, Acyllae relicto, Cispio Aquilaeque classe tradita
ut alter Hadrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse
castris incensis quarta noctis vigilia acie instructa impedi-
mentis in sinistra parte collocatis ex eo loco proficiscitur
et pervenit ad oppidum Aggar, quod a Gaetulis saepe antea
oppugnatum summaque vi per ipsos oppidanos erat defen-

14 VIII *vel* octo *X*: III *Nipperdey* 16 *post* subito *addendum putat* adortus *Dübner* 17 ex *add. Nipperdey*

2 sum. Ibi in campo castris unis positis ipse frumentatum
circum villas cum parte exercitus profectus magno invento
hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato
3 exercitu redit in castra. Scipio interim cognito Caesaris
discessu cum universis copiis per iugum Caesarem subsequi
coepit atque ab eius castris milia passuum VI longe trinis
castris dispertitis copiis consedit.

68 Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione milia passuum X, ad eius regionem et partem castrorum collocatum,
a Caesare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo
longe milia passuum XIIII. Huc Scipio legiones duas fru-
2 mentandi gratia misit. Quod postquam Caesar ex perfuga
cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collatis
atque ibi praesidio relicto ipse quarta vigilia egressus praeter
hostium castra proficiscitur cum copiis et oppidum potitur.
3 Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari et,
cum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium
his legionibus occurrere suppetias. Quae res eius impetum
4 retardavit. Itaque capto C. Minucio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praeerat, et
P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, et camelis
XXII regis abductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto
ipse se recipere coepit ad castra.

69 Cum iam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum
necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque cum omni
equitatu levique armatura ex insidiis adorti agmini eius
2 extremo se offerunt atque ex collibus primis exsistunt. Quod
postquam Caesar animum advertit, equitibus suis hostium
vi oppositis sarcinas legionarios in acervum iubet compor-
3 tare atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam

11 XIV λ : XVIIII *T* : XVIII *DL′V* 13 collatis *Lipsius* : collocatis *X* 15 oppidum *DT* : oppido *L′V* 17 eous *F* : *an* eo usque? 19 Minucio *Nipperdey* : mocio *V* : inocio *T* : biocio *U′* : biotio *DL* 22 abductis *Jurin* : adductis *β* : adductus *D* 24 eum *edd.* : cum *DL′* : tum *T′* 27 proximis *Schneider* 29 vi *DV* : III *cett.*

coeptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et levis
armatura hostium nullo negotio loco pulsa et deiecta est de
colle. Cum iam Caesar existimasset hostis pulsos deterri- 4
tosque finem lacessendi facturos et iter coeptum pergere
coepisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt
atque eadem ratione qua ante dixi in Caesaris legionarios
impetum faciunt Numidae levisque armatura mirabili velo-
citate praediti, qui inter equites pugnabant et una pariterque
cum equitibus accurrere et refugere consueverant. Cum 5
hoc saepius facerent et proficiscentis Iulianos insequerentur,
refugerent instantis, propius non accederent et singulari
genere pugnae uterentur equosque iaculis convulnerare satis
esse existimarent, Caesar intellexit nihil aliud eos conari
nisi ut se cogerent castra eo loco ponere ubi omnino aquae
nihil esset, ut exercitus ieiunus, qui a quarta vigilia usque ad
horam X. diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent.

Cum iam ad solis occasum esset, et non totos C passus in **70**
horis IIII esset progressus, equitatu suo propter equorum in-
teritum extremo agmine remoto legiones in vicem ad extre-
mum agmen evocabat. Ita vim hostium placide leniterque 2
procedens per legionarium militem commodius sustinebat.
Interim equitum Numidarum copiae dextra sinistraque per 3
collis praecurrere coronaeque in modum cingere multitu-
dine sua Caesaris copias, pars agmen extremum insequi.
Caesaris interim non amplius III aut IIII milites veterani si 4
se convertissent et pila viribus contorta in Numidas infestos
coniecissent, amplius duum milium numero ad unum terga
vertebant ac rursus ad aciem passim conversis equis se
colligebant atque in spatio consequebantur et iacula in
legionarios coiciebant. Ita Caesar modo procedendo modo 5
resistendo tardius itinere confecto noctis hora prima omnis

2 armaturae *β* 11 instantes *cod. Scalig.*: stantes *X* 12 equos *Hoffmann*: eos *X* 18 horis IIII *DL'V*: horam IIII *T*: IIII *secl. edd.*

suos ad unum in castra incolumis sauciis x factis reduxit.
6 Labienus circiter CCC amissis, multis vulneratis ac defessis
7 instando omnibus ad suos se recepit. Scipio interim
legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie
terroris gratia in conspectu Caesaris collocaverat, reducit in
castra.

71 Caesar contra eiusmodi hostium genera copias suas non
ut imperator exercitum veteranum victoremque maximis
rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere;
quot pedes se reciperent ab hoste et quem ad modum
obversi adversariis et in quantulo spatio resisterent, modo
procurrerent modo recederent comminarenturque impetum,
ac prope quo loco et quem ad modum tela mitterent, prae-
2 cipere. Mirifice enim hostium levis armatura anxium exer-
citum nostrum atque sollicitum habebat, quia et equites
deterrebat proelium inire propter equorum interitum, quod
eos iaculis interficiebat, et legionarium militem defatigabat
propter velocitatem: gravis enim armaturae miles simul
atque ab eis insectatus constiterat in eosque impetum fecerat,
illi veloci cursu periculum facile vitabant.

72 Quibus ex rebus Caesar vehementer commovebatur quod,
quotienscumque proelium erat commissum, equitatu suo
sine legionario milite hostium equitatui levique armaturae
2 eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem
his rebus, quod nondum legiones hostium cognoverat, et
quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique
armatura, quae erat mirifica, si legiones quoque accessissent.
3 Accedebat etiam haec causa, quod elephantorum magnitudo
4 multitudoque animos militum detinebat in terrore. Cui

1 castra *Vascosanus*: castris *X* 2 ac *L'*: ·c· *DT'*: *del. Forchhammer* 10 quot *L*, *Woelfflin*: quod *DU'T'* 11 adversariis *edd.*: adversarios *X* 12 communicarenturque *D* 18 armatura *T'* 21 quod quotienscumque proelium *Woelfflin*: quodcumque proelium quotiens *X* 26 se *om. DV* non posset *V* 27 armaturae *D* erant *DU'T*

uni rei tamen invenerat remedium: namque elephantos ex
Italia transportari iusserat, quo et miles noster speciemque
et virtutem bestiae cognosceret et cui parti corporis eius
telum facile adigi posset, ornatusque ac loricatus cum esset
elephas, quae pars corporis eius sine tegmine nuda relin-
queretur, ut eo tela coicerentur; praeterea ut iumenta
bestiarum odorem, stridorem, speciem consuetudine capta
non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat con- 5
secutus: nam et milites bestias manibus pertrectabant
earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila
praepilata coiciebant, atque in consuetudinem equos patientia
bestiarum adduxerat.

Ob has causas quas supra commemoravi sollicitabatur **73**
Caesar tardiorque et consideratior erat factus et ex pristina
bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Neque 2
mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas
locis campestribus et contra Gallos, homines apertos mini-
meque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare
consuerunt; tum autem erat ei laborandum ut consue-
faceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere
et quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo haec 3
celerius conciperent, dabat operam ut legiones non in uno
loco contineret sed per causam frumentandi huc atque illuc
rapsaret, ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio
non discessuras existimabat. Atque post diem tertium 4
productas accuratius suas copias sicut instruxerat, propter
hostium castra praetergressus aequo loco invitat ad dimi-
candum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub ve-
sperum legiones in castra.

Legati interim ex oppido Vaga, quod finitimum fuit **74**
Zetae, cuius Caesarem potitum esse demonstravimus,

1 ex Italia *Ciacconius*: in Italiam *X* 2 quo *edd.*: quod *T*: quos *cett.* 4 oneratusque *β* 7 capta *cod. Norvic.*: captarum *D*: capturum *β* 8 non] ne *Novak* 24 rapsaret *L*: rapsare *DU'T*: repsare *V*

veniunt; petunt, obsecrant, ut sibi praesidium mittat: se
2 res compluris quae utiles bello sint sumministraturos. Per
id tempus †deorum voluntate studioque erga Caesarem
transfuga suos civis facit certiores† Iubam regem celeriter
cum copiis suis, antequam Caesaris praesidium eo perveni-
ret, ad oppidum accucurrisse atque advenientem multitudine
circumdata eo potitum omnibusque eius oppidi incolis ad
unum interfectis dedisse oppidum diripiendum delendumque
militibus.

75 Caesar interim lustrato exercitu a. d. XII. Kal. April.
postero die productis universis copiis progressus ab suis
castris milia passuum V, a Scipionis circiter duum milium
2 interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque
adversarios ab se ad dimicandum invitatos supersedere
pugnae animadvertit, reducit copias posteroque die castra
movet atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numi-
darum habuerat praesidium frumentumque comportaverat,
3 ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equi-
tatu levique armatura agmen eius extremum carpere coepit
atque ita lixarum mercatorumque qui plaustris merces por-
tabant interceptis sarcinis addito animo propius audaciusque
accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere ac
4 sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quae res
Caesarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis
legionibus trecenos milites esse iusserat. Itaque eos in
equitatum Labieni immissos turmis suorum suppetias
5 mittit. Tum Labienus conversis equis signorum conspectu
6 perterritus turpissime fugere contendit. Multis eius occisis,
compluribus vulneratis milites legionarii ad sua se recipiunt

2 sumministraturos *Kraner*: administraturos *X* 3 idem *U* (?) deorum *β*: de eorum *D* 4 transfugas *DT* 2–4 *scribendum ita* per id tempus nuntiabatur de eorum voluntate studioque erga Caesarem per transfugas factum certiorem *censet Vielhaber* 11 progressus *codd. Norvic. et Voss.*: processus *X* 13 que *del. Woelfflin* 25 trecenos *Kuebler*: tricenos *X*

signa atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non destitit.

Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram venit, inspe- **76**
ctantibus adversariis interfecto praesidio Scipionis, cum suis
auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio,
evocato Scipionis, qui ibi praeerat, atque a multitudine
circumvento interfectoque oppido potitur atque ibi frumento
exercitui dato postero die ad oppidum Thysdram pervenit;
in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi prae-
sidio cohorteque sua gladiatorum. Caesar oppidi natura 2
perspecta aquae inopia ab oppugnatione eius deterritus
protinus profectus circiter milia passuum IIII ad aquam
facit castra atque inde quarta vigilia egressus redit rursus
ad ea castra quae ad Aggar habuerat. Idem facit Scipio
atque in antiqua castra copias reducit.

Thabenenses interim, qui sub dicione et potestate Iubae **77**
esse consuessent in extrema eius regni regione maritima
locati, interfecto regio praesidio legatos ad Caesarem
mittunt, rem [male] gestam docent, petunt orantque ut
suis fortunis populus Romanus, quod bene meriti essent,
auxilium ferret. Caesar eorum consilio probato Marcium 2
Crispum tribunum cum cohorte et sagittariis tormentisque
compluribus praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore 3
ex legionibus omnibus milites qui aut morbo impediti aut
commeatu dato cum signis non potuerant ante transire
in Africam ad milia IIII, equites CCCC, funditores sagitta-
riique mille uno commeatu Caesari occurrerunt. Itaque 4
cum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat

3 ad *om.* β 12 aquae *Lipsius*: atque *X* 14 vigilia *D*: *om.* *T in rasura*: die *L'V* 15 *post* castra *add.* die *T*. IIII die *D* 20 male *del. Woelfflin*: a se *Vascosanus* 21 p. r. quod *L'*: p. r. *DT'*: populus Romanus quo de *Kiessling* 23 tribunum cum cohorte *L'*: tribus cum cohortibus *D*: cum cohortibus tribus *T*: cum tribus cohortibus *V* 27 in *om.* β 28 mille] ∞ *L'*: eo *D*: quo *T*: cū *V*

instructus, V ⌜III⌝ milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero II milibus passuum longe constitit in campo.

78 Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter II milium numero habere con-
2 suerat. Eo equitatu dextra sinistra derecto ab oppidi lateribus ipse legiones ex castris eductas atque in iugo inferiore instructas non longius fere mille passus ab suis
3 munitionibus progressus in acie constituit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur et tempus diei in otio consumebatur, Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum qui ad oppidum in statione erant facere impressionem levemque armaturam, sagittarios funditoresque
4 eodem summittit. Quod ubi coeptum est fieri et equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacideius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundi et nihilo minus fortissime
5 acerrimeque pugnare. Quod ubi Caesar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consuerat, ex legione quae proxima ei proelio in acie constiterat iubet equitatui
6 succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere sauciisque ac defatigatis integros recentioribus-
7 que viribus equites sumministrare. Postquam equites Iuliani CCCC vim hostium ad IIII milia numero sustinere non poterant et ab levi armatura Numidarum vulnerabantur minutatimque cedebant, Caesar alteram alam mittit qui satagen-
8 tibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi in hostis impressione facta in fugam adversarios dederunt; multis occisis, compluribus vulneratis insecuti per III milia

1 III *del. Nipperdey* 2 II milibus] ∞ ∞ *vel* co co *DLFT'*: $\overline{\text{XX}}$ *U* 5 $\overline{\text{XX}}$ *U* 6 derecto *U*T^1: directo *DL*T^2*V* 9 constituit *Oudendorp*: consistit *X* 17 circumfundere *V*: circumfundendi *Ursinus* 20 proxima *post* quae *pos. Morus*: *ante* legione *legitur in libris* 26 cedebantur *V* 27 succurrerent *Nipperdey* sui *secl. Schambach*

passuum usque ad collem hostibus adactis se ad suos reci-
piunt. Caesar in horam X. commoratus, sicut erat instructus, 9
se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo 10
proelio Pacideius graviter pilo per cassidem caput ictus
compluresque duces ac fortissimus quisque interfecti vul-
neratique sunt.

Postquam nulla condicione cogere adversarios poterat ut **79**
in aequum locum descenderent legionumque periculum
facerent, neque ipse propius hostem castra ponere propter
aquae penuriam se posse animadvertebat, adversarios non
virtute eorum confidere sed aquarum inopia fretos despicere
se intellexit, II. Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Aggar
XVI milia nocte progressus ad Thapsum, ubi Vergilius cum
grandi praesidio praeerat, castra ponit oppidumque eo die
circummunire coepit locaque idonea opportunaque complura
praesidiis occupare, hostes ne intrare ad se ac loca interiora
capere possent. Scipio interim cognitis Caesaris consiliis 2
ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dede-
cus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret,
confestim Caesarem per superiora loca consecutus milia
passuum VIII a Thapso binis castris consedit.

Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae **80**
quaedam non amplius mille et D passus intererant; quas
Scipio intrare et Thapsitanis auxilium ferre conabatur.
Quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie 2
in eo loco castello munito ibique III . . . praesidio relicto
ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus
circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere 3
supra stagnum postero die et nocte confecto caelo albente
non longe a castris praesidioque quod supra commemoravi
MD passibus ad mare versus consedit et castra munire

5 fortissimi quique *D* 10 et *ante* adversarios *add. Jurin* 13 XIII *V* 26 *post* III *legitur in V* tc̃io : legionum *Nipperdey* : cohortium *Woelfflin* 29 confecto] confecta *V* 31 co (*i.e.* ∞ = mille) *T*

4 coepit. Quod postquam Caesari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate pro consule cum legionibus duabus relicto ipse cum expedita copia in eum
5 locum citatim contendit, classisque parte ad Thapsum relicta reliquas navis iubet post hostium tergum quam maxime ad litus appelli signumque suum observare, quo signo dato subito clamore facto ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

81 Quo postquam Caesar pervenit et animadvertit aciem pro vallo Scipionis [contra] elephantis dextro sinistroque cornu collocatis, et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire, ipse acie triplici collocata, legione x. †secundaque dextro cornu, viii. et viiii. sinistro oppositis, quinque legiones† in quarta acie ad ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis levique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans blandeque
2 appellans animos eorum excitabat. Tirones autem qui numquam in acie dimicassent hortabatur ut veteranorum virtutem aemularentur eorumque famam, locum, nomen victoria parta cuperent possidere.

82 Itaque in circumeundo exercitu animadvertit hostis circa vallum trepidare atque ultro citroque pavidos concursare et modo se intra portas recipere, modo inconstanter im-
2 moderateque prodire. Cum idem a pluribus animadverti coeptum esset, subito legati evocatique obsecrare Caesarem ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a dis

8 aversis : adversis *X* 11 contra *del. Dinter*: cum *Hoffmann* elephantis λ: elephantos *X* 14 secundaque *codd. omnes*: xiii.que *Nipperdey* viii. *codd. omnes*: xiiii. *Nipperdey*: legione x. ix.que dextro cornu, xiii. et xiiii. sinistro *Kuebler* 15 quinque legiones *codd. omnes*: ⟨duabus in media⟩, quintae legionis in quarta, *etc.*, *Vielhaber* 24 circa Δ^2: contra *X*

immortalibus portendi. Dubitante Caesare atque eorum 3
studio cupiditatique resistente sibique eruptione pugnari non
placere clamitante, etiam atque etiam aciem sustentante,
subito dextro cornu iniussu Caesaris tubicen a militibus
coactus canere coepit. Quo facto ab universis cohortibus 4
signa in hostem coepere inferri, cum centuriones pectore
adverso resisterent vique continerent milites, ne iniussu
imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent.

Quod postquam Caesar intellexit incitatis militum animis **83**
resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato equo admisso
in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim 2
cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos
frequentes iniciunt. Quo facto bestiae stridore fundarum,
lapidum plumbique †itata† perterritae sese convertere et
suos post se frequentis stipatosque proterere et in portas
valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui 3
in eodem cornu elephantis erant, praesidio deserti principes
fugiunt. Ita celeriter bestiis circumitis legiones vallo ho- 4
stium sunt potitae, et paucis acriter repugnantibus inter-
fectisque reliqui concitati in castra unde pridie erant egressi
confugiunt.

Non videtur esse praetermittendum de virtute militis **84**
veterani v. legionis. Nam cum in sinistro cornu elephas
vulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem im-
petum fecisset eumque sub pede subditum dein genu innixus
pondere suo proboscide erecta vibrantique stridore maximo
premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati quin se
armatus bestiae offerret. Quem postquam elephas ad se 2
telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem
proboscide circumdat atque in sublime extollit. Armatus, 3
qui in eiusmodi periculo constanter agendum sibi videret,

14 plumbique *D* : *om.* *β* itata *D* : iactatu *Kuebler* 17 cum *post* cornu *add. edd. vett.*, *Kraner* 27 hoc D^{2} 31 *post* periculo *habet* cum *D*

gladio proboscidem qua erat circumdatus caedere quantum
4 viribus poterat non destitit. Quo dolore adductus elephas
milite abiecto maximo cum stridore cursuque conversus ad
reliquas bestias se recepit.

85 Interim Thapso qui erant praesidio ex oppido eruptionem
porta maritima faciunt et, sive ut suis subsidio occurrerent,
sive ut oppido deserto fuga salutem sibi parerent, egrediun-
tur atque ita per mare umbilici fine ingressi terram petebant.
2 Qui a servitiis puerisque qui in castris erant lapidibus pilisque
prohibiti terram attingere rursus se in oppidum receperunt.
3 Interim Scipionis copiis prostratis passimque toto campo
fugientibus confestim Caesaris legiones consequi spatiumque
4 se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra quae pete-
bant perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent
ducemque aliquem requirerent, quem respicerent, cuius au-
ctoritate imperioque rem gererent :—qui postquam animad-
verterunt neminem ibi esse praesidio, protinus armis abiectis
5 in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervene-
runt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute
in quodam colle consistunt atque armis demissis saluta-
tionem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo
6 praesidio fuit. Namque milites veterani ira et dolore incensi
non modo ut parcerent hosti non poterant adduci sed etiam
ex suo exercitu inlustris urbanos, quos auctores appellabant,
7 compluris aut vulnerarunt aut interfecerunt ; in quo numero
fuit Tullius Rufus quaestorius, qui pilo traiectus consulto a
milite interiit ; item Pompeius Rufus bracchium gladio per-
cussus, nisi celeriter ad Caesarem accucurrisset, interfectus
8 esset. Quo facto complures equites Romani senatoresque
perterriti ex proelio se receperunt, ne *a* militibus, qui ex
tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate pec-

5 tapsi *V* 7 parerent] parent *DT* : pararent *L'V* 14 refecti *Daehn* 20 demissis *edd.* : dimissis *β* : *om. D* 21 miseris *δ* : miseriis *X* 24 *post* auctores *verbum quale est* belli *excidisse putat Kuebler* 30 a *add. edd. vett.*

candi impunitatis spe propter maximas res gestas, ipsi quo-
que interficerentur. Itaque ei omnes Scipionis milites cum 9
fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare et a
militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt inter-
fecti.

Caesar trinis castris potitus occisisque hostium L milibus **86**
fugatisque compluribus se recepit L militibus amissis, paucis
sauciis in castra ac statim ex itinere ante oppidum Tha-
psum constitit elephantosque LXIIII ornatos armatosque cum
turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum in-
structos constituit, id hoc consilio, si posset Vergilius quique
cum eo obsidebantur rei male gestae suorum indicio a per-
tinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit invitavit- 2
que ad deditionem suamque lenitatem et clementiam com-
memoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi
non dare, ab oppido discessit. Postero die divina re facta 3
contione advocata in conspectu oppidanorum milites col-
laudat totumque exercitum veteranorum donavit, praemia
fortissimo cuique ac bene merenti pro suggestu tribuit, ac
statim inde digressus Rebilo pro consule cum III ad Tha-
psum legionibus et Cn. Domitio cum duabus Thysdrae, ubi
Considius praeerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla
Uticam ante praemisso cum equitatu ipse eodem iter facere
contendit.

Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, cum **87**
Uticam versus iter facerent, perveniunt ad oppidum Para-
dae. Ubi cum ab incolis non reciperentur, ideo quod 2
fama de victoria Caesaris praecucurrisset, vi oppido potiti
in medio foro lignis coacervatis omnibusque rebus eorum
congestis ignem subiciunt atque eius oppidi incolas cuius-
que generis aetatisque vivos constrictosque in flammam

1 spe *codd. Norvic. et Petav.* : *om. X* ipsi *Oudendorp* : ab ipsis *X* 2 ii *U*: hii *L* : II *F*: ·I· *T*: primi *V* : *om. D* 18 veteranorum *D*: veteranum *β* 21 legionibus Δδ : cohortibus *D*λ : *om. β* 29 eorum *X* : eo *Woelfflin*

coiciunt atque ita acerbissimo adficiunt supplicio; deinde
3 protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato,
quod in Uticensibus propter beneficium legis Iuliae parum
suis partibus praesidi esse existimaverat, plebem inermem
oppido eiecerat et ante portam bellicam castris fossaque
parvula dumtaxat muniverat ibique custodiis circumdatis
habitare coegerat; senatum autem oppidi custodia tenebat.
4 Eorum castra ei equites adorti expugnare coeperunt, ideo
quod eos Caesaris partibus favisse sciebant, ut eis interfectis
5 eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses
animo addito ex Caesaris victoria lapidibus fustibusque
6 equites reppulerunt. Itaque postea quam castra non potue-
rant potiri, Uticam se in oppidum coniecerunt atque ibi
multos Uticensis interfecerunt domosque eorum expugnave-
7 runt ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla
ratione quiret ut secum oppidum defenderent et caede
rapinisque desisterent et quid sibi vellent sciret, sedandae
8 eorum importunitatis gratia singulis C divisit. Idem Sulla
Faustus fecit ac de sua pecunia largitus est unaque cum his
ab Utica proficiscitur atque in regnum ire intendit.

88 Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos
omnis Cato convocatos una cum CCC, qui pecuniam Scipioni
ad bellum faciendum contulerant, hortatur ut servitia manu-
2 mitterent oppidumque defenderent. Quorum cum partem
assentire, partem animum mentemque perterritam atque in
fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere
destitit navisque his attribuit, ut in quas quisque partis
3 vellet proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime
constitutis, liberis suis L. Caesari, qui tum ei pro quaestore
fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu atque ser-
mone quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum
isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit atque ita se

3 in *ante* Uticensibus *posuit Lipsius* : *ante* suis *habent libri* 8 ei] ii *Manutius* : ·L· *vel* ·l· *DL'T* : quinquaginta *V* 20 contendit L^1

traiecit. Qui dum anima nondum exspirata concidisset, *et* 4
impetu facto in cubiculum ex suspicione medicus familiares-
que continere atque vulnus obligare coepissent, ipse suis
manibus vulnus crudelissime divellit atque animo praesenti
se interemit. Quem Uticenses quamquam oderant partium 5
gratia, tamen propter eius singularem integritatem, et quod
dissimillimus reliquorum ducum fuerat quodque Uticam
mirificis operibus muniverat turrisque auxerat, sepultura adfi-
ciunt. Quo interfecto L. Caesar ut aliquid sibi ex ea re 6
auxili pararet convocato populo contione habita cohortatur
omnis ut portae aperirentur: se in C. Caesaris clementia
magnam spem habere. Itaque portis patefactis Utica egres- 7
sus Caesari imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut
erat imperatum, Uticam pervenit omnibusque portis custo-
dias ponit.

Caesar interim ab Thapso progressus Ussetam pervenit, **89**
ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum
ceterarumque rerum cum parvo praesidio habuerat. Id ad- 2
veniens potitur, deinde Hadrumetum pervenit. Quo cum
sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata
Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam con-
cessit. Deinde eodem die Hadrumeto egressus Livineio 3
Regulo cum legione ibi relicto Uticam ire contendit. Cui 4
in itinere fit obvius L. Caesar et subito se ad genua pro-
iecit vitamque sibi neque amplius quicquam deprecatur.
Cui Caesar facile et pro natura sua et pro instituto con- 5
cessit, item Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellae patri
et filio, M. Eppio, M. Aquino, Catonis filio Damasippique
liberis ex sua consuetudine tribuit circiterque luminibus

1 et *add. edd.* 4 divellit λ: devellit *X* 8 turribusque *Novak* 10 auxilii pararet *Scaliger*, '*ex veteri Ursini codice*': auxilii raret *U′*: auxiliaret *DT*: auxiliaretur *V* 16 Ussetam *DU′T′*: vissetam *L*: Uzittam *Kuebler* 27 C. Ateio *Ciacconius*: Caeteio *vel* ceteio *DLUT′*: caeteis *F* 28 aquino *X*: Aquinio Δδ, *Stephanus, alii*

accensis Uticam pervenit atque extra oppidum ea nocte mansit.

90 Postero die mane in oppidum introiit contioneque advocata Uticensis incolas cohortatus gratias pro eorum erga se studio egit, civis autem Romanos negotiatores et eos qui inter CCC pecunias contulerant Varo et Scipioni multis verbis accusatos et de eorum sceleribus longiore habita oratione ad extremum ut sine metu prodirent edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum ipse sua bona redemisset, se bonorum venditionem inducturum et pecuniam multae nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset. 2 Quibus metu exsanguibus de vitaque ex suo promerito desperantibus subito oblata salute libentes cupidique condicionem acceperunt petieruntque a Caesare ut universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. 3 Itaque bis milies sestertio his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante ac se eo demum die natos praedicantes laeti gratias agunt Caesari.

91 Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando tandem nocturnis itineribus confectis in regnum pervenit atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat quodque inito bello operibus maximis muniverat, accedit. 2 Quem antea oppidani rumore exoptato de Caesaris victoria audito ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum Romanum suscepto in oppido Zamae lignis congestis maximam in medio foro pyram construxerat ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dein civibus cunctis interfectis eodemque proiectis igne

5 egit *DLT*: agit *U* 10 ipse *Clarke*: ipsa *X* 16 sestertio *Gronovius*: sestertium *X* 18 eo demum die natos *Woelfflin*: eodem die dam natos *D*: eodem die demum natos *β*

subiecto tum demum se ipse insuper interficeret atque una
cum liberis, coniugibus, civibus cunctaque gaza regia crema-
retur. Postquam Iuba ante portas diu multumque primo 3
minis pro imperio egisset cum Zamensibus, dein cum se
parum proficere intellexisset precibus orasset uti se ad suos
deos penates admitterent, ubi eos perstare in sententia
animadvertit nec minis nec precibus suis moveri quo magis
se reciperent, tertio petit ab eis ut sibi coniuges liberosque
redderent ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil 4
omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re
ab his impetrata ab Zama discedit atque ad villam suam
se cum M. Petreio paucisque equitibus confert.

Zamenses interim legatos de his rebus ad Caesarem **92**
Uticam mittunt petuntque ab eo uti antequam rex manum
colligeret seseque oppugnaret sibi auxilium mitteret: se
tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum
seque ei reservare. Legatos collaudatos Caesar domum 2
iubet antecedere ac suum adventum praenuntiare. Ipse
postero die Utica egressus cum equitatu in regnum ire con-
tendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures 3
ad Caesarem veniunt orantque ut sibi ignoscat. Quibus 4
supplicibus venia data Zamam pervenit. Rumore interim
perlato de eius lenitate clementiaque propemodum omnes
regni equites Zamam perveniunt ad Caesarem ab eoque
sunt metu periculoque liberati.

Dum haec utrobique geruntur, Considius, qui Thysdrae **93**
cum familia sua, gladiatoria manu Gaetulisque praeerat,
cognita caede suorum Domitique et legionum adventu per-
territus desperata salute oppidum deserit seque clam cum
paucis barbaris pecunia onustus subducit atque in regnum
fugere contendit. Quem Gaetuli, sui comites, in itinere 2

6 penatis *UTV*[1] 10 responsi *cod. Neapol.* : responsum *X* 12 se *post* suam *habet V*, *ante* confert Δ[2]δ. *post* confert *D. om. L'T* 22 pervenit *Jurin* : perveniunt *X* 23 praelato *V*

praedae cupidi concidunt seque in quascumque potuere
3 partis conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit suosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Uticae sibi ipsum manus attulisse, regem vagum ab suisque desertum ab omnibus aspernari, Saburram eiusque copias ab Sittio esse deletas, Uticae Caesarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, ipse sibi suisque liberis a Caninio pro consule, qui eum obsidebat, fide accepta seque et sua omnia et oppidum proconsuli tradit.

94 Rex interim ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, cum iam cenatus esset cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro consumpsit.
2 Deinde ipse sibi cum conaretur gladio traicere pectus nec posset, precibus a servo suo impetravit ut se interficeret idque obtinuit.

95 P. Sittius interim pulso exercitu Saburrae, praefecti Iubae, ipsoque interfecto cum iter cum paucis per Mauretaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant qua Uticam diripuerant iterque in Hispaniam intendebant et erant numero circiter mille.
2 Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis cum prima luce adortus praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit aut in deditionem accepit, Afranium et Faustum cum coniuge et liberis vivos
3 capit. Paucis post diebus dissensione in exercitu orta Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit.

8 ipse λ : quae *X* 9 eum $\lambda^2\Delta^2$: tum *X* accepta λδ : excepta *X* 12 coenatus *Gruter* : conatus *X* cum virtute *β* 18 interim pulso $\Delta^2\delta$: interpulso *DFT'* : item interpulso *LU* 19 per Mauretaniam *del. Woelfflin* : *post* Hispaniam *transponit Moelken* 22 mille] ∞ *D* : co *T'* : MD *L'* 23 cum *DT'* : eos *L'*

Scipio interim cum Damasippo et Torquato et Plaetorio 96
Rustiano navibus longis diu multumque iactati, cum Hispa-
niam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis
P. Sitti id temporis erat. A qua pauciora ab amplioribus 2
circumventa navigia deprimuntur, ibique Scipio cum illis
quos paulo ante nominavi interiit.

Caesar interim Zamae auctione regia facta bonisque 97
eorum venditis qui cives Romani contra populum Romanum
arma tulerant praemiisque Zamensibus, qui de rege exclu-
dendo consilium ceperant, tributis vectigalibusque regiis
irrogatis ex regnoque provincia facta atque ibi C. Sallustio
pro consule cum imperio relicto ipse Zama egressus Uticam
se recepit. Ibi bonis venditis eorum qui sub Iuba Petreio- 2
que ordines duxerant, Thapsitanis HS XX, conventui eorum
HS XXX, itemque Hadrumetinis HS XXX, conventui
eorum HS L multae nomine imponit; civitates bonaque
eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, 3
quorum superioribus annis bona Iuba diripuerat, et ad
senatum questi per legatos atque arbitris a senatu datis sua
receperant, XXX centenis milibus pondo olei in annos singu-
los multat, ideo quod initio per dissensionem principum
societatem cum Iuba inierant eumque armis, militibus,
pecunia iuverant. Thysdritanos propter humilitatem civi- 4
tatis certo numero frumenti multat.

His rebus gestis Idibus Iun. Uticae classem conscendit 98
et post diem tertium Caralis in Sardiniam pervenit. Ibi 2
Sulcitanos, quod Nasidium eiusque classem receperant co-
piisque iuverant, HS C multat et pro decumis octavas pendere

4 id temporis *Woelfflin*: id tempus *DT'*: ad id tempus *L'* 5 cum illis quos *Kuebler*: cum illis quas *V*: cum quos *cett.* 11 irrogatis $\Delta^2\delta$: togatis *X* ibi C. *Kuebler*: ibiq. *L'*: ibique *D*: ibi *T'* 14 HS] SH *ubique codd. excepto V qui* sunt hii *praebet* xx *L'*: xxx *T'* 15 itemque *post* duxerant *habent codd. excepto* δ: *post* xxx *transposuit Nipperdey* 19 arbitris δ: arbitros *X* datis δ: datos *X* 20 pondo *Glandorp*: ponderis *X*

iubet bonaque paucorum vendit et ante diem IIII. Kal. Quint. navis conscendit et a Caralibus secundum terram provectus duodetricesimo die, ideo quod tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

CCESASIS · BELLV̄ · AFFRICAÑ · EXPLICIT · INCIP̃ · HISPANIENSE *L*

INDEX NOMINVM

INCERTI AVCTORIS

DE BELLO HISPANIENSI

LIBER

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex his proeliis 1
cum adulescente Cn. Pompeio profugissent, cum . . . et
ulterioris Hispaniae potitus esset, dum Caesar muneribus
dandis in Italia detinetur, . . . quo facilius praesidia contra
compararet, Pompeius in fidem uniuscuiusque civitatis
confugere coepit. Ita partim precibus partim vi bene 2
magna comparata manu provinciam vastare. Quibus in 3
rebus non nullae civitates sua sponte auxilia mittebant,
item non nullae portas contra cludebant. Ex quibus si qua 4
oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea civitate optime de
Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniae magnitu-
dinem alia qua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato
ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita pacis commoda
hoste †hortato† maiores augebantur copiae. †Hoc crebris 5
nuntiis in Italiam missis civitates contrariae Pompeio†
auxilia sibi depostulabant.

Incipit liber XIIIs de bello hyspanico *D*: INCIP̃ HISPANIENSE *L*
1 *post* Pharnace *add.* rege *V* 2 adulescente *DL'*: adulescentes *T*: adulescentules *V* Pompeio *β*: Pompeium *D* ad adulescentulum Cn. Pompeium *Dinter* 5 civitatis *om. V* 7 *post* provinciam *add.* citeriorem *Mommsen* 9 cludebant *DU'T*: claudebant *LV* 10 aliquis *D*: aliis *β* 12 alia qua *U'*: alia quae *L*: aliqua *DT'* 13 pacis] paucis *DT* 14 hortato *X*: furato *Madvig* ita paucis commoda ab hoste orta; eo *Fleischer* crebrius *Nipperdey* 15 *post* Pompeio *add.* indicabant et *Novak*

2 C. Caesar dictator tertio, designatus dictator quarto
multis †iterante diebus coniectis† cum celeri festinatione *ad*
bellum conficiendum in Hispaniam cum venisset, legatique
Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discessissent, Caesari
obviam venissent, a quibus nuntiabatur nocturno tempore
oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus
adversariis eius provinciae potitus esset, simulque quod
tabellariis, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent,
qui certiorem Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent
2 . . . multa praeterea veri similia proponebant. Quibus
rebus adductus quos legatos ante exercitui praefecerat
Q. Pedium et Q. Fabium Maximum de suo adventu facit
certiores, utque sibi equitatus qui ex provincia fuisset prae-
3 sidio esset. Ad quos celerius quam ipsi opinati sunt
appropinquavit neque, ut ipse voluit, equitatum sibi prae-
sidio habuit.

3 Erat idem temporis Sex. Pompeius frater qui cum prae-
sidio Cordubam tenebat, quod eius provinciae caput esse
existimabatur ; ipse autem Cn. Pompeius adulescens Uliam
oppidum oppugnabat et fere iam aliquot mensibus ibi de-
2 tinebatur. Quo ex oppido cognito Caesaris adventu legati
clam praesidia Cn. Pompei Caesarem cum adissent, petere
coeperunt uti sibi primo quoque tempore subsidium mit-
3 teret. Caesar—eam civitatem omni tempore optime de
populo Romano meritam esse—celeriter sex cohortis se-
4 cunda vigilia iubet proficisci, pari equites numero. Quibus
praefecit hominem eius provinciae notum et non parum

2 cum celeri festinatione $\Delta^2\delta$: cum ceteris (ceteri' *T*) festinationem *X* multis ante iter rebus confectis *Hoffmann* : multis iter ante diebus confecit quam crederes, festinans *Mommsen* ad *add. Aldus* 3 in Hispania convenisset *D* cum *secl. Hoffmann* 10 *lacunam ita explet Mommsen* : ipse suum eius adventus metum significasset 13 fuisset *DT'* : fecisset *LU* : isset *F* 19 Uliam] Ullam *X item semper* 20 fere *X* : opere *Fleischer* 23 *interpunctionem habes Nipperdeianam* : *Schneider et Dübner* mitteret Caesar : eam *scripserunt*

scientem, L. Vibium Paciaecum. Qui cum ad Cn. Pompei 5
praesidia venisset, incidit idem temporis ut tempestate
adversa vehementique vento adflictaretur; aditusque vis
tempestatis ita obscurabat ut vix proximum agnoscere pos-
sent. Cuius incommodum summam utilitatem ipsis prae- 6
bebat. Ita cum ad eum locum venerunt, iubet binos
equites conscendere, et recta per adversariorum praesidia ad
oppidum contendunt. Mediisque eorum praesidiis cum 7
essent, cum quaereretur qui essent, unus ex nostris respon-
dit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad
murum accedere, ut oppidum capiant; et partim tempestate
impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim
illo responso deterrebantur. Cum ad portam appropin- 8
quassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti, et pedites
dispositi partim ibi remanserunt, equites clamore facto eru-
ptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic in illo facto, 9
cum inscientibus accidisset, existimabant prope magna pars
hominum qui in his castris fuissent se prope captos esse.

Hoc misso ad Uliam praesidio Caesar, ut Pompeium ab **4**
ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit, ex
quo itinere loricatos viros fortis cum equitatu ante prae-
misit. Qui simul in conspectum oppidi se dederunt, cum 2
equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam po-
terat animadverti. Appropinquantibus ex oppido bene
magna multitudo ad equitatum concidendum cum exissent,
loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt et ma-
gnum proelium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitu-
dine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus 3

1 Vibium *Forchhammer*: vivium *codd.* 2 idem β: id *D* 3 aditusque $\Delta^2\delta$: litusque *D*: quem *U'T'*: quae $L\Delta^1$ 4 possent *Nipperdey*: posset *X* 9 cum quaereretur qui essent $\Delta\delta$: *om. X* 14 *post* pedites *hab.* equites clamore facto *X. del. Nipperdey* 15 dispositi *Nipperdey*: dispositis *X* 16 castra δ: castris *X* 17 accidisset δ: accidisse *X* existimabant *L*: existimant *cett.* prope *X*: probe *Eussner* 20 ex quo *D*: exque β 22 cum *del. edd.*

Sex. Pompeius litteras fratri misit ut celeriter sibi subsidio
veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet quam ipse illo
4 venisset. Itaque Cn. Pompeius Ulia prope capta litteris
fratris excitus cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

5 Caesar, cum ad flumen Baetim venisset neque propter
altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbis plenos
demisit: insuper ponit trabes; ita ponte facto copias ad castra
2 tripertito traduxit. Tendebat adversum oppidum e regione
pontis, ut supra scripsimus, tripertito. Huc cum Pompeius
cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra
3 ponit. Caesar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet,
bracchium ad pontem ducere coepit: pari idem condicione
4 Pompeius facit. Hic inter duces duos fit contentio uter
prius pontem occuparet; ex qua contentione cotidiana
minuta proelia fiebant, ut modo hi, non numquam illi
5 superiores discederent. Quae res cum ad maiorem conten-
tionem venisset, ab utrisque comminus pugna inita, dum
cupidius locum student tenere, propter pontem coagulaban-
tur, fluminis ripas appropinquantes coangustati praecipi-
6 tabantur. Hic alternis non solum morti mortem exag-
7 gerabant, sed tumulos tumulis exaequabant. Ita diebus
compluribus *consumptis* cupiebat Caesar, si qua condicione
posset, adversarios in aequum locum deducere et primo
quoque tempore de bello decernere.

6 Id cum animadverteret adversarios minime velle, quos
†quoniam a avia† retraxerat, ut in aequum deduceret,

3 Cn. Pompeius *L'*: facit ut *DT'* Itaque facit: Ulia *Hoffmann* 7 insuper ponit trabes; ita *Fleischer*: ita insuper, *addito* ponit trabes *post* regione *X* 8 Tendebat *Kraner*: tenebat *X* 9 pontis δ: ponit *X* tripertito *V*: *cett.* bipertito *quod cum seqq. coniungit Mommsen* 12 idem *L'*: denique *D*: *om. V*: item *Fleischer* 13 facit hic $\Delta^2\delta$: hic facit *D*: hic β 17 inita *cod. Voss.*: iniqua β 18 coagulabantur *Kuebler*: coagulabant *X*: coangustabantur *edd.* 20 alternis *edd.*: alterius *X*: ut ait Ennius *Woelfflin* 25 Id cum *X*: cum id *Mommsen qui verba* cum id . . . velle *cap. superiori addit* 26 quoniam *D*: q̃m β: quo eos quomodo *Nipperdey* a avia *D*: a via *vel* avia β: ab Ulia *Ciacconius* ut *om. D*

copiis flumine traductis noctu iubet ignis fieri magnos: ita
firmissimum eius praesidium Ateguam proficiscitur. Id 2
cum Pompeius ex perfugis rescisset, qua die facultatem . . .
et angustias, carra complura †multosque lanistas† retraxit et
ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam 3
oppugnare et bracchia circumducere coepit. Cui de Pom-
peio cum nuntius esset allatus eo die proficisci, cuius in
adventum praesidi causa Caesar complura castella occu-
passet, partim ubi equitatus, partim ubi pedestres copiae in
statione et in excubitu castris praesidio esse possent, hic in
adventu Pompei incidit ut matutino tempore nebula esset
crassissima. Ita illa obscuratione cum aliquot cohortibus 4
et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites et conci-
dunt, sic ut vix in ea caede pauci effugerent.

Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius et trans **7**
flumen Salsum per convallis castra inter duo oppida Ate-
guam et Ucubim in monte constituit. Caesar †in muni- 2
tionibus ceterisque† quae ad oppidum opus fuerunt aggerem
vineasque agere instituit. Haec loca sunt montuosa et 3
natura impedita ad rem militarem; quae planitie dividuntur,
Salso flumine, proxime tamen Ateguam ut flumen sit
circiter passus duo milia. Ex ea regione oppidi in mon-
tibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque
oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas 4
et signa habuit XIII legionum; sed ex quibus aliquid
firmamenti se existimabat habere duae fuerunt vernaculae,
quae a Trebonio transfugerant; una facta ex coloniis quae

3 *lacunam explet Mommsen verbis* nactus est, relinquens montis 4 multasque ballistas *Scaliger*: mulosque onustos *Nipperdey* 5 Ateguam *Aldus*: antequam *β*: antiquas *D* 7 proficisci *Vahlen*: proficiscitur *X* 9 in statione et in excubitu *edd.*: in stationes in excubitus *X* 17 Ucubim *F*: Ucumbim *D*: Ucubi *LUT* in *post* Caesar *om. cod. Norvic.*, *Nipperdey*: interim *Fleischer* 18 ceterisque] confectis *Fleischer* oppidum *X*: oppugnandum *Kraner* perfectis *post* fuerunt *add. Nipperdey* 20 impedita *Mommsen*: edita *X* quae] qua *Fleischer* 21 et Salso *Hoffmann qui post* sit *gravius interpungit* 22 Ex ea regione] e regione *Mommsen* 26 vernaculae *X*: vernacula et II. *Mommsen* 27 colonis qui *D*

fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa
5 quam secum adduxerat; †reliquae ex fugitivis auxiliares consistebant†: nam de levi armatura et equitatu longe et virtute et numero nostri erant superiores

8 Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita et ad castrorum munitiones non parum
2 idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniae regio propter terrae fecunditatem et non minus copiosam aquationem
3 inopem difficilemque habet oppugnationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca quae sunt ab oppidis remota turribus et munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur; simulque in his habent speculas et propter altitudinem late longeque
4 prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius provinciae montibus fere munita et natura excellentibus locis est con-
5 stituta, ut simul aditus ascensusque habeat difficilis. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniae non facile ab hoste capiantur; id quod in hoc
6 contigit bello. Nam cum inter Ateguam et Ucubim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius [ut] habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum IIII grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana: ibi praesidi causa castellum Caesar habuit constitutum.

9 Quod Pompeius, quod eodem iugo tegebatur loci natura et remotum erat a castris Caesaris, animadvertebat [loci difficultatem] et, quia flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem ut in tanta loci difficultate ad sub-

2 reliqui *D* auxiliares *del. Hoffmann*: auxiliariisve *Mommsen* consistebant. Auxiliares . . . *Dinter* 3 *post* consistebant *lacunam notat Hoffmann* 5 huc *DV*: hoc *cett.* 8 *verba* et . . . aquationem *post* fecunditatem *reposuit Nipperdey*: *post* oppugnationem *habent codd.* 12 *verba* Africa *et* rudere *gravius distinxit Mommsen* 13 speculas *L*: specula *DU'T'* 17 ut *β*: et *D* 18 capiuntur *D* 19 cum *del. Fleischer* Ucubim *β*: Ucumbim *D* 20 ut *DL'T*: *om. V* habuisset *V* 26 loci difficultatem *seclusi* 27 difficultate *Hoffmann*

sidium mittendum se committeret. Ita fretus opinione tertia
vigilia profectus castellum oppugnare coepit. Cum ap- 2
propinquassent, clamore repentino telorumque multitudine
iactus facere coeperunt, uti magnam partem hominum vul-
neribus adficerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare 3
coepissent maioribusque castris Caesari nuntius esset allatus,
cum III legionibus est profectus, ut laborantibus succurreret
nostris; et cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi
sunt interfecti, complures capti, in quibus duo . . . multi prae-
terea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX.

Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. **10**
Is signa Saguntinorum rettulit quinque, quae ab oppidanis
cepit. Suo loco praeteritum est quod equites ex Italia cum 2
Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius
castra sua incendit et ad Cordubam versus iter facere
coepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias 3
adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur,
a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus **11**
prosecuti sunt eos qui commeatus ad castra Pompei ex
oppido portabant. Ex his capti L cum iumentis ad nostra
adducti sunt castra. Eo die Q. Marcius, tribunus militum 2
qui fuisset Pompei, ad nos transfugit; et noctis tertia vigilia
in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum mise-
runt [sicut omne genus quibus ignis per iactus solitus est
mitti]. Hoc praeterito tempore C. Fundanius, eques Ro- 3
manus, ex castris adversariorum ad nos transfugit.

1 mittendum se committeret *Nipperdey*: committendum se mitteret *X* Ita] illa *Fleischer*: *vulgo* Ita hac 3 que *om. Novak* 5 peracto Δδ: pacto *X* 6 Caesaris L^1U^1 7 *verba* ut . . . nostris *huc* (nostris *pro* nostri *scripto*) *transpos. Nipperdey*: *in libris leguntur post* coepit *supra* § 1 9 *post* duo *add.* centuriones *Oudendorp* 11 Arquitius *Nipperdey*: A. Vettius *Lipsius* 13 praeteritum *Davies*: praeteritus *L'*: praeterritus *DT*: perterritus *V* 22 Eo *DU'T'*: eoque *L* 23 fuisset *β*: fuit *D* 24 in] ex *Fleischer* 25 sicut] sc. (scilicet) *Hoffmann, qui verba* sicut . . . mitti *secl.* quibus *om. T*

12 Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab
2 equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. Cum
venirent, cogniti sunt a militibus qui antea cum Fabio et
Pedio fuerant, †et Trebonio transfugerant†. Eis ad igno-
scendum nulla facultas est data et a militibus nostris inter-
3 fecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba
ad Pompeium missi erant perperamque ad nostra castra
4 pervenerant, praecisis manibus missi sunt facti. Pari con-
suetudine vigilia secunda ex oppido ignem multum te-
lorumque multitudinem iactando bene magnum tempus
5 consumpserunt complurisque vulneribus adfecerunt. Prae-
terito noctis tempore eruptionem ad legionem VI. fecerunt,
cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare
coeperunt; quorum vis repressa a nostris, etsi oppidani
6 superiore loco defendebantur. †·l· cum eruptionem facere
coepissent, tamen virtute militum nostrorum, qui etsi in-
feriore loco premebantur,† tamen repulsi adversarii bene
multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

13 Postero die Pompeius ex castris suis bracchium coepit
ad flumen Salsum ducere; et cum nostri equites pauci in
statione fuissent a pluribus reperti, de statione sunt deiecti
2 et occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius
frater in castris Pompei fuisset, omnibus suis rebus re-
3 lictis equum conscendit et fugit. Speculator de legione
II. Pompeiana captus a militibus et interfectus est; idem-
que temporis glans missa est inscripta: quo die ad oppidum
4 capiendum accederent, se scutum esse positurum. Qua spe
non nulli, dum sine periculo murum ascendere et oppido
potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere

3 Fabio *Glandorp*: babio *DLT*: bavio *V*: babibio *U'* 4 et a Trebonio *edd.* transfugerant *secl. Nipperdey* 15 ·l·] Hi *Davies*: l *vel* ·l· *habent codd. quod auctore Kuebler* vel *aut* aliter *significat. Totam sectionem delet Novak*, *Mommsen verba* Hi . . . premebantur tamen, *Kraner verba* qui *et* tamen *alterum* 20 ducere *codd. Norvic. et Petav.*: *om. X*: *post* bracchium *add. Koch*

coeperunt, et bene magna prioris muri parte deiecta . . .
Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, con- 5
servati . . . missos facere loricatos, qui praesidi causa
praepositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus re-
spondit Caesar se condiciones dare, non accipere consue-
visse. Qui cum in oppidum revertissent, relato responso 6
clamore sublato omni genere telorum emisso pugnare
pro muro toto coeperunt; propter quod fere magna pars
hominum qui in castris nostris essent non dubitarunt quin
eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata 7
pugnatum est aliquamdiu vehementissime, simulque ballista
missa a nostris turrem deiecit, qua adversariorum qui in
ea turre fuerant quinque deiecti sunt et puer, qui ballistam
solitus erat observare.

†Eius praeteriti temporis† Pompeius trans flumen Salsum **14**
castellum constituit neque a nostris prohibitus falsaque illa
opinione gloriatus est quod prope in nostris partibus locum
tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum 2
longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habu-
erant, aliquot turmae cum levi armatura impetu facto loco
sunt deiecti et propter paucitatem nostrorum equitum simul
cum levi armatura inter turmas adversariorum protriti. Hoc 3
in conspectu utrorumque castrorum gerebatur, et maiore
Pompeiani exsultabant gloria longius quod nostris cedenti-
bus prosequi coepissent. Qui cum aliquo loco a nostris 4
recepti essent, ut consuessent, †ex simili† virtute, clamore
facto aversati sunt proelium facere.

Fere apud exercitus haec est equestris proeli consuetudo: **15**
cum eques ad dimicandum dimisso equo cum pedite con-
greditur, nequaquam par habetur; id quod in hoc accidit

6 Qui *D* : Ibi *T'* : Illi *L'* 15 temporis Pompeius] tempompeius *D* Eius diei praeterito tempore *Nipperdey* 25 aliquo] aequo *Lipsius* 26 recepti *X* : excepti *Glandorp* ex simili] eximia *Mommsen* 29 dimisso equo *secl. Nipperdey* 30 *post* quod *add.* contra *Hoffmann*

2 proelio. Cum pedites levi armatura lecti ad pugnam equi-
tibus nostris nec opinantibus venissent, idque in proelio
3 animadversum esset, complures ex equis descenderunt. Ita
exiguo tempore eques pedestre [pedes equestre] proelium
facere coepit, usque eo ut caedem proxime a vallo fecerint.
4 In quo proelio adversariorum ceciderunt CXXIII, com-
pluresque armis exuti, multi vulneribus adfecti in castra
5 sunt redacti. Nostri ceciderunt III; saucii XII pedites et
equites V. Eius diei insequenti tempore pristina consuetu-
6 dine pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam
multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus inie-
cissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi
in conspectuque nostro hospites qui in oppido erant iugu-
lare et de muro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud
barbaros; quod post hominum memoriam numquam est
factum.

16 Huius diei extremo tempore a Pompeianis clam [ad]
nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turris aggerem-
2 que incenderent et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita
igne telorumque multitudine iacta cum bene magnam
partem noctis consumpsissent, portam, quae e regione et in
conspectu Pompei castrorum fuerat, aperuerunt copiaeque
totae eruptionem fecerunt secumque extulerunt virgulta,
cratis ad fossas complendas et harpagones ad casas, quae
stramenticiae ab nostris hibernorum causa aedificatae erant,
diruendas et incendendas, praeterea argentum, vestimenta,
ut, dum nostri in praeda detinentur, illi caede facta ad
praesidia Pompei se reciperent: nam quod existimabat
eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen
3 Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris

4 pedes equestre *del. Nipperdey* 9 sequenti *D* 17 ad *del. edd.* 21 noctis *Stoffel*: muri *X* 23 virgulta, crates *Nipperdey*: culta tēs *T*: culcatas *L'*: calcatas *D* 29 conatum *edd.*: conatu *X* ibat] stabat *Koch*

esset gestum, tamen virtute freti repulsos multisque vulneri-
bus adfectos oppido represserunt, praedam armaque eorum
sunt potiti vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt
interfecti. Eodemque tempore transfuga nuntiavit ex 4
oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppi-
danorum facta clamasse facinus se nefandum et scelus
fecisse: nam eos nihil meruisse quare tali poena adfice-
rentur qui eos ad aras et focos suos recepissent, eosque
hospitium scelere contaminasse; multa praeterea dixisse:
qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse.

Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano **17**
venit et apud Caesarem verba fecit: 'Utinam quidem di
immortales fecissent ut tuus potius miles quam Cn. Pompei
factus essem et hanc virtutis constantiam in tua victoria,
non in illius calamitate praestarem. Cuius funestae laudes 2
quoniam ad hanc fortunam reciderunt ut cives Romani
indigentes praesidi . . . et propter patriae luctuosam perni-
ciem dedimur hostium numero, qui neque in illius pro-
spera acie primam fortunam neque in adversa secundam
obtinuimus [victoriam], qui legionum tot impetus susten-
tantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus
telorumque missus exceptantes, relicti et deserti a Pompeio,
tua virtute superati salutem a tua clementia deposcimus
petimusque ut' . . . 'qualem gentibus me praestiti, similem 3
in civium deditione praestabo.'

Remissis legatis, cum ad portam venissent, Ti. Tullius **18**
. . . et cum introeuntem †C. Antonius† insecutus non
esset, revertit ad portam et hominem apprehendit. Quod 2
Tiberius cum fieri animadvertit, simul pugionem eduxit et

5 Iunium] unum *Mommsen* 17 *post* praesidi *add.* simus *Fleischer* *qui* dedimur *in* demur *mutat* 18 prospera *om.* *D* 20 victoriam *del.* *Nipperdey* 22 exceptantes *Koch*: expectantes *X* 24 petimus ut qualem *DT'*: petimusque et qualem *L'* (*addito* ait *in* *L*) 26 *post* Tullius *lacunam not.* *Kraner* 27 cum] eum *LU* C. Antonius *X*: Cato Lusitanus *Kraner*

3 manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodem-
que tempore signifer de legione prima transfugit et innotuit,
quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse
homines XXXV, neque licere castris Cn. Pompei nuntiare
4 neque dicere perisse quemquam. Servus, cuius dominus in
Caesaris castris fuisset—uxorem et filios in oppido reliquerat
— dominam iugulavit et ita clam a Caesaris praesidiis in
Pompei castra discessit et indicium glande scriptum misit,
per quod certior fieret Caesar quae in oppido ad defen-
5 dendum compararentur. Ita litteris acceptis, cum in
oppidum revertisset qui mittere glandem inscriptam sole-
6 bat. . . . Insequenti tempore duo Lusitani fratres trans-
fugae nuntiarunt quam Pompeius contionem habuisset:
quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex
adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum;
unum respondisse ut potius ad dimicandum descenderent
quam signum fugae ostenderent; eum qui ita locutus esset
7 iugulatum. Eodem tempore tabellarii eius deprensi qui ad
oppidum veniebant: quorum litteras Caesar oppidanis
obiecit et, qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam
oppidanorum incendere; id si fecisset, ei se promisit
omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam
8 turrem sine periculo quis incenderet. Ita †fune crure de
ligno† cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus.
9 Eadem nocte transfuga nuntiavit Pompeium et Labienum
de iugulatione oppidanorum indignatos esse.

19 Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris
lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium fecit usque
2 ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro
muro pugnarunt acerrime et turrim nostram ut superiorem

2 innotuit *D*: non timuit *β*: nuntiavit *Aldus* 6 filium *UV* 7 dominam *Woelfflin*: dominum *X* 11 revertissent *D* solebat *Nipperdey qui lacunam notavit*: solebant *X* 20 abiecit *β* 23 de ligno *X*: deligato *Godwin*, *Hoffmann qui* fune *secl.* 28 *verba* lignea *et* nostra *inter se permutat Hoffmann* 30 et *om. LUT*

incenderunt, idcirco quod ventum oppidani secundum habu-
erunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit et 3
ad nos transiliit dixitque se cum familia constitutum habuisse
ut una transfugerent ad Caesarem; illam oppressam et iu-
gulatam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt 4
deiectae, in quibus scriptum est inventum: 'L. Munatius
Caesari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio
sum desertus, qualem me illi praestiti tali virtute et con-
stantia futurum me in te esse praestabo.' Eodem tempore 5
oppidani legati qui antea exierant Caesarem adierunt: si
sibi vitam concederet, sese insequenti luce oppidum esse
dedituros. Quibus respondit se Caesarem esse fidemque 6
praestaturum. Ita ante diem XI. Kal. Mart. oppido potitus
imperator est appellatus.

Quod Pompeius ex perfugis cum deditionem oppidi **20**
factam esse scisset, castra movit Ucubim versus et circum
ea loca castella disposuit et munitionibus se continere
coepit . . . Caesar movit et propius castra castris contulit.
Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula 2
ad nos transfugit et nuntiavit Pompeium oppidanos
Ucubensis convocasse eisque ita imperavisse, ut diligentia
adhibita perquirerent qui essent suarum partium itemque
adversariorum victoriae fautores. Hoc praeterito tempore 3
in oppido quod fuit captum servus est prensus in cuniculo
quem supra demonstravimus dominam iugulasse: is vivus
est combustus. Idemque temporis centuriones loricati VIII 4
ad Caesarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites
nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et saucii
aliquot occiderunt levi armatura. Ea nocte speculatores 5
prensi servi III et unus ex legione vernacula. Servi sunt in
crucem sublati, militi cervices abscisae.

1 incenderunt *DL'T*[2]: incenderent *T'* 6 Munatius *L'T*: Manutius *V*: Mutius *D* 7 tribuis *D* 16 Ucubim *X* versus et λ: versus set *L*: versus sed *cett.* 25 dominam] dominum *L* 29 *verba* Ea—21 § 1 armatura *om. D* 31 militi Δδ: militibus *X*

21 Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum
2 castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XL
equites ad aquatores nostros excucurrerunt, non nullos
interfecerunt, item alios vivos abduxerunt; e quibus capti
3 sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit
homines LXXIIII, qui dicebantur esse fautores Caesaris
victoriae, reliquos rursus in oppidum iussit deduci; ex
quibus effugerunt CXX et ad Caesarem venerunt.

22 Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ategua Ursaonenses
capti sunt legati profecti sunt cum nostris uti rem gestam
Ursaonensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio,
cum viderent hospites iugulari; praeterea multa scelera ab
2 eis fieri qui praesidi causa ab eis reciperentur. Qui *cum* ad
oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et
senatores, non sunt ausi introire in oppidum, praeter quam
3 qui eius civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque
acceptis et redditis cum ad nostros se reciperent qui extra
oppidum fuissent, illi praesidio insecuti ex †adversione†
legatos iugularunt. Duo reliqui ex eis fugerunt et Caesari
rem gestam detulerunt . . . et speculatores ad oppidum
4 Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa ita esse gesta quem ad modum illi rettulissent, ab oppidanis concursu facto eum qui legatos iugulasset
lapidare et ei manus intentare coeperunt: illius opera se
5 perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis ut ei
liceret legatum ad Caesarem proficisci: illi se satisfacturum.
6 Potestate data cum inde esset profectus, praesidio comparato,
cum bene magnam manum fecisset et nocturno tempore per
fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam

2 XL *T'*: XI *DU'*: undecim *L* 7 rursus in *Fleischer*: versum *β*: in *D* 9 Ategua *Aldus*: articula *X* Ursaonenses *Ciacconius*: bursavonenses *X* 11 Ursaonensibus *Ciacconius*: bursavonensibus *T*: bursavolensibus *cett.* 13 cum *add. ed. pr.* 18 aversione *Aldus*: Ursaone *Madvig* 20 *lacunam not. Nipperdey* 25 petiit at *ultima verba veteris scripturae in cod. L: reliqua recentissima sunt. Hinc ad finem libri β = consensus U' et T'*

facit principibusque qui sibi contrarii fuissent interfectis
oppidum in suam potestatem recepit. Hoc praeterito 7
tempore servi transfugae nuntiaverunt oppidanorum bona
venire neque extra vallum licere exire nisi discinctum,
idcirco quod ex quo die oppidum Ategua esset captum
metu conterritos compluris profugere in Baeturiam; neque
sibi ullam spem victoriae propositam habere et, si qui ex
nostris †transfugerent, in levem armaturam coici eumque†
non amplius XVII accipere.

Insequenti tempore Caesar castris castra contulit et **23**
bracchium ad flumen Salsum ducere coepit. Hic dum 2
in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco
adversariorum decucurrerunt nec desinentibus nostris multis
telis iniectis compluris vulneribus adfecere. Hic tum, ut 3
ait Ennius, 'nostri cessere parumper.' Itaque praeter
consuetudinem cum a nostris animadversum esset cedere,
centuriones ex legione V. flumen transgressi duo restituerunt
aciem, acriterque eximia virtute pluris cum agerent, ex
superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit.
Ita cum eius compar proelium facere coepisset, cum un- 4
dique se circumveniri animum advertisset, regressus pedem
offendit. †Huius concidentis temporis aquari† fortis in- 5
signia cum complures adversariorum concursum facerent,
equites nostri transgressi inferiore loco adversarios ad vallum
agere coeperunt. Ita cupidius dum intra praesidia illorum 6
student caedem facere, a turmis et levi armatura sunt inter-

4 venire *Lipsius*: vendere *X* neque *Nipperdey*: ne cui *X* licere *Nipperdey*: liceret *X* 7 et si *cod. Voss. quo usus est Clarke*: ut si *X* 8 transfugerent *D*: transfugerunt *β*: transfugeret *Fleischer* eumque *U'V*: eumquae *T*: eum qui *D*: *si retinetur* transfugerent, *hic scribi potest* eamque 9 XVII *DT'*: sedecim *U'*: asses VII *Mommsen* 13 desinentibus *Vossius*: detinentibus $D^2\beta$: timentibus D^1 nostris *edd.*: nostros *X* 14 tum *Glandorp*: dum *X* 20 eius compar *edd.*: eis compar *DT'*: is compar *U'* *post* compar *add.* impar *Nipperdey* 21 regressus *Lipsius*: ingressus *X* 22 In huius concidentis centurionis ac viri *Nipperdey* insigni *D* 24 inferiore *Heinsius*: interiori *X*

7 clusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent:
nam et munitione praesidi ita coangustabantur ut eques
8 spatio intercluso vix se defendere posset. Ex utroque
genere pugnae complures sunt vulneribus adfecti, in quis
etiam Clodius Arquitius; inter quos ita comminus est pu-
gnatum ut ex nostris praeter duos centuriones sit nemo
desideratus gloria se efferentis.

24 Postero die ad Soricariam utrorumque convenere copiae.
2 Nostri bracchia ducere coeperunt. Pompeius cum animad-
verteret castello se excludi Aspavia, quod est ab Ucubi
milia passuum v, haec res necessario devocabat ut ad dimi-
candum descenderet; neque tamen aequo loco sui po-
testatem faciebat, sed ex grumo . . . excelsum tumulum
capiebant, usque eo ut necessario cogeretur iniquum locum
3 subire. Quo de facto cum utrorumque copiae tumulum
excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt deiecti
planitie. Quae res secundum nostris efficiebat proelium.
4 Undique cedentibus adversariis non parum magna in caede
5 versabantur. †Quibus mons, non virtus, saluti fuit. Quo
subsidio, ut, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omni
6 auxilio privati essent†. Nam ceciderunt ex levi armatura
CCCXXIII, ex legionariis CXXXVIII, praeterquam quorum
arma et spolia sunt ablata. Ita pridie duorum centurionum
interitio hac adversariorum poena est litata.

25 Insequenti die pari consuetudine cum ad eundem locum
eius praesidium venisset, pristino illo suo utebantur insti-
tuto: nam praeter equites nulli loco aequo se committere
2 audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiae

8 ad Soricariam *Glandorp*: ab Soricaria *X* 13 *lacunam not. Nipperdey* 14 capiebat T^1 *codd. recc.* 19 Quo] quod *T* 20 ut *om. T, Dinter qui post* subsidio *add.* subnisi, *Hoffmann qui verba* omni auxilio *secl. Locum corruptum ita restituit Kuebler*: Quibus mons saluti, non virtus fuit subsidio, ut. nisi *etc.*: *Nipperdey scripsit* Quibus mons non virtus saluti fuit subsidio. Quod nisi *etc.* 22 CCCXXIIII *β* 23 allata *β* Ita . . . litata *om. D* 27 nulli *Morus*: nullo *X* 28 distenti *post* opere *add. Kuebler*

concursus facere coeperunt, simulque vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi—existimare posses paratissimos esse ad dimicandum—nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi et planitie in
aequiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad 3
congrediendum in aequum locum non sunt ausi descendere praeter unum Antistium Turpionem; qui fidens viribus ex
adversariis sibi parem esse neminem agitare coepit. Hic, 4
ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad con-
grediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antisti 5
omnium mentis converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum
dirimere pugna. †Ita avidi cupidique suarum quisque [ex] 6
partium virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum 7
virtute alacri, cum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignia praefulgens opus caelatum . . . quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum concessum, ut supra demonstravimus . . . levem armaturam praesidi causa non longe ob opere . . .
castra constituit†. Ut, nostri equites in receptu dum ad 8
castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi
clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum 9
in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt.

Caesar ob virtutem turmae Cassianae donavit milia XIII et **26**

2 ut consueti insequi *U'T'* : ex consuetudine insequenti *D* (? Δδ : *an* insequendi? *Interpunctionem verborum* insequi . . . nostri *correxit Mommsen* 4 in aequiore *Davies*: inaequore *D*: iniquiori *U'T'*: in iniquiore *V* 11 est *add.* $\Delta^2\delta$ 13 principes *edd.* : et principes λ : principesque *X* 15 *Locum prae lacunis insanabilem frustra sescentis modis retractaverunt codd. recc. et edd.* ex *om.* F^1V 19 prope *post* opere *transponit Fleischer* 20 concessum] congressum *Nipperdey* 22 Ut, nostri *Kuebler*: ut nostri *X*: ut nostros *edd.* 24 dederunt *edd.*: dederant *X* 26 milia XIII *edd.* : mil̄ XIII *codd.* : denarium tria milia *Mommsen*

2 praefecto torques aureos v et levi armaturae milia XII. Hoc
die A. Baebius et C. Flavius et A. Trebellius, equites
Romani Astenses, argento prope tecti †equites† ad Caesa-
rem transfugerunt; qui nuntiaverunt equites Romanos con-
iurasse omnis qui in castris Pompei essent ut transitionem
facerent; servi indicio omnis in custodiam esse coniectos,
3 e quibus occasione capta se transfugisse. Item hoc die
litterae sunt deprensae, quas mittebat Ursaonem Cn. Pom-
peius: 'S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sen-
tentia adversarios adhuc propulsos habemus, [qui] si aequo
loco sui potestatem facerent, celerius quam vestra opinio
4 fert bellum confecissem; sed exercitum tironem non audent
in campum deducere nostrisque adhuc †freti† praesidiis
bellum ducunt. Nam singulas civitates circumsederunt:
5 inde sibi commeatus capiunt. Quare et civitates nostrarum
partium conservabo et bellum primo quoque tempore con-
6 ficiam. Cohortes . . . animo habeo ad vos mittere.
Profectu nostro commeatu privati necessario ad dimicandum
descendent.'

27 Insequenti tempore cum nostri in opere distenti essent,
equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot.
2 Servi transfugerunt, qui nuntiaverunt, a. d. III. Non. Mart.
proelium ad Soricariam quod factum est, ex eo tempore
metum esse magnum, et Attium Varum circum castella
3 praeesse. Eo die Pompeius castra movit et contra †Spalim†
in oliveto constituit. Caesar prius quam eodem est pro-
4 fectus, luna hora circiter sexta visa est. Ita castris motis

1 milia XII *edd.*: mil ɔ c c̄ı *codd.*: denarium duo milia *Mommsen* 2 equites *X*: equos *cod. Norvic.* 3 tectis equis *Glandorp* 10 propulso *cod. Scalig.* habemus *add. edd. ex codd. recc.* qui *om. codd. recc.* 12 tironem *DFT*: tironum *UV* 13 freti *DU'V*: fixi *T*, *edd.*: irretiti *Mommsen* 17 *post* Cohortes *lacunam not. Kuebler*: in *add. Davies* '*ex cod. Ciaccon.*' 18 Profectu *Mommsen*: Profecto *X* 23 ad Soricariam *Clarke*: ad Soriciam *U'V*; ad siticiā *T*: adfore *D* 25 Spalim *DU'T*: Sparim *V*: *vulgatam correctionem* Hispalim *coarguit Mommsen*

Ucubim Pompeius praesidium quod reliquit iussit incen-
dere, ut deusto oppido in castra maiora se reciperent.
Insequenti tempore Ventiponem oppidum cum oppugnare 5
coepisset, deditione facta iter fecit in Carrucam, contra
Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra 6
sua praesidia portas clausisset, incendit; milesque, qui
fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est a nostris
et fustibus percussus. Hinc itinere facto in campum
Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium
constituit.

Sequenti die cum iter facere Caesar cum copiis vellet, **28**
renuntiatum est a speculatoribus Pompeium de tertia vigilia
in acie stetisse. Hoc nuntio allato vexillum proposuit. 2
Idcirco enim copias eduxerat, quod Ursaonensium civitati,
qui sui fuissent fautores, antea litteras miserat Caesarem
nolle in convallem descendere, quod maiorem partem exer-
citus tironem haberet. Hae litterae vehementer confirma- 3
bant mentis oppidanorum. Ita hac opinione fretus totum
se facere posse existimabat: etenim et natura loci defende-
batur et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta.
Namque ut superius demonstravimus, loca excellentia 4
tumulis contineri †interim nulla planitia edividit†; id quod
eo incidit tempore.

Planities inter utraque castra intercedebat circiter milia **29**
passuum v, ut auxilia Pompei duabus defenderentur rebus,
oppido et excelsi loci natura. Hinc dirigens proxima 2
planities aequabatur. Cuius decursum antecedebat rivus,

1 Ucubim *edd.*: Aucubim *V*: Accubim *DU'T* incendere ut *D*: incendere et *V*: incenderent et *U'*: ut incenderent et *T* 3 Ventiponem *Nipperdey*: Ventiponte *X* 8 fustibus *D*: fusti *U'T*: fuste *V* 12 praenuntiatum *V* 15 qui sui *add. Nipperdey* 18 totum se *Oudendorp*: totum *D*: totos *β*: tuto se *Lipsius* 19 defendebatur *Δδ*: defendebantur *X* 21 superioribus *T* 22 nulla planitia edividit *D*: nullā planitiae dividit *U'T*: nullam planitiē dividi *V* intervallo planitiei dividi *Nipperdey* 25 auxilia *X*: praesidia *Nipperdey* 26 oppido et excelsi *Nipperdey*: oppidi excelsi et *X* dirigens *X*: derigens *Kuebler*

qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem:
nam palustri et voraginoso solo currens erat ad dextram.
3 Itaque Caesar cum aciem derectam vidisset, non habuit
dubium quin media planitie in aequum ad dimicandum
adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu.
4 Huc accedebat ut locus illa planitie †equitatum ornaret
et diei solisque serenitatem†, ut mirificum et optandum
tempus prope ab dis immortalibus illud tributum esset ad
5 proelium committendum. Nostri laetari, non nulli etiam
timere, quod in eum locum res fortunaeque omnium
deducerentur ut, quidquid post horam casus tribuisset, in
6 dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt,
id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen
a munitione oppidi longius non audebant procedere, †in
quo sibi prope murum adversariis† constituebant. Itaque
7 nostri procedunt. Interdum aequitas loci adversarios
efflagitabat ut tali condicione contenderent ad victoriam;
neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut aut
8 ab excelso loco aut ab oppido discederent. Nostri pede
presso propius rivum cum appropinquassent, adversarii
patrocinari loco iniquo non desinunt.

30 Erat acies XIII aquilis constituta, quae lateribus equitatu
tegebatur cum levi armatura milibus sex, praeterea auxiliares
accedebant prope alterum tantum, nostra praesidia LXXX
2 cohortibus, octo milibus equitum. Ita cum in extrema
planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus

1 eorum *X*: *del. Hoffmann*: aquatorum *Mommsen* 2 dextram *T teste Duebner, edd.*: dextrum (dextera *T teste Kuebler*) *X* 3 Itaque *Nipperdey*: Id quod *X* derectam *DU'*: directam *T*: directum *V* 6 Huc *edd.*: Hoc *X* accedebat *T*: accidebat *cett.* ornaret *X*: evocaret *Kraner* 7 serenitate *Kraner sec. Nipperdey* illam planitiei aequitatem ornaret diei solisque serenitate *Madvig* 14 immo se ibi *Mommsen* 15 adversarii *Mommsen, Fleischer* *post* murum *add.* praesidium ab *Kuebler* 16 aequitas *β*: equites *D* 19 discederent *X*: *ex* descenderent *corr. D* 25 octo *V*: VIII *U'*: v̊IIII *D*: VIIII *T*

hostis erat superior, ut transeundum superius iter vehementer
esset periculosum. Quod cum a Caesare esset animad- 3
versum, ne quid temere culpa secus admitteretur, eum
locum definire coepit. Quod cum hominum auribus esset 4
obiectum, moleste et acerbe accipiebant se impediri quo
minus proelium conficere possent. Haec mora adversarios 5
alacriores efficiebat: Caesaris copias timore impediri ad
committendum proelium. Ita se efferentes iniquo loco sui 6
potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus
eorum haberetur. Hic decumani suum locum, cornum 7
dextrum, tenebant, sinistrum III. et V., itemque cetera
auxilia et equitatus. Proelium clamore facto committitur.

Hic etsi virtute nostri antecedebant, adversarii loco su- **31**
periore *se* defendebant acerrime, et vehemens fiebat ab
utrisque clamor telorumque missu concursus, sic ut prope
nostri diffiderent victoriae. Congressus enim et clamor, 2
quibus rebus maxime hostis conterretur, in collatu pari erant
condicione. Ita ex utroque genere pugnae cum parem 3
virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa
cumulatur et concidit adversariorum multitudo. Dextrum 4
[ut] demonstravimus decumanos cornum tenuisse; qui etsi
erant pauci, tamen propter virtutem magno adversarios timore
eorum opera adficiebant, quod a suo loco hostis vehementer
premere coeperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri
occuparent, legio adversariorum traduci coepta sit ad
dextrum. Quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum 5
cornum premere coepit ita uti eximia virtute proelium facere

3 secus *X*: suorum *Kuebler* 4 definire *U'T*: diffinire *DV*: declinare *coni. Kuebler* 5 se *om. T'* 10 cornum *DU*: cornuum *V*: cornu *FT* 11 *post* v. *add.* legio $\Delta^2\delta$ et *quod ante* cetera *hab. X post* auxilia *pos. edd. vett.*: *add.* et *post* auxilia *alii* 14 se *om. X*: *post* adversarii *legitur in codd. recc.*: *post* superiore *posuit Nipperdey* 17 erant *Aldus*: erat *X* 21 ut *secl. edd.* cornum *DU'V*: cornu *T* 23 adficiebat *Mommsen* 25 a dextro *Glandorp* 26 sinistrum *X*: sinistro *Nipperdey* 27 cornum *DU*: cornu *FT' Nipperdey*

possent, [ut] locus in aciem ad subsidium veniendi non
6 daretur. Ita cum clamor esset intermixtus gemitu gladio-
rumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentis timore
7 praepediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis
teruntur arma, adversariosque vehementissime pugnantes
8 nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit subsidio. Ita
ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in
9 eum locum confugissent ex quo erant egressi. In quo
proelio ceciderunt milia hominum circiter XXX et si quid
amplius, praeterea Labienus, Attius Varus, quibus occisis
utrisque funus est factum, itemque equites Romani partim
10 ex urbe partim ex provincia ad milia III. Nostri desiderati
ad hominum mille partim equitum partim peditum; saucii
11 ad D Adversariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et
fasces praeterea hos habuit . . .

32 . . . ex fuga hac qui oppidum Mundam sibi constituissent
praesidium, nostrique cogebantur necessario eos circum-
2 vallare. Ex hostium armis pro caespite cadavera colloca-
bantur, scuta et pila pro vallo; insuper †occisi et gladio ut
mucro et† capita hominum ordinata ad oppidum conversa
universa, hostium timorem . . . virtutisque insignia proposita
3 viderent et vallo circumcluderentur adversarii. Ita Galli
tragulis iaculisque oppidum ex hostium cadaveribus [sunt]
4 circumplexi oppugnare coeperunt. Ex hoc proelio Valerius
adulescens Cordubam cum paucis equitibus fugit; Sex.
5 Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. Cognito
hoc negotio, quos equites secum habuit, quod pecuniae

1 ut, *fortasse in* at *mutandum, seclusi* 2 gemitu *V*: gemitus *cett.* 3 crepitu *V* timor *Vascosanus* 13 mille] ∞ *β*: co *D* 14 ad D *U′*: a de *D*: praeter *V*: *om. T* *Inter finem huius capitis et initium sequentis excidisse aliquid vidit Nipperdey* 18 scuta et pila pro vallo, pro caespite cadavera collocabantur *Nipperdey* gladios *V*: gladia *DU²F* 19 occisi] abscisa *Oudendorp* 20 mocro *D*: mucronem *V* in gladiorum mucrone *Nipperdey* 21 *ante* hostium *inser.* ut et ad *Hoffmann* *post* timorem *lacun. notavit Nipperdey* 23 sunt *om. cod. Petav., edd.* 24 Valerius *V*: Falerius *cett.*

secum habuit eis distribuit et oppidanis dixit se de pace ad
Caesarem proficisci et secunda vigilia ab oppido discessit.
Cn. Pompeius cum equitibus paucis non nullisque peditibus 6
ad navale praesidium parte altera Carteiam contendit, quod
oppidum abest ab Corduba milia passuum CLXX. Quo cum 7
ad octavum miliarium venisset, P. Caucilius, qui castris antea
Pompei praepositus esset, eius verbis nuntium mittit eum
minus belle habere: ut mitterent lecticam qua in oppidum
deferri posset. Lecticariis missis Pompeius Carteiam de- 8
fertur. Qui illarum partium fautores essent conveniunt in
domum quo erat delatus—qui arbitrati sunt clanculum
venisse—, ut ab eo quae vellent de bello requirerent. Cum
frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem
confugit.

Caesar ex proelio *Munda* munitione circumdata Cordubam **33**
venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occuparunt.
Cum eo ventum esset, conviciari coeperunt: nos ex proelio 2
paucos superesse; quo fugeremus? Ita pugnare coeperunt
de ponte. Caesar flumen traiecit et castra posuit. Scapula, 3
totius seditionis, familiae et libertinorum caput, ex proelio
Cordubam cum venisset, familiam et libertos convocavit,
pyram sibi exstruxit, cenam adferri quam optimam imperavit,
item optimis insternendum vestimentis: pecuniam et ar-
gentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore 4
cenare; resinam et nardum identidem sibi infundit. Ita
novissimo tempore servum iussit et libertum, qui fuisset eius
concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

Oppidani autem, simul Caesar castra contra ad oppidum **34**
posuit, discordare coeperunt usque eo ut clamor in castra

4 parte altera *X*: parandum *Kuebler* 6 Caucilius *Scaliger*: Caucili *X* 9 posset *D*: possit *β* Lecticariis *Fleischer*: litteris *X* 10 partum *D* 11 delatus *Δδ*: dilatus *X* 15 Munda *add. Rhellicanus* 17 ventum *codd. recc.*: circumventum (circumven | ventum *F*) *X* convitiari *V*: convitiare *DU'T* 25 resinam *codd. recc.*: sitam *vel* sicam *X*: stactam *Oudendorp*: spicam *Oberlin* 28 ad *om. U'*

nostra perveniret †fere† inter Caesarianos et inter Pom-
2 peianos. Erant hic legiones duae ex perfugis conscriptae,
partim oppidanorum servi, qui erant a Sex. Pompeio manu
missi; qui in Caesaris adventum †descendere† coeperunt.
3 Legio XIII. oppidum defendere coepit, †non† cum iam
4 depugnarent, turris ex parte et murum occuparunt. Denuo
legatos ad Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intro-
mitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppi-
5 dum incendere coeperunt. Qui superati a nostris sunt
interfecti hominum milia XXII, praeter quam extra murum
6 qui perierunt. Ita Caesar oppido potitur. Dum hic
detinetur, ex proelio quos circummunitos superius demon-
stravimus, eruptionem fecerunt et bene multis interfectis in
oppidum sunt redacti.

35 Caesar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum
venerunt. Ita cum ad oppidum esset ventum, Caninium
cum praesidio legatum intromittit: ipse castra ad oppidum
2 ponit. Erat bene †magnum† intra Pompeianarum partium,
quae praesidium receptum indignaretur clam quendam Phi-
lonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor
3 acerrimus—is tota Lusitania notissimus erat—: hic clam
praesidia Lusitaniam proficiscitur et Caecilium Nigrum,
hominem barbarum, ad Lennium convenit, qui bene magnam
4 manum Lusitanorum haberet. Reversus Hispalim *in* oppi-
dum denuo noctu per murum recipitur: praesidium, vigiles
iugulant, portas praecludunt, de integro pugnare coeperunt.

1 fere *X*: rixae *coni. Mommsen*: *verba* fere . . . Pompeianos *secl. Hoffmann* 2 duae *Madvig*: quae *X* 4 descendere *X*: discedere *Duebner*: discordare *Nipperdey* 5 non *X*: nam λ: nona *vel* nonani *coni. Hoffmann*: ne *Fleischer qui infra* occuparent *cum* T^1 *scribit* 6 depugnarent *Nipperdey*: repugnarent *X* Denuo *X*: denique *edd.*: demum *Fleischer* 8 homines Δδ: nomine β: nomini *D* 11 potitur λ: potitus *X* 13 multis interfectis *edd.*: multi interfecti *X* 15 Hispalim *edd.*: hispali *X* descendisset *V* 18 magnum *X*: magna manus *Ciacconius* 23 hominem barbarum *Glandorp*: nomine barbarum (barbaro D^2T) *X* 24 Reversus *cod. Voss.*: rursus *X* in *edd. post Oudendorp* 25 praesidium *om. D*

Dum haec geruntur, legati Carteienses renuntiaverunt 36
quod Pompeium in potestate haberent. Quod ante Caesari
portas praeclusissent, illo beneficio suum maleficium existi-
mabant se lucri facere. Lusitani Hispali pugnare nullo
tempore desistebant. Quod Caesar cum animadverteret, si 2
oppidum capere contenderet, timuit ne homines perditi in-
cenderent et moenia delerent; ita consilio habito noctu
patitur Lusitanos eruptionem facere; id quod consulto non
existimabant fieri. Ita erumpendo navis, quae ad Baetim 3
flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinen-
tur, illi profugiunt et ab equitibus conciduntur. Quo facto 4
oppido reciperato Astam iter facere coepit; ex qua civitate
legati ad deditionem venerunt. Mundenses, qui ex proelio
in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur,
bene multi deditionem faciunt et, cum essent in legionem
distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato qui in
oppido fuissent eruptionem facerent, illi caedem in castris
administrarent. Hac re cognita insequenti nocte vigilia 5
tertia tessera data extra vallum omnes sunt concisi.

Carteienses, dum Caesar in itinere reliqua oppida oppu- 37
gnat, propter Pompeium dissentire coeperunt. Pars erat
quae legatos ad Caesarem miserat, pars erat qui Pom-
peianarum partium fautores essent. Seditione concitata 2
†partes occupant†; caedes fit magna; saucius Pompeius
navis XX occupat longas et profugit. Didius, qui Gadibus
classi praefuisset, [ad quem] simul nuntius allatus est, con-

1 *a voce* Carteienses *usque ad cap.* 40 § 6 petere coeperunt *deficit manus antiqua codicis F*: *lacunam explevit manus recentior* 2 potestate *F*: potestatem *X* habent *T* *post* haberent *desinit manus antiqua codicis U*: *lacunam explevit manus recentior* 4 lucrificare *D* nullo *T'*: illo *DU* 6 timuit ne *V*: ait *DT*: et *U*: ut *codd. recc.*: fore ut *Dinter* 9 erumpendo λ, *Stephanus*: irrumpendo *X* 20 dum Caesar *edd.*: duces Caesar dum λ: duces Caesar *X*: Caesar dum *cod. Norvic.* 22 qui *V*: quae *cett.* 24 partes *X*: portas *Vascosanus* 25 Gadibus Δ: Gadis *U*: Cadis *X* 26 classi *UV*: classis *DT* ad quem *del. Vielhaber*

festim sequi coepit ; †partim pedibus† et equitatus ad per-
sequendum celeriter iter faciebant item confestim conse-
3 quentes. Quarto die navigationis, quod imparati a Carteia
profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum
aquantur, Didius classe accurrit, navis incendit, non nullas
capit.

38 Pompeius cum paucis profugit et locum quendam muni-
tum natura occupat. Equites et cohortes qui ad perse-
quendum missi essent speculatoribus antemissis certiores
2 fiunt : diem et noctem iter faciunt. Pompeius umero et
sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat ut
3 etiam talum intorsisset ; quae res maxime impediebat. Ita
lectica ad turrem cum esset ablatus in ea ferebatur. Lusi-
tanus more militari cum Caesaris praesidio fuisset con-
spectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur.
4 Erat accessus loci difficilis. Nam idcirco [propter suo
praesidio fuisset conspectus celeriter] munitum locum natura
ceperat sibi Pompeius, *ut* quamvis magna multitudine †de-
ducti† *pauci* homines ex superiore loco defendere possent.
5 Subeunt in adventu nostri, depelluntur telis. Quibus ceden-
tibus cupidius insequebantur adversarii et confestim tarda-
bant ab accessu. Hoc saepius facto animum advertebatur
6 nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire insti-
tuunt ; pari autem ex celeri festinatione circummunitiones

1 partim pedibus *X* : Carteia pedites *Kuebler* 2 item confestim consequentes. Quarto die navigationis *Nipperdey* : item quarto die navigatione confestim consequentes *X* 8 qui *U* : quae *cett.* 9 missae *edd.* 12 intorsisset] intus scidisset *U* 13 ad *V* : a *DTU* ad terram *coni. Kuebler* cum λ : quem *DT* : quam *V* : in qua *U* esset ablatus *DT'* : erat allatus *U* in ea ferebatur *secl. Hoffmann* : in ea tenebatur *Nipperdey* ferebatur Lusitanis *Mommsen* Lusitanus, more militari *ex eius* praesidio *speculator missus*, cum *etc.*, *Hoffmann* 16 difficilis *V* : difficultas *cett.* propter . . . celeriter *secl. Dinter* 18 adducta *Madvig* ut *et* pauci *add. Madvig* 19 possent *U* : possunt *DT'* 20 nostri depelluntur *U* : nos depellunt qui *cett.* 22 ab *om. D* facto *edd.* : factu *vel* factū *X* 23 instituunt *Nipperdey* : instituit *X* 24 pares *Mommsen* ex] et *U*

iugo derigunt, ut aequo pede cum adversariis congredi
possent. A quibus cum animum adversum esset, fuga sibi
praesidium capiunt.

Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius et intorto **39**
talo idcirco tardabatur ad fugiendum, itemque propter loci
difficultatem neque equo neque vehiculo saluti suae praesi-
dium parare poterat. Caedes a nostris undique administra-
batur. †Exclusa† munitione amissisque auxiliis ad conval- 2
lem exesumque locum in speluncam Pompeius se occultare
coepit, ut a nostris non facile inveniretur nisi captivorum
indicio. Ita ibi interficitur. Cum Caesar Gadibus fuisset, 3
Hispalim prid. Id. April. caput allatum et populo datum
est in conspectum.

Interfecto Cn. Pompeio adulescente Didius, quem supra **40**
demonstravimus, illa adfectus laetitia proximo se recepit
castello non nullasque navis ad reficiendum subduxit et
†quodvis essent bracchium ex utrisque partibus†. Lusitani 2
qui ex pugna superfuerunt ad signum se receperunt et bene
magna manu comparata ad Didium se reportant. Huic etsi 3
non aberat diligentia ad navis tuendas, tamen non num-
quam ex castello propter eorum crebras excursiones elicie-
batur, et sic prope cotidianis pugnis insidias ponunt et
tripertito signa distribuunt. Erant parati qui navis incen- 4
derent, incensisque qui subsidium repellerent: hi sic dis-
positi erant, ut a nullo . . . conspectu omnium ad pugnam
contendunt. Ita cum ex castello Didius ad propellendum 5

1 derigunt *D*: dirigunt *TU* 6 saluti *UV*: salutis *DT* 8 Exclusa *X*: et clusa *Mommsen*: exclusus *Fleischer* 9 exesumque *codd. Scalig. et Petav.*: ex se sumque *X*: atque exesum *U* in λΔδ: ut in *U*: ut *X* specula *V* 13 conspectum *TU*: conspectu *DV* 17 quodvis essent *om. D* ex utrisque partibus *om. T* *verba* quodvis . . . partibus *lacunosa putat Nipperdey*: *desunt in edd. vett.* 21 eliciebatur *Glandorp*: eiciebatur *X* 22 sic *U*: si *cod. Petav.*: *om. X* 24 *post* subsidium *add.* ferrent *Hoffmann* repellerent *Glandorp*: repeterent *X* 25 *post* nullo *add.* conspici possent; reliqui in *Nipperdey*

processisset cum copiis, signum a Lusitanis tollitur, naves
incenduntur, simulque qui ex castello ad pugnam proces-
serant eodem signo, fugientis latrones dum persequuntur,
6 a tergo insidiae clamore sublato circumveniunt. Didius
magna cum virtute cum compluribus interficitur; non nulli
ea pugna scaphas, quae ad litus fuerant, occupant, item
complures nando ad navis, quae in salo fuerunt, se recipiunt,
ancoris sublatis pelagus remis petere coeperunt; quae res
7 eorum vitae fuit subsidio. Lusitani praeda potiuntur.
Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

41 Fabius Maximus, quem ad Mundam praesidium oppu-
gnandum reliquerat, operibus assiduis *diurnis noc*turnisque
circum †sese interclusi inter se decernere . . . facta caede
2 bene magna . . . faciunt†. Nostri ad oppidum reciperan-
dum occasionem non praetermittunt et reliquos vivos ca-
3 piunt, XIIII milia. Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum
magna munitione continebatur, sic ut ipse locus non solum
opere sed etiam natura †aditus† ad oppugnandum hostem
4 †appeteret†. Huc accedebat ut aqua praeter quam in ipso
oppido unam circumcirca nusquam reperiretur propius milia
passuum VIII; quae res magno erat adiumento oppidanis.
5 Tum praeterea accedebat ut aggerem . . ., materiesque,
unde soliti sunt turris †agi† propius milia passuum VI non
reperiebatur: †hac Pompeius ad oppidum oppugnationem

2 ex castello *cod. Norvic.*, *Vascosanus*: in castello *X* 8 *inde a* quae res *manu antiqua scribitur F* 12 diurnis nocturnisque *Dinter*: iurnis *DF*: lurnis *T*: et diurnis *V*: hostes *U* 13 circum sese *DFU*: circum se *T'*: circumsedit *Fleischer* *alii* interclusi *alii* interclusis *in codd. scriptum opinantur* circumclusit *Hoffmann qui post* decernere *add.* armis coeperunt 14 *ante* faciunt *add.* eruptionem *codd. recc.*, *edd.* 15 vivos *T*: viros *cett.* 16 Ursonem *D* 18 aditus *X*: datus *Hoffmann*: editus *Scaliger*: munitus *Fleischer* 19 appeteret *DFTU*: appareret *V*, *Hoffmann*: abverteret *Scaliger* accedebat *cod. Petav.*: accederet *X* 20 unam *F*: nam *cett.* 22 accidebat *T* *post* aggerem *lacunam not. Nipperdey* 23 agi] ac vineas facere *Kraner* 24 hac *X*: ac *U*, *Hoffmann*, *qui post* Pompeius *add.* ut se, *et* oppidum *in* oppidi *mutat*

tutiorem† efficeret, omnem materiem circum oppidum suc-
cisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri, ut 6
a Munda, quod proxime ceperant, materiem illo deportarent.
Dum haec ad Mundam geruntur et Ursaonem, Caesar, ad **42**
Hispalim cum Gadibus se recepisset, insequenti die contione
advocata commemorat: initio quaesturae suae eam provin-
ciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse et
quae potuisset eo tempore beneficia largitum esse; inse- 2
quente praetura ampliato honore vectigalia quae Metellus
inposuisset a senatu petisse et ea pecunia provinciam libe-
rasse simulque patrocinio suscepto multis legationibus ab se
in senatum inductis simul publicis privatisque causis mul-
torum inimicitiis susceptis defendisse; suo item in consulatu 3
absentem quae potuisset commoda provinciae tribuisse:
eorum omnium commodorum et immemores et ingratos in
se et in populum Romanum hoc bello et praeterito tempore
cognosse. 'Vos iure gentium civiumque Romanorum insti- 4
tutis cognitis more barbarorum populi Romani magistratibus
sacrosanctis manus semel et saepius attulistis et luce clara
Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita 5
pacem semper odistis ut nullo tempore legiones desitae sint
populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia
pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque
in otio concordiam neque in bello virtutem ullo tempore
retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adu- 6
lescens a vobis receptus fascis imperiumque sibi arripuit,
multis interfectis civibus auxilia contra populum Ro-
manum comparavit, agros provinciamque vestro impulsu

2 diducebantur *DFT*: deducebantur *V* 4 Ursonem *DV* ab Hispali *FT* 6 commemorat *U*: *om. cett.* 10 ea pecunia *edd.*: eius pecunia *FT*: eius pecuniae *D* 18 magistratibus sacrosanctis manus semel *Beroaldus*: magna trans aero (ero *D*: ore *F*) sanctis Romanus *X* 19 attulistis] retulisset *ultima vox codicis V* 20 Cassium *Manutius*: captum *X* 21 desitae] desint *U*: desitae sint *Fleischer* 23 et maleficia *DU* 24 in otio F^2U: initio *cett.* 26 imperiumque *U*: imperium *cett.*

7 depopulavit. In quo vos victores exstabatis? An me deleto non animum advertebatis [decem] habere legiones populum Romanum, quae non solum vobis obsistere sed etiam caelum diruere possent? Quarum laudibus et virtute . . .

1 depopulatus *U* extabatis *DT*: excitabatis *F*: existimabatis *U* 2 decem *secl. Nipperdey*

INDEX NOMINVM